

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı
Türkiyat Araştırmaları Programı

**XVII. YÜZYIL MOĞOL KRONİKLERİNİN TÜRK-MOĞOL
ADETLERİ YÖNÜNDEN KARŞILAŞTIRILMASI**

Cihan Anzerli

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2017

XVII. YÜZYIL MOĞOL KRONİKLERİNİN TÜRK-MOĞOL ADETLERİ
YÖNÜNDEN KARŞILAŞTIRILMASI

Cihan Anzerli

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı

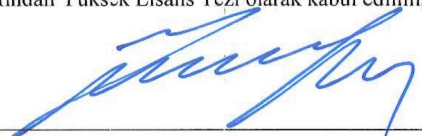
Türkiyat Araştırmaları Programı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2017

KABUL VE ONAY

Cihan Anzerli tarafından hazırlanan "XVII. Yüzyıl Moğol Kroniklerinin Türk-Moğol Adetleri Yönünden Karşılaştırılması" başlıklı bu çalışma, 05/06/2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. M. Mete TAŞLIOVA (Başkan)

Prof. Dr. Ferruh AĞCA

Doç. Dr. Bülent GÜL (Danışman)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Yunus KOÇ

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

05/06/2017

Cihan Anzerli

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

o Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.

(Bu seçenekle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etmeniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirirse bile, teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir)

o Tezimin/Raporumuntarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.

(Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir)

o Tezimin/Raporumun 05/06/2020 tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.

o Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi

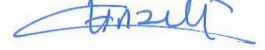
05/06/2017

Cihan ANZERLİ

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Doç. Dr. Bülent GÜL danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazdığımı beyan ederim.

05/06/2017

Cihan ANZERLİ

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans tez çalışmamda, beni, Moğol dili ve kültürü ile tanıştıran ve bu alanda çalışmalar yapmamı sağlayan, kütüphanesini, deneyimlerini ve desteğini esirgemeyen danışman hocam Sayın Doç. Dr. Bülent GÜL'e,

Moğolca kaynak kullanımlarımda bütün iyi niyetiyle yardımlarını esirgemeyen Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü doktora öğrencisi sevgili dostum Altansukh Ganbat'a,

Yüksek lisans eğitimime başladığım günden beri yanımda olan ve motivasyonumun düşmesine hiçbir zaman izin vermeyen sevgili dostum Uğur ŞAHİN'e,

Tez yazım aşamasında tüm fizikî şartları büyük bir gönül zenginliği ile bana sunan Muvidu ailesine,

Ankara'daki yaşantım boyunca özlemlerim ve sabırla tahammül gösteren canım aileme en samimi duygularıyla minnetlerimi ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Var olun.

ÖZET

ANZERLİ, Cihan. *XVII. Yüzyıl Moğol Kroniklerinin Türk-Moğol Adetleri Yönünden Karşılaştırılması*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2017

Çalışmamız XVII. yüzyıl Moğol kronikleri olan Altan Tobci ve Erdeni-yin Tobci'deki inanç, adet ve gelenekleri konu edinmektedir. Bahsi geçen dönemde yazılan kronikler belirlenerek, bu kroniklerde yer alan inanışlar Türk-Moğol adetleri ile karşılaştırılmıştır.

Moğol tarihindeki öneminden dolayı Moğolların Gizli Tarihi adlı eser, adı geçen kroniklerle birlikte değerlendirilmiştir.

Kroniklerde belirlenen inanışlar 26 başlıkta tasnif edilerek XII ve XVII. yüzyılların yanı sıra günümüz inanışlarıyla da karşılaştırılmıştır.

Çalışma sonucunda XIII. yüzyılda kayda geçen Moğol inanışlarının XVII. yüzyıldaki yansımalarına ve bu inanışların Türk inanışlarıyla benzerlik ve farklılıklarına ulaşılmıştır.

Bu çalışmanın, Türk-Moğol kültür ilişkilerini araştıracak kişiler için kaynaklık edeceğini umuyoruz.

Anahtar Kelimeler: XVII. yüzyıl, Moğol kronikleri, Türk-Moğol Adetleri, Erdeni-yin Tobci, Altan Tobci, Moğolların Gizli Tarihi.

ABSTRACT

ANZERLİ, Cihan. *Comparison for Turkish and Mongolian Customs from the Mongol Chronicles of the XVII Century*, Master Thesis, Ankara, 2017

Our study includes beliefs, customs and traditions of Altan Tobci and Erdeni-yin Tobci, which are Mongol Chronicles of the XVII Century. Firstly, these chronicles are identified as written in right age and then, beliefs that in these chronicles are compared with Turkish-Mongol customs.

The Secret History of Mongols is evaluated with these chronicles due to importance of Mongolian history.

Beliefs that are identified in the chronicles are classified under 26 topic titles. They are not only compared with beliefs of XIII and XVII centuries also compared with beliefs of modern-day.

End of the study, reached reflections of the beliefs of XIII century to beliefs XVII century. And also reached similarities and dissimilarities of these beliefs with Turkish beliefs.

We are hoping to this study will be useful source for people who will study Turkish-Mongolian culture.

Key Words: XVII Century, Mongol Chronicles, Turkish-Mongol Customs, Erdeni-yin Tobci, Altan Tobci, Secret History of Mongols

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	Error! Bookmark not defined.
BİLDİRİM	Error! Bookmark not defined.
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	Error! Bookmark not defined.
ETİK BEYAN	Error! Bookmark not defined.
TEŞEKKÜR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
0. GİRİŞ	1
0.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
0.2. ARAŞTIRMANIN AMACI	1
0.3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ	2
1. MOĞOLLAR VE MOĞOLİSTAN	3
1.1. MOĞOLİSTAN VE MOĞOLLARIN TÜRKOLOJİ AÇISINDAN ÖNEMİ	3
1.2. MOĞOL TARİHİ	6
1.3. MOĞOL DİLİ	10
1.4. MOĞOL KRONİKLERİ	14
1.4.1. Moğolların Gizli Tarihi.....	18
1.4.2. Altan Tobci.....	19
1.4.3. Erdeni-yin Tobci.....	21
1.4.4. Sara Tuji (Shar Tuux)	23
2. XVII. YÜZYIL MOĞOL KRONİKLERİNE GÖRE TÜRK VE MOĞOL İNANIŞLARI	25
2.1. YARATILIŞ İNANCI / KOZMOGONİ	28
2.2. KÜLTLER	31
2.2.1. Işık Kültü	32
2.2.2. Atalar Kültü	34
2.2.3. Orman Kültü.....	35
2.2.4. Dağ Kültü	37

2.2.5. Güneş Kültü	38
2.3. GÖK İLE İLGİLİ İNANIŞLAR	40
2.4. KAĞANLIK İLE İLGİLİ İNANIŞLAR	42
2.4.1. Kağan Olma / İlan Etme	42
2.4.2. Kut İnancı	48
2.4.3. Kağanın Hesap Vermesi Geleneği	50
2.5. SOY / SECERE SAYIMI	52
2.6. DOĞUM İLE İLGİLİ İNANIŞLAR	52
2.6.1. Çocuk Olması İçin Dua Etme	53
2.6.2. Ad Verme Gelenekleri	54
2.7. EVLİLİK İLE İLGİLİ İNANIŞLAR	59
2.7.1. Kız Alma Gelenekleri	59
2.7.2. Nişan ve Hediyeleşme	67
2.7.3. Çok Eşlilik	69
2.8. ÖLÜM İLE İLGİLİ İNANIŞLAR	72
2.8.1. Yastık Alma Adeti	72
2.8.2. Ölü Gömme Adetleri	74
2.8.3. Ağıt (Yuğ)	84
2.8.4. Miras Taksimi	86
2.9. ANDALIK GELENEĞİ	89
2.10. DOĞAÜSTÜ YARATIK İNANIŞLARI	94
2.11. KUTSAL SAYILAR	95
2.12. FAL BAKMA VE KEHANET	98
2.13. RÜYA MOTİFİ	100
2.14. LANETLENME İNANCI	101
3. SONUÇ	103
4. KAYNAKLAR	107
EK 1. ETİK KURUL İZİN MUAFİYET FORMU	1Error! Bookmark not defined.2
EK 2. ORİJİNALLİK RAPORU	113
EK 3. İNTİHAL RAPORU	114

0. GİRİŞ

0.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Altayistik çalışmalarda Türk ve Moğol dilleri ortak kökene dayandırılır. Dil olgusu insana özgü ve canlı bir varlık olarak kabul edilirse, dil ortaklığı soy ortaklığına referans olabilir. Yüzyıllar boyunca birlikte yaşamış Türk ve Moğol halklarının Cengiz Han seferleri öncesi ve sonrası olmak üzere farklı etkileşimlere girdikleri açıktır. Bu etkileşimler boyların geleneklerinde ortaklık ve benzerlikler yaratmıştır. Tarihî kaynaklar olan kronikler topluluğun o dönemki durumunu en iyi anlatan belgeler olarak kabul edilmektedir.

XIII. yüzyılda yazıldığı bilinen *Moğolların Gizli Tarihi* ve XVII. yüzyılda yazıldığı belirlenen Moğol kroniklerinden *Altan Tobci*, *Erdeni-yin Tobci* kaynaklarından faydalanılarak Moğol yaşantısında yer alan inanışlarının belirlenmesi ve bu inanışların Türk inanışlarıyla karşılaştırılarak benzer ve farklı yanların ortaya çıkarılarak tahlil edilmesi tezimizin temelini oluşturmaktadır.

Dil özellikleri bakımından benzerlik gösteren bu iki topluluk geleneksel ve kültürel açıdan da son derece önemli benzerliklere sahiptir. Ad verme gelenekleri, dinî ritüeller, ortak inanışlar, geçiş dönemleri ve adetler XVII. yüzyıl Moğol kroniklerinden çıkarılacak sonuçlarla tahlil edilmeye muhtaçtır. Tezimizde, kroniklerdeki anlatılardan yola çıkarak, kroniklerde yer alan inanışlar karşılaştırılmaya çalışılmıştır. Orta Asya coğrafyası ve tarihî gelişimiyle birlikte bölgenin ortak inanışları, Türk ve Moğol ortak tarihi, dinî gelişmeler göz önüne alınarak değişen ve değişmeyen benzer ritüel ve adetler göz önüne çıkarılmıştır.

0.2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Tezimizin amacı, Türkiye'deki Mongolistik araştırmalara kaynak oluşturabilecek bir çalışma ortaya çıkarmaktır. Türk ve Moğol ortak adetlerinin gün yüzüne çıkması, Türk ve Moğol halklarının yanı sıra iki devlet arasındaki ilişkiyi sağlamlaştıracak, Türk ve Moğol halklarının birbirine olan bakış açısını olumlu yönde etkileyecektir. XVII. yüzyıl

Moğol kroniklerinin taranması, gerek Moğolca gerek diğer dillerdeki kaynakların taranması ve akademik literature katkıda bulunulması açısından önemli bir çalışma olacaktır. Türk ve Moğol topluluklarının ortak inanışlarını göstermek ve vurgulamak tezin amaçları içerisinde yer almaktadır.

0.3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

XVII. yüzyılda yazıldığı düşünülen kroniklerin yazılış tarihlerinin belirlenmesi, *Moğolların Gizli Tarihi* adlı eser referans alınarak, bahsi geçen yüzyılda yazılan kroniklerdeki adetlerin karşılaştırılması çalışmanın en önemli adımlarından birisidir.

Moğollar ve Moğolistan hakkında bilgileri takiben dönemin şartlarını daha iyi yansıtması açısından, XVII. yüzyıla kadar Moğol tarihi ve dili ile ilgili bilgilendirmeler tez çalışmasında yer almaktadır. Moğol kronik yazıcılığı geleneği ve XVII. yüzyıl kronikleri hakkında da detaylı bilgi tezimizin içerisine yerleştirilmiştir. XVII. yüzyılda yazıldığı iddia edilen kronikler hakkında detaylı araştırmalar sonucunda, XVII. yüzyıla ait olanlar belirlenmiş ve belirsiz olan noktalara dikkat çekilerek çalışma içerisinde kullanılmıştır. Kroniklerdeki inanış, gelenek ve motifler analiz edilerek, Türk kültüründeki benzerleriyle karşılaştırılmış ve aralarındaki bağlantıya değinilmiştir.

XIII. yüzyılda yazılan, Moğolların tarihi ve kültür gelişimlerinin yorumlanabilmesi için başlıca kaynak olan Ahmet Temir'in çalıştığı *Moğolların Gizli Tarihi (MGT)*, XVII. yüzyılda yazıldığı kesinleştirilen ve tezi içerisinde kullanılması kararlaştırılan Tuncer Gülensoy'un çalıştığı *Altan Tobci (AT)* ve Ulaanbatar'da A. Tsançid ve Ş. Coimaa tarafından çalışılan *Erdeni-yin Tobci (ET)* üzerinde karşılaştırmalar yaparak çıkardığımız inanış ve folklorik unsurlar, Türk kültüründeki ilgili inanış, unsur ve geleneklerle karşılaştırılmıştır. Başlıklar, eserlerdeki kronolojik sıraya göre çıkarıldıktan sonra aynı başlığa tâbi anlatılar tek başlık altında bir araya getirilmiştir.

Sonuç olarak ise MGT, AT ve ET'de yer alan unsur ve geleneklerin benzer ve farklı olanları derlenmiş, modern Moğol ve Türk kültüründeki yansımaları ile iki kültür arasındaki farklılaşma noktası gösterilmiştir.

1. MOĞOLLAR VE MOĞOLİSTAN

1.1. MOĞOLİSTAN VE MOĞOLLARIN TÜRKOLOJİ AÇISINDAN ÖNEMİ

Moğollar ve Moğolistan, Türk kültür tarihi bakımından açık bir öneme sahiptir. Kadim Türklerin yaşadığı coğrafya, Moğollarla komşulukları ve arkalarında bıraktıkları Moğolistan topraklarının önemini her geçen gün artırmaktadır.

Orta Asya topraklarında, Rusya ile Çin arasında yer alan Moğolistan Cumhuriyeti, 1915 yılında bugünkü sınırlarına kavuşmuş ve halen bu sınırlar içerisinde yer almaktadır. Atwood'a göre, etnik olarak Moğol kökenli olan 2.4 milyon kişi bu sınırlar içerisinde yaşamaktadır. Nüfusun %5'lik kısmını oluşturan Kazaklar, toprakların batısında konuşlanmıştır. Bunların haricinde Çin ve Rus ağırlıklı olmak üzere göçmen vatandaşlar da Moğolistan Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır. Moğol kökenli kesimin %79'u *Khalka (Halha)*, %7,5'si *Oyrat* ve %1.7'si *Buryat* kimliklerinden oluşmaktadır. 1911 yılından itibaren bağımsızlık mücadelesi veren Moğollar, Çin ve Rus devletlerine bağlı kaldıktan sonra 1990'daki devrimle beraber 1992'de oluşturulan yapıda tam bağımsız olmuşlardır (Atwood 2004: 369).

Coğrafi olarak 1,5 milyon km² alana sahip Moğolistan'da 3 milyonu bulmayan nüfusun fizikî alana oranı oldukça dikkat çekicidir. Moğolistan toprakları bugün dış Moğolistan olarak adlandırılan topraklardır. Moğolların iç Moğolistan olarak tanımladıkları bölge Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içerisinde kalmaktadır (Atwood 2004: 370).

Moğol halkı günümüzde kent ve şehir hayatını birlikte yaşamaktadır. 2000 yılının verilerine göre başkent Ulaanbatar'da nüfusun %32'si yer alırken, %42'lik kısım köy adı verilen bozkır ve küçük yerleşim yerlerinde yaşamaktadır. Tarım ve hayvancılık geçim kaynakları arasında ilk sırayı almaktadır. Nüfusun %49'luk kısmı çiftçilik, hayvancılık, avcılık ve ormancılıkla uğraşmaktadır. Kaşmir, Moğolistan'ın en önemli ihracat ürünü olarak göze çarpar (Atwood 2004: 372).

Cengiz Han, Moğol kültüründeki en önemli idol ve başlıca geleneksel kahramandır. *Naadam* adı verilen ulusal bayramda geleneksel oyunlar yaşatılır, ziyafetler verilir.

Günümüzde geleneksel Moğol Gök Tanrı İnancı ile Budizm bir arada yaşatılmaktadır. Aynı zamanda Rus ve Çin etkileriyle Moğol gençleri arasında batı ve Asya kültürlerinin de bir arada benimsendiği görülmektedir (Atwood 2004: 373).

Türk kültürünün Moğollar ile ilişkisi ise en başından beri var olmaktadır. En eski Türk yazıtları Moğolistan toprakları içerisinde bulunmaktadır. Türk mitoloji ve destanlarında bahsedilen bölgeler Moğolistan topraklarındadır. VI. yüzyıldan itibaren tarihlendirilen ve Moğolistan topraklarında bulunan yazıtlar Türkoloji çalışmaları için Moğolistan'ın önemini artırmaktadır. Türk ve Moğolların bir arada yaşadığı düşünülürse Türkler, Moğollara ve Moğolistan'a baktığında atalarının mirasını görmektedir.

1889 yılında, Orhun nehri civarında Rus Arkeolog N. Mihayloviç Yadrintsev tarafından Runik harfli Orhun yazıtlarının bulunup, yazıtların Türklere ait olduğunun belirlenmesinden sonra, Türkoloji yüzünü Moğol topraklarına çevirmiştir. Bilge Kağan, Kül Tigin ve Tonyukuk yazıtları başta olmak üzere kadim Türk tarihi bu yazıtlar üzerinden aydınlatılmayı çalışılmıştır. Yapılan araştırmalar ve kazılar sonucunda bölgede başka yazıtlar bulunmuş ve bu yazıtlar hakkında araştırmalar hızla artmıştır (Gül 2006: 203). Moğolistan'daki Türk yazıtları hakkında yerli ve yabancı pek çok bilim adamı çalışmalar yayınlamıştır.

Türkiye'de Moğolistan ve Moğollar hakkında dil, tarih, kültür alanlarında çalışmalar yapanlar arasında; Moğolların Gizli Tarihi'ni çeviren Ahmet Temir, Osmanlıca'daki Moğolca kelimeleri belirleyen Osman Nedim Tuna, Altan Tobc'yi çevirip Türkçe Moğolca arasındaki ortak kelimeleri işleyen Tuncer Gülensoy, Altayistik alanda Türk-Moğol dil ilişkilerine katkılar sağlayan Talat Tekin ve Hasan Eren'in yanı sıra Azerbaycan Türkçesi ve Moğolca ilişkileri üzerinde çalışmaları olan Ahmet Caferoğlu ve yaptığı çevirilerle Altayistik, Moğolca-Türkçe ilişkisine katkı veren Günay Karaağaç sayılabilir. Başlıca çalışma ve çalışma konularına değindiğimiz bu değerli araştırmacılar sayısız makale ve bildiri ile bu alana hizmet etmenin başını çekmişlerdir (Gül 2010a: 7-10).

Gül'ün Moğolistan Türkolojisi hakkında bahsettiklerinden yola çıkarak, Moğolistan'da Türkoloji ile ilgili ilk çalışma 1924 yılında A. Amur tarafından yayınlanmıştır. Ardından 1950'li yıllardan sonra arkeoloji, dilbilimi ve tarih alanlarındaki çalışmalar artmaya başlamıştır. 1964'te Rinçen bir atlas çalışması yapmıştır. Yazıtlarla ilgili ilk

önemli çalışmaları ise Ts. Dorcsüren, N. Ser-Odjav, H. Perlee ve D. Tseveendorc gerçekleştirmişlerdir (Gül 2006: 203). Halen Orhun bölgesinde ve Türklerin yaşadıkları Moğolistan topraklarında çalışma yapılmamış anonim mezarlar ve araştırılmayı bekleyen arkeolojik alanlar yer almaktadır. Gül'e göre Dovdoin Bayar'ın Türk heykellerini konu alan çalışmasında paylaştığı harita dikkatli bir şekilde incelenirse Moğolistan coğrafyasının her yerinde Türk yazıtlarının yayılmış olduğu görülecektir. (Gül 2007: 273).

Moğolistan, Türkoloji araştırmaları bakımından sadece geçmişi değil günümüzü de içine alan bir öneme sahiptir. Günümüzde, Moğolistan topraklarında yaşayan ve eski Türk geleneklerini yaşatan topluluklar yer almaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Halha, Oyrat ve Buryat toplulukları Moğolistan nüfusunun çoğunluğunu oluşturmaktadır. Ancak bunların yanında Moğolistan toprakları içerisinde yaşayan Türk topluluklarına da dikkat çekmek gerekmektedir. Gül'ün Moğolistan'da yaşayan Türk halkları konusundaki çalışmasından hareketle Moğolistan'da bahsettiğimiz Moğol topluluklarının yanında, Kazak, Urianhay (Duha/Tsaatan/Uygar Tsaatan), Tsengel (Altay) Tuvaları ve Hotonlar gibi Türk kökenli topluluklar yaşamaktadır (2013a: 2816). Moğolistan Kazakları, ülkenin batısında Bayan Ölgii bölgesinde yaşamlarına devam ederlerken, Moğolistan içerisinde kendi dil ve kültürlerini sürdürebilen Türk topluluklarındandır. Tsengel Tuvaları, adlarını Moğolistan'da bir kasaba olan Tsengel'den almışlardır. Moğolistan'ın batı ve kuzeybatı bölgelerinde yaşayan Tsengel Tuvalarının nüfusu yaklaşık 2000 kişi kadardır. Kazaklarla birlikte Bayan Ölgii bölgesinde yaşayan grup, sadece evde ve kendi arasında Tuvaca konuşup, sosyal hayatta Kazakça ve Moğolca konuşabilmektedir. Hotonlar, Rusya sınırındaki Uvs eyaletinde yaşamaktadırlar. Bozkırla çevrili bu bölgede Hotonların nüfusu 2011 yılındaki sayıma göre 11 bin civarındadır. Kendilerini Uygur kökenli olarak gören Hotonlar'ın Moğollaştığı kabul edilmektedir. Duhalar, geleneksel yaşamlarını sürdürmeleri bakımından en dikkat çekici Türk topluluğudur. Moğolistan'ın kuzey bölgesi Hövsgöl eyaletinde yaşayan ve geyikçilik ile geçimini sağlayan az sayıdaki Duhalar'ın tükenme tehlikesi yaşadıklarını belirtmek gerekir (Gül 2013a: 2816-2820).

Görüldüğü üzere Moğollar ve Moğolistan, gerek geçmiş gerekse günümüz Türkolojisi için önemli bir yere sahiptir. Köken, dil, coğrafya ve inanış bakımından ortaklıklara

sahip olan Türk ve Moğol halkları arasındaki ilişki her daim devam edecektir. Bu ilişkilerin de dur durak bilmeden araştırılması gereklidir.

1.2. MOĞOL TARİHİ

XVII. yüzyıl Moğol kronikleri üzerinde çalışmaya başlamadan önce, kroniklerin yazılış amaçları ve bağlamalarını doğru değerlendirmek adına Moğolların tarihine göz atmak gerekir. Bu suretle kroniklerin ortaya çıkış nedenleri tarih boyunca oluşan birikim göz önüne alarak yorumlanabilir.

Altay dil ailesinde yer alan Moğolların kökeni ve VI. yüzyıldan önceki yaşantıları hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır. Moğol adına ilk defa VII. yüzyılda Tang sülalesi resmi tarihleri Chiu T'ang-shu ve Hsin T'ang-shu'da *Meng-wu* ve *Meng-wa* şeklinde Proto-Moğol Shih-wei kabile grupları arasında önemsiz küçük bir kabile ismi şeklinde rastlanmaktadır. Cengiz Han zamanına kadar devlet veya hanedan adı olarak kullanılmayan Moğol adı, millet adı olarak ise çok daha sonraki zamanlarda kullanılmıştır. İslam Ansiklopedisi'nde *Moğollar* madde başlığından hareketle, arkeolojik kazılara göre, Moğol asıllı kabileler, milattan önce II. binyıldan itibaren Türk kökenli kabilelerin doğusunda yer almakta ve Tula nehrinin kaynakları her iki ırk arasında sınır teşkil etmektedir. Moğollar, bu dönemde, Tula nehrinin kaynaklarından olan Mançurya bölgesinin batı ve güneybatısına doğru yayılmışlardır. Moğollar ve Türkler arasındaki ilişkilerin Hunlar'dan itibaren geliştiği görülmektedir. Büyük Hun Devleti'nin yıkılmasının ardından bölgede ortaya çıkan iktidar boşluğu, III. yüzyılın başlarından VI. yüzyılın ortalarına kadar Moğol asıllı *Hsien-pi* ve *Juan-juan*lar tarafından giderilmiştir. VI. yüzyılın ortalarından sonra, önce Göktürk, daha sonra Uygur idaresine giren Moğollar, bu dönemde sosyal hayatta Türk kültürü ve devlet geleneklerinden etkilenmişlerdir (Özgüdenli 2005: 225).

Moğolların Gizli Tarihi adlı eser 1200'lü yıllardan itibaren gelişen Moğol tarihini yansıtan en önemli eserdir ve XIII. yüzyıldaki Moğolların tarihine ışık tutan bir kaynak niteliğini taşımaktadır.

Curt Alinge'nin Moğol kanunlarını çalıştığı eserinde, X-XII. yüzyıllarda Moğol asıllı kabileler tarafından Kuzey Çin ile İç Asya'da Curcen, Kitan ve Karahıtaylar gibi

devletler kurulmakla birlikte, 1200'lü yıllara kadar Baykal ile Çin Seddi bölgesinde, avcılık ve hayvancılıkla geçimini sağlayan milletlerin arasında yaşanan savaş ve göçlerde Moğol adının pek geçmediği anlatılmaktadır. Moğolların sahneye çıkışı ve yükselişi, başlarda küçük bir savaşçı grubunun Timuçin önderliğinde yıllarca süren mücadelelerden sonra Moğol aşiretlerini hükmü altına alarak siyasi bir birlik halinde birleştirmesiyle başlar. Yesugay'in oğlu Timuçin, 1206 yılında Moğol aşiretlerini bir araya getirir ve Cengiz Han olur (Alinge 1967: 5). Moğolların tarihi, Timuçin'in Cengiz Han olmasıyla başlatılabilir. Bozkır toplulukları arasında Türklerin kurduğu devletlerde yer alan, Türklerle birlikte yaşayan Moğollar, Cengiz Han'la birlikte dünyaya yayılan bir imparatorluğa sahip olurlar. Kurultay'dan bir yıl sonra 1207'de, Sarı Irmak kıyısındaki Tangutlar'a karşı başlatılan seferden zaferle döner. Bunun sadece bir başlangıç olduğu Kuzey Çin, Çungaristan, Doğu Türkistan, Orta Asya, İran, Kafkasya ve bütün Güney Rusya'nın oğulları ve başarılı genaralleri tarafından fethedilmesiyle anlaşılır. Tüm bu fetihler 1222 yılına kadar gerçekleştirilir. Moğolları bir araya getirerek yükselmelerini sağlayan Cengiz Han 1227 yılında beklenmedik bir biçimde ölür (Alinge 1967: 6).

Askeri olarak stratejik bir dehaya sahip olan ve inatçı olarak tarif edilen Cengiz Han, siyasi olarak da devlet adamı anlayışına uygun bir yapıya sahiptir. Başarılı bir devlet adamı olarak, ardı arkası kesilmeyen fetihlerin kendisinden sonra da kesin bir disiplin ve birliktelik içinde devam etmesini istemiştir. Cengiz Han'ın ölümünden sonra en küçük oğlu Tuluy iki yıllık matem süresince babasının makamına vekillik eder. 1229 yılında yeni Han'ı belirlemek için toplanan Kurultay'da çoğunluğun oylarıyla Cengiz Han'ın üçüncü oğlu Ögedey'in hanlığı kabul edilir. Alinge'nin aktardıklarına göre sırasıyla Ögedey, Kuyuk ve Munke'nin hanlık ettiği 1259 yılına kadar fetihler devam eder. Kuzey Çin ele geçirilerek, orada hüküm süren Chin sülalesinin hakimiyetine son verilir, Cengiz'in torunlarından Batu'nun komutanlığında Rusya ele geçirilir. Orta Asya'daki hakimiyet perçinleştirilirken güneyde Mezopotamya ve Bağdat fethedilir. Hülagü, Munke Han'ın ölüm haberi ile Kudüs'e doğru yol alacakken geri dönmek zorunda kalır. 1268'de Güney Çin'e karşı başlatılan seferler sonucunda 1280'de ülkenin tamamı ele geçirilir. Kubilay, 1260 yılında tahta çıkarak Bejing'i başkent yapar (Alinge 1967: 7). Bu dönemde Çin'le beraber Avrupa'nın yarısı ve hemen hemen bütün Asya Moğolların hakimiyetindedir.

Moğol yönetiminde her büyük hanın ölümünden sonra Kurultay tarafından seçim gerçekleştirilir. Seçime dayanan bu sistem de türlü entrikalara yol açılmasına sebep olur. Prenslar arasında anlaşmazlıklar ve taht kavgalarına rastlanır. Özgüdenli'ye göre ülkenin tek merkezden yönetilemeyecek kadar büyümesi ile birlikte kaçınılmaz son gerçekleşir ve XIII. yüzyılın ikinci yarısında merkezi Moğol hakimiyetinde parçalanmalar olur (2005: 226). Batu'nun Volga bozkırlarında kurmuş olduğu askerî devlet Altın Ordu gibi, Kubilay'ın kardeşi Hülagü'nün İran'da kurduğu Moğol sülalesi de daha Kubilay'ın zamanında fiilen bağımsızlaşırlar. Yüan imparatoru Timur'un 1307'deki ölümünden sonra Bejing'e olan bağlılıklarını hukuken de reddederler (Alinge 1967: 7-8). Bu durumda imparatorluk dört parçaya bölünmüş olur; Orta Asya (Buhara), Altın Ordu (Volga'da), İran ve Çin. Her şeye rağmen, o dönemde, tüm bu bölgelerde Moğol hakimiyeti devam etmektedir.

Bozkır savaşçıları Moğolların yayıldığı geniş alanlar farklı kültürden toplumların idaresini gerektirir. Bu toplumlara idare etmekte zorlanan Moğolların hakimiyetleri de gücünü kaybetmeye başlar. Alinge'den hareketle tarihleriyle beraber, Hülagü'nin 1256 yılında İran'da kurduğu İlhanlılar Devleti 1344'te yok olur. 1242 yılında Buhara'da kurulan Çağatay Hanedanlığı 1370'de Timurlenk'in darbeleriyle yıkılır. Altın Ordu Devleti ise 1380'de Ruslar'a karşı büyük bir mağlubiyet alır. Son olarak da Çin'de hüküm süren Yüan imparatoru Togan Timur, 1368'de Moğolistan'a dönmek zorunda kalır (Alinge 1967:9).

Toghan Temür ve halkının Moğolistan'a dönmeleri sonrasında geçen üç yüzyıllık Moğol tarihi dış düşmanlarla ve iç çekişmelerle ortaya çıkan savaşımlardan ibarettir. Togan Timur'dan sonra gelenler, taht üzerinde hak iddia edenlerle, aşiret prensleri ve klan başkanlarıyla savaşmışlardır. XV. yüzyılın ortalarında Batı Asya, Ortadoğu ve Doğu Avrupa'da Moğollar, Türkleşme sürecine girer. Uzakdoğu bölgesinde de Çinleşmeye başlarlar. Altın Ordu ve Çağatay devletlerinde Moğol kimliğinden geriye Cengiz Han'a dayanan şecereler ile bazı Moğolca kökenli kelimeler kalmıştır. XV. yüzyıldan sonra ise Moğollar, anayurtları olan Moğolistan topraklarına dönerler (Özgüdenli 2005: 228).

Daha XIV. yüzyılın sonlarında Batı Moğollar'dan Çungaristan'da oturanlar ayrı bir birlik kurarlar. Bu birlik, içinde yer alan dört önemli aşiretten ötürü Dörtlülük Birlik

(Dörvön Oyrat) adını alan bu topluluk, hakimiyetlerini bütün Moğolistan'a kabul ettirirler ve Çinliler'i dahi büyük bir yenilgiye uğratırlar. Doğu Moğollarından Dayan Han, bir kere daha bütün Moğolistan'ı bir araya getirmeyi başarsa da 1544 yılında ölürken ülkeyi 11 oğluna pay eder. Daha sonra ise Moğollar bir daha tek bir han hakimiyeti altında birleşemez. Dayan Han'ın ölümünden sonra Güney Moğolistan en yaşlı oğullara pay edilirken, Kuzey kısım ise (Halha) en küçük oğul Gerestsenze'ye düşer (Alinge 1967: 9-10).

Alinge'nin aktardıklarına göre XVII. yüzyıla gelindiğinde bir süre kuzeyi de idare edip Çin'e karşı zaferler elde eden Güney Moğol Devleti (İç Moğolistan), XVII. yüzyılın başlarında Mançuların baskısı karşısında geri çekilir. 1663'te ise tamamen Mançuların kontrolü altına girmek zorunda kalır. Gerestsenze'nin ölümünden sonra prensliklere ayrılan Kuzey Moğolistan da Mançuların hakimiyetini tanır. Yine Alinge'ye göre bu tanıma sözde bir tanımadır ve amacı Mançu tehlikesinden korunmaktır (1967: 10).

İnceleyeceğimiz kroniklerin yazıldığı XVII. yüzyılın başlarında Mançular güneylerindeki komşularını sıkıştırırken, Çungaristan'daki Batı Moğollar arasında da değişiklikler göze çarpar. Batur Han'ın hakimiyetinden kurtulmak ve yeni yaylalar aramak isteyen bazı aşiretler topluluktan ayrılarak göç ederler. Guşi Han Tibet'e giderek Dalai Lama'nın idareyi ele almasına yardım eder. Mançular'ın güçlerinin tehlikeli bir biçimde artması ve İçmoğolistan'ın bitmek bilmeyen iç kavgalar sonucunda zayıf düşmesi, Kuzey Moğolistan (Halha) ve Batı Moğolistan'daki Oyrat prenslerini iç birlik sağlamaya ve dış düşmanlara karşı savunma yolunda akılcı adımlar atmaya mucbur kılar. 1640 yılında Oyrat Prensi Batur'un önderliğinde Çungaristan'da, Kuzey ve Batı Moğolistan'dan 44 Moğol aşiretinin başkanları ile Kuku-Nor ve Volga Kalmukları'nın katıldığı bir toplantı gerçekleştirilir. Görüşmeler sonunda, bir ittifak ve ittifaka katılan aşiretlerde yürürlüğe girecek bir kanun kitabı hususunda anlaşılır. Ancak bu anlaşma da Moğollar'ın diğer bütün anlaşmaları gibi uzun sürmez (Alinge 1967:10-11).

Oyrat prensi Galdan, Doğu Türkistan'ı fethettikten sonra bütün Moğol aşiretlerinin idaresini ele alma planları yapar. 1670'de Halha'ya başlayan ilk akınlar 1688'de ülkenin korkunç bir şekilde zarar görmesine ve yirmi bin ailenin güneye giderek Mançu hakimiyetine sığınmalarına sebep olur. Çin kaynaklarına göre ilk Moğol Hutuhtu'su Undur-Gegen, Ruslarla Çinliler arasında hangisinin idaresi altına gireceğini bilemeyen

Moğollar'a Çinlileri tavsiye eder. 1691'de Dolon Nor'da konaklayan imparator K'ang-hsi'nin huzurunda ve büyük bir törenle Çin imparatorluk birliğine girişleri kabul edilir. Halha Moğollarına ise İçmoğolistan'da yaylaklar gösterilir. Bu dönemden sonra, Halha Moğolları'nı korumakla görevli olan Mançular, Oyratlarla 70 yıl sürecek bir mücadeleye başlarlar. Bu mücadele 1758 yılında Oyrat aşiretlerinin korkunç bir şekilde yenilmesiyle sonuçlanır. Bu dönemden itibaren 1911'e kadar bütün Moğolistan -ve Çungaristan- Çin hakimiyeti altına girer (Alinge 1967: 11-12).

1.3. MOĞOL DİLİ

Altay Dil Ailesi'nden kabul edilen Moğol dili, günümüzde ağırlıklı olarak Moğolistan, Çin ve Rusya coğrafyalarında konuşulan bir dildir. Değişik kaynaklara göre Moğol Dili 5-8 milyon kişi tarafından kullanılmaktadır¹ (Ersoy 2007: 394). Standart olarak kabul edilen Moğol dili Khalka (Halha) Moğolcası olarak kabul edilmiştir. Moğolların Çin'de yaşadıkları bölge İç Moğolistan, bugünkü Moğolistan Cumhuriyeti toprakları da Dış Moğolistan olarak kabul edilir. Dış Moğolistan'da 2,5 milyon, İç Moğolistan'da yaklaşık 5 milyon konuşan vardır (Katzner 2002: 203). Poppe'ye göre Moğol dili, İç ve Dış Moğolistan'dan Mançurya'nın bazı bölümlerine, Doğu Sibirya'dan Çin'in Kansu, Doğu Türkistan ve Şangay bölgelerine, Volga Nehri'nin aşağı boylarından Afganistan'ın bazı bölümlerine kadar çok geniş bir coğrafyada konuşulmaktadır (1965: 7).

Moğolca'nın Poppe tarafından *Arkaik (Eski) Moğolca*, *Orta Moğolca* ve *Modern (Yeni) Moğolca* olmak üzere üç kısma ayrıldığını görüyoruz (Poppe 1965: 18).

Poppe, *Eski Moğolcanın*, XII. yüzyıla kadar konuşulduğu düşünmektedir. O devir Moğol yazı dili Eski Moğolca idi. Poppe o dönem Eski Moğolca'nın en az iki diyalekti olduğunu belirtir (1965: 21). Her ne kadar Poppe'ye göre Eski Moğolca dönemine ait herhangi bir yazılı belge bulunmasa da 1224 tarihli Cengiz Han'ın yeğeni için diktirdiği

¹ Moğolca konuşanların sayısı ile ilgili görüşlerde Katzner, 5 milyon kişi sayısı verse de (Katzner 2002: 203), Rita Kullmann ve D. Tserenpil ortak çalışmalarında bu sayıyı 8 milyon kişi olarak belirlemişlerdir (Kullmann-Tserenpil 2001: 2).

“*Yisünge Taşı*²” ve Çince olan “*Moğolların Gizli Tarihi*” çevirisi Arkaik/Eski Moğolca dönemini yansıtan eserler olarak kabul edilmelidir.

Orta Moğolca, yine Poppe'ye göre XII. yüzyıldan XV-XVI. yüzyıla kadar devam etmiştir. Güney, Doğu ve Batı olmak üzere en az üç diyalekten oluşur. Güney diyalekti Mongur, Santa ve Dagur diyalektlerine kaynaklık ederken, Doğu diyalekti Buryat ve Mongol diyalektlerine kaynaklık etmiştir. Batı diyalekti de Mogol ve Oyrat dillerinin kaynağıdır. Orta Moğolca, *Moğolların Gizli Tarihi*'nin de bir kopyasının yazıldığı Phags-pa alfabesi³ ile verilen metinler, XIV. yüzyıla ait çeşitli Çince - Moğolca sözlükler, Cengiz Hanın atalarının efsanevi tarihinin ve Cengiz Han zamanının olaylarının anlatıldığı Moğol alfabesi ile yazılmış 1240 tarihli “*Gizli Tarih*”, Zemahşeri'nin Arapça-Farsça sözlüğüne dayandırılarak ortaya çıkarılan Arapça-Farsça-Çağatayca-Moğolca sözlük, küçük çaplı Ermenice-Moğolca, Gürcüce-Moğolca sözlükler gibi metin ve eserlerden oluşmaktadır (Poppe 1965: 21-23).

Poppe'ye göre, *Yeni Moğolca* Orta Moğolca'yı sonlandırdığı XVI. yüzyıldan itibaren günümüze kadar devam eden dönem olarak kabul edilir (1987: 16).

Ahmet Temir'in “*Moğolların Gizli Tarihi*” eserinin çevirisinin Giriş kısmında bahsettiklerinden yola çıkarak Vladimirtsov'un Moğol yazı dilini iki devreye ayırdığını görüyoruz. Poppe'den farklı olarak *Eski* ve *Yeni* yazı dili olarak ikiye ayırmış, *Eski* yazı dilini kendi içinde yeniden üç kısma ayırmış, bu devirleri de *Eski devir (XIII. asır)*, *Orta devir (XIV-XV-XVI. asırlar)*, *Geçiş devri (XVII. asır)* olarak belirtmiştir. Vladimirtsov son olarak *Yeni* yazı dili olarak belirlediği kısma *Yeni-Klasik devir (XVII-XX. asır)* adında bir devir açmıştır (Temir 2010: IX).

Moğol yazısına ait bilgiler çok olmasa da Moğolların Cengiz Han döneminden önce yazı kullanmadıkları düşünülmektedir (Roux 2001: 526). Klasik Moğol yazısı, yukarıdan aşağı doğru yazılan 21 harften oluşmaktadır. Bu yazı iki ana döneme ayrılır. Poppe'ye göre *Klasik Öncesi* ilk dönem XVII. yüzyıla kadar sürer. Bu dönemde XIII ve

² Yisünge Taşı'nın diktirilme tarihi 1224 olarak düşünülmektedir. Cengiz Han, kardeşi Kasar'ın torunu Yisünge adına Nadaam sırasında en uzun mesafeden okla isabet sağladığı için diktirmiştir. Bu mesafe 300 iki kol açıklığında yaklaşık 600 metredir. Taşın üzerinde bu anlatılmaktadır.

³ Adı geçen Phags-Pa alfabesi ve Moğol yazı dilindeki kullanımıyla ilgili detaylı bilgi için; Feyzi Ersoy, “Moğol Yazısının Tarihi Gelişimi ve Moğolların Kullandıkları Alfabeler”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Güz 2007, Sayı: 22, s. 393-404.

XV. yüzyıllar arasında harfler Uygurcadan alındığı şeklini korumuş, daha sonra Tibetçe ve Sanskritçe sesleri vermek için bazı küçük değişiklikler yapılmıştır. Moğol yazısının ikinci dönemi XVII. yüzyılda Tibetçeden yoğun bir şekilde Budist metinlerin çevirisiyle başlar. Bu dönemde sayısız Budist metin çevrilmiş, yayımlanmış ve yazı dili de oldukça değişmiştir. XVII. ve XVIII. yüzyıllar bu dönemi kapsamaktadır (Poppe 1965: 15-17).

Feyzi Ersoy'un çalışmasına göre Poppe, Katzner ve Roux'nun içinde yer alan kaynakların çoğu Moğolların alfabelerini XIII. yüzyılda Uygulardan aldığını belirtir (Ersoy 2007: 394). Ancak Moğol araştırmacı Şadgarsüren Moğol yazısının XIII. yüzyılda Uygurlardan alındığı fikrine katılmayıp, Moğolların yazıyı Uygurlarla beraber VI. veya VII. yüzyıllarda Sogdlardan, aynı dönemde aldıklarını savunmaktadır (Ersoy 2007: 395).

Poppe, Moğol lehçelerini bazı ses özelliklerini göz önünde bulundurarak yediye ayırır. Bunlar; *Santa, Mongur, Dagur, Mogol, Oyrat, Buryat* ve *Mongol* lehçeleridir (1965: 7). Tömörtogoo ise Moğol lehçelerini *Mogol, Mongor, Dunsyan, Baoani, Zuun Uygur, Dagur, Halimag, Oyrod, Buriad, Töv Mongol* ve *Ömönöd Mongol* olmak üzere on bire ayırır (Kartallıoğlu 2010: 2). Katzner çalışmasında Moğolcadan doğan Kalmuk ve Buryat dillerinden bahseder (2002: 3).

Ahmet Temir'in eserindeki Giriş kısmından hareketle Moğollardaki tarih edebiyatını Pozdneyev'in *Epik vasıfları haiz orijinal eserler, Çin tarihçilerinin tesiri altında meydana gelen ve Mançu tesiri gösteren eserler* diye üçe ayırdığını buna ek olarak Laufer'in dördüncü grup olarak *Tibetçeden Moğolcaya çevrilen kitapları* eklediğini görmekteyiz (2010: X).

Cengiz Han ile birlikte dünyada adından söz ettirmeye başlayan Moğollar, *Gizli Tarih* eseri ile edebiyatlarını oluşturmuş ve XIII. yüzyıldan itibaren geliştirmeye çalışmışlardır. Moğol Edebiyatı, 1368'de Yuan Hanlığı yıkıldıktan sonra zorlu bir dönemden geçer. Çin'deki Moğol hükümünün yıkılması boyların ve beylerin Moğol bozkırlarına geri dönmesine neden olur ve bu geri dönüş sıcak bir ağırlamayla karşılaşmaz. Ortaya çıkan istikrarsızlıklar, iç savaş, çeşitli Moğol prensleri arasındaki anlaşmazlıklar *Gizli Tarih, Altan Debter* gibi eski tarihli eserlerin göçler sırasında kaybolmasına neden olur (May 2009: 65).

Edebi çalışmaların çoğu Cengiz'in tarihi ve efsaneleriyle ilgili çalışmalardır. Budizm'in etkisiyle oluşturulan çeviriler ve eserlerde Cengiz Han yine 'Qormuzda' olarak da tanımlanan tanrının oğlu olarak ortaya çıkar ve ayrıca diğer Moğol hanlarından Toghan Temür, son Yuan imparatoru ve onun Çin'den çekilmesini içeren eserler üretilmiştir. XVI. yüzyıl kroniklerinin ortak bir form ve yapıya sahip olmaya başladıkları görülmektedir. Ana odak konusu Moğolistan olurken, ilk kısım genellikle Budizm'in de etkisiyle antik Hint kralları ve varislerinin tarihi üzerine şekillenmektedir. Varislerin bir kaçının tarihi bilgisinin ardından Tibet'e ve Moğolistan'a göçleri anlatılmaktadır. Ardından Cengiz'in Gizli Tarih'te yer alan soyu ve ataları takip eder. Genellikle ilk kısım tarihi değer açısından az öneme sahip olsa da Moğolistan'ın Budist dünyayla ilgili olan düşüncelerini gösterir. Yine aynı dönemde bilginlerin sözlü gelenek ürünleri ve halk hikâyeleri derledikleri görülürken bunların birçoğu Cengiz öncesi döneme aittir. Diğerleri Hint, Tibet ve Budizm etkileri içermektedir. Budizm'in gelmesiyle –ki buna İkinci Dönüşüm⁴ de diyorlar- yazılı edebiyat hızlandırılmış bir yaratım sürecine girmiştir. 1578 ile 1749 yılları arasında Moğol Lamalar, Kanjur ve Tunjur adıyla bilinen Tibet Budistlerinin yasa ve ilkelerinin kutsal koleksiyonlarını çevirdiler. Diğer çeviriler de bunları takip etti. Tercümanlar ayrıca çevirilerine dipnot ve detaylı istinsahlar eklemişlerdir. Bu eklemeler sadece dini ayetler değil ayrıca yorumlardır. Bu da dini metinlere farklı Moğol dokunuşlarının girmesini ve düşünce sistemindeki sentezin kolaylaşmasını sağlamıştır (May 2009: 66).

May'in Moğol kültür ve gelenekleri hakkında yaptığı çalışmaya göre, Budizm'in yayılması sırasında yeni hikâye ve efsaneler Moğol edebiyatına girmiş ve bu hikâyeler yeni yer ve objeler içerirken Moğolistan'da bulunmayan hayvan ve bitkileri de içerir. Örneğin denizati ve palmye gibi Moğolların pek de aşına olmadıkları nesnelere metinlerde yer almaktadır. Diğer hikâyeler sadece Moğol çevre şartlarına uyum sağlamakla kalmamış aynı zamanda Moğolca deyimlere göre uyarlanmış ve ortaya tamamiyle yeni ve orijinal metinler çıkmıştır. Birçok Hint kökenli hikaye kendini Moğol edebiyatının bir üyesi olarak bulmuş ve sıklıkla düşündürücü bir popülerite kazanmıştır. En popüler eserler arasında “*Tales of King Vikramaditya*” ve “*the Tales of*

⁴ İkinci Dönüşüm (*Second Conversion*), 1566 yılından 1650 yılına kadar Budist misyonerlik hareketinin Moğolistan'da Budizm'in tek yetkili din olmasını ifade eden harekettir. Detaylı bilgi için; Christopher P. Atwood, “*Encyclopedia of Mongolia and Mongol Empire*”, Facts on File Inc. , 2004, New York, s.491-492.

the Bewitched Corpse” bulunur. Moğolcaya çeviri olmasına rağmen bu eserlere çevirmenleri tarafından yeni bir yapı kazandırılmış ve orijinal hikâyeler ile çerçeveleri aynı olsa da mekân ve bağlamlar değiştirilmiştir (2008: 66). XVII. yüzyıla girildiğinde çeviri yapmak için ciddi miktarda çaba sarf edildiğini görmekteyiz. Bu heves ve coşkunun yükselmesi Moğol tarihçiliği için uzmanlaşmış çevirmen ve yazarlar ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte XVII. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Moğol Budizm’i sadece çeviri ve tarihi kitaplara ilgiyi artırmamış aynı zamanda Moğol edebi geleneğini bir zemine oturtarak yaratımını sağlarken Hint ve Tibet dini söylemlerine körü körüne bağlılığı da engellemiştir (Wickham-Smith 2015:162).

Tüm bunlarla beraber Budizm ayrıca tarih yazıcılığını da etkilemiştir. Kronik ve tarih yazıcıları Budist retorik ve edebi sitiline adapte olmuşlardır. 1607’de Altan Khan’ın tarihi ve din değiştirme süreci “*The Jewel Translucent Sutra*” başlığı altında anlatılmıştır. Diğer çalışmalar Moğol Lama ve Budist misyonerlerin hayatlarını ve şamanlarla girdikleri ruhsal savaşları konu alan eserlerdir (May 2009: 67).

1.4. MOĞOL KRONİKLERİ

Tezimizin konusunu oluşturan XVII. yüzyıl kronikleriyle ilgili genel bir bilgi vermek gerekirse, Moğol kronik geleneği, *Moğolların Gizli Tarihi* adlı eser dışında tutulduğunda, XVII. yüzyılda başlamış ve XX. yüzyıla kadar gelişip şekil almıştır.

Atwood’un ansiklopedik çalışmasında XVII. yüzyıl kroniklerini ortak yapı ve temalar yönünden incelediğimizde, Moğol kroniklerinin temel yapısının geleneğin en erken örnekleriyle çeşitlendiğini görmekteyiz. 1655’te tarihlenmiş olan Lubsang-Danzin’in “*Altan Tobci*”si ve Sagang Sechen’in 1662 yılında yazdığı “*Erdeni-yin Tobci*”si ardından gelecek olan kroniklere iki ekol sunmuştur. *Altan Tobci*’yi temel alan Doğu Ekolü, 1667’de Khalka’da yazılan “*Asaragchi neretü-yin teüke*” ile devam etmiş ve XVIII. yüzyıl yazarları Duke Gambjab, Rashipungsung ve Lomi bu ekolün temsilcileri olmuştur. Batı ekolü ise “*Erdeni-yin Tobci*” ile temsil edilmiş ve “*Shira Tuguji*” ve sonraki Ordos kronikleri ile devam etmiştir (2004: 80).

Kronikler, ilk çağa ait Hint kralı Mahasamata ve varisleri ile başlar. Bu soyun dalları ilk olarak Tibet’e ve ardından Moğolistan’a taşınmıştır. Bu soy, XIII. yüzyıldaki “*Gizli*

Tarih’te Cengiz Han’ın soyu olarak zikredilmiştir. Bu metin yaygın olarak Cengiz’in çocukluk zamanlarından itibaren başlar, arada bazı ifadelerle Cengiz’in ilahi gücüyle devam eder ve kardeşleri Kasar ve Belgutei ile olan husumeti, halkın Cengiz’in yasalarına olan bağlılığı konu başlıklarını oluşturur. Hikâyelerdeki ‘evrensel ufuk’ sınırı Moğol ovaları, Çin’in Tankut Xia Hanlığı, İç Moğolistan’ın Enggüd boyu ve Kore ile sınırlanmıştır (Atwood 2004: 80).

Cengiz Han’ın ölümünün ardından “*Altan Tobci*” ve “*Erdeni-yin Tobci*” gibi kroniklerin olay örgülerindeki ortak unsurlara kronolojik öğeler eklemiştir. Toghan Temür’e (1393-70) kadar olan hanların listesi, Budist din görevlerinin Tibetçe kaynaklarından kaydedilmiş bazı bilgiler bunlara örnektir. Yuan Hanlığının düşüşünün anlatılması, Toghan Temür’ün kurtuluşu olay örgüsüne eklenen diğer başlıklardır (Atwood 2004: 80).

Yine Atwood’un eserinde aktardıklarına göre Elbeg Han’ın saltanatı ile Moğol kronikleri Moğol-Oyrat iç savaşı döngüsüne girer. Bu iç savaş boyunca tespit edilen isimler sınır askerileri tarafından raporlarda geçen isimlerdir ancak bu isimlerin doğruluğu üzerine tartışmalar yapılmaktadır. Moğollardan ve anti-Oyrat olarak tanımlanabilecek bakış açısından alınan bilgilerin kimi zaman da boy yasaları ve politikaları gereği yanıltıcı biçimde aktarılmış olabileceği üzerinde durulmaktadır. Kroniklerin içerikleri ve bölümleri Cengiz’in egemenliğinden, yasalarından, kardeşleri Kasar ve Belgutei soyundan olan prenslere husumet beslemenin gereğinden ve tüm bunlara rağmen Moğol birliğinin ihtiyacından bahseder (2004: 80).

Japon Mongolist Okada’ya göre bu kroniklerin içinde yer alan Cengiz soyunun öneminin anlatılması XVII. yüzyılda Mançu hâkimiyeti altına giren Moğol toplumunun eski günlerindeki gücüne yeniden kavuşması ve kalkınması için önemli ipuçları sunmaktadır (Okada 1984: 154). Bu sebep kroniklerin ortaya çıkış amacını gösteren önemli bir detaydır.

Moğol kronikleri, detaylı olayları ya da savaşları değil ama doğumları, taç giymeleri, hanların ölümlerini tarihlendirmiş, sık sık kaç yaşında tahta çıkıp kaç yaşında öldüklerini bildirmiştir. Listeler ve bölümler arasında eklemeler olduğu açıkça bellidir.

Bu farklılıklara rağmen hanların listesinin temel alınması, Moğol hanları ile Ming imparatorlarının ayrılabilmesini sağlamıştır. (Atwood 2004: 80)

XVII. yüzyıldaki Moğol kronikleri hakkında bir eser hazırlayan C. Z. Zamcarano, Tibet Budizmi'nin XV. yüzyılın ikinci yarısında Moğolistan'a tesiriyle başlayan ve XVII. yüzyılı da içine alan dönemi Moğollar için *rönesans dönemi* olarak tanımlar. Bu rönesans dönemi boyunca Moğol edebiyatının kısa sürede güçlü bir şekilde geliştiğini belirtir. Ve Zamcarano'ya göre XVII. yüzyılda yazılmış dört kronik "*Altan Tobci*"⁵, "*Erdeni-yin Tobci*", "*Altan Tobci by Lubsang-Danzin*" ve "*Sira Tuux*"dur (1955: 6). Araştırmacılar tarafından son derece önemsenen bu yüzyıllardaki eserler ne yazık ki sağlıklı biçimlerde ve bilgilerde günümüze ulaşmakta zorluk çekmiştir. Çalışmamızın ilerisinde değineceğimiz çok sayıda bilgi kirliliği ve emin olunamayan bilgiler son derece önemsenen bu dönem kronikleri üzerinde çalışma yapmayı zorlaştırmaktadır.

Atwood'dan hareketle XVII. yüzyıl kroniklerinin temel aldığı kaynakları ve derlemeleri üç kategoriye ayırabiliriz:

1. *Hikâye tarzında bölümler, Cengiz'in soyunu güçlü kılmaya vurgu yapan kronikler,*
2. *Diğer yazılı kaynaklardan alınan metinler; Gizli Tarih, bilig koleksiyonları, Tibetçe tarih el kitapları,*
3. *Han listeleri; 12 Hayvanlı takvime göre hanların doğumu, tahta çıkış yılları, ölümleri gibi bilgileri veren kaynaklar* (Atwood 2004: 80).

Kronik hazırlayıcıları bu üç kategoriye de ait kaynakları birbirlerine bütünleştirmiş, yeteneklerini ve bunlara ek materyalleri de kullanarak daha skolastik ve efsaneleşen eserler ortaya çıkarmışlardır. Orijinal ortak materyal olarak yalnızca Cengiz Han'ın hayatı, Toghan Temür'ün Daidu'yu kaybetmesi ve Moğol-Oyrat iç savaşıyla ilgili tarihi bilgiler kullanılmıştır. Cengiz Han ile ilgili bilgiler geleneği ön plan çıkartırken, Moğol-Oyrat iç savaşını konu alan bölümler *Altan Tobci* ve *Erdeni-yin Tobci* hazırlanırken

⁵ Yazarı belirlenmemiş olan 1604 tarihli bu eser Lubsang-Danzin'in *Altan Tobci*'sinden ayrılır. Tuncer Gülensoy'un 1974, 1986 ve 1987'de TTK-Belleten'de üç parçada çevirisini yayımladığı ve 2008 yılında kitap halinde bastığı "*Altan Topçi (Moğol Tarihi)*" eser olarak kabul edilebilir. Lubsang-Danzin'in yazarlığında kayda geçirilmiş olan "*Altan Tobci*" 1655 tarihli dir. Detaylı bilgi için; Tuncer Gülensoy, *Altan Topçi (Moğol Tarihi)*, Kültür Ajans Yayınları, Ankara, 2008.

geniş ölçüde yapılan paylaşımı ve aralarındaki kayda değer farkı göstermektedir (Atwood 2004: 80).

Yazılmış materyallerin birleştirilmesi, Cengiz Han'ın söylencesinde *Gizli Tarih* kullanılarak örneklendiriliyordu. *Gizli Tarih* tekrar ortaya çıktığında, anlaşılan 1650'den önce Lubsang-Danzin *Altan Tobci*'sinden bölümler dâhil etmişti. Kısaltılmış bir *Altan Tobci*'den söz eden Atwood, kısaltılmış bir *Altan Tobci*'nin yalnızca kısaltılmış bir *Gizli Tarih* için kullanılabileceğini belirtir ve Cengiz'in Börte Ucin ile evliliğine kadar konu edebileceğini savunur. Ayrıca hem Lubsang-Danzin hem de Sagang Sechen Tibetçe materyaller kullanmıştır. "*Asagragchi neretü-yin teüke*"'ye, 15. Dalai Lama'nın (1617-82) didaktik eseri "*Gençlik Festivali*"'nden bir önsöz eklenmiştir. Bunlara rağmen kısaltılmış *Altan Tobci* birçok Tibet malzemesini kesmiştir (Atwood 2004: 81). Bu noktada Atwood'dan hareketle bahsi geçen kısaltılmış *Altan Tobci*'nin Tuncer Gülensoy tarafından çevrilen 1604 tarihli ve Zamcarano tarafından da belirtilen *Altan Tobci* olabileceği konusunda tartışma açmak mecburiyetinde kalmaktayız.

Ahmet Temir'in çevirisinin önsözünde, Kozin'den hareketle, kroniklerle ilgili önemli bir husus dikkat çekmektedir. Eserde kronik adlarıyla ilgili Kozin'in Moğollarda eskiden beri sülalenin menşesine ve şecerelerine dair rivayetlerin nesilden nesile devam edegeldiği; bunların önce *debter* diye sonra da *teüke* sözü ile adlandırıldığı; eskiden *altan* (*altın*) ve *köke* (*mavi*) sonra da *şira* (*sarı*) ve *cagan* (*ak*) sözleriyle vasıflandırıldıkları bahsedilmektedir. (Temir 2010: XII).

XVII. yüzyıl kroniklerinin bilinen yönü tarihi değerlerinin belirsiz ya da dengesiz oluşudur. Tibetçeden veya *Gizli Tarih*'ten malzeme alınması açık olarak bağımsız bir serbestliğinin olmayışını ifade eder. Buna rağmen tarih ilgisine katkı sağlamıştır. Han listeleri Ming İmparatorluğu'nun raporlarında doğrulandığı zaman faydalı olmuştur. Epik olaylı malzemeler ise genel veya bölgesel olarak büyük öneme sahiptir. Çin sınır gözlemcilerinin göz ardı ettiği yapılar, kritik boy siyasi motifleri ve gereçleri Çin kaynaklarından yaygın olarak onaylanabilir. Atwood'a göre Elberg'den Esen'e malzeme daha az güvenilir olsa da daha önemlidir. Sonuç olarak Cengiz Han ve Toghhan Temür zamanında daha değeri düşük kaynaklar varken Dayan Han zamanında boy kanunları ve politikaları çok daha kaliteli değerde açıklanarak gelmiştir (2004: 81). Bu detaylar da kroniklerin oluşumunu derinden etkilemiştir.

1.4.1. Moğolların Gizli Tarihi

XVII. yüzyılda yazılmış kroniklerin özelliklerinden bahsederken bu eserlerin hazırlanış aşamasında *'Moğolların Gizli Tarihi'* adlı kaynaktan faydalandığını belirtmiştik. Moğolların Gizli Tarihi, tezimizin konusunu oluşturan karşılaştırma açısından da son derece önem taşıyan bir eserdir. *'Türk ve Moğol kabileleri arasındaki kültürel benzerlik hangi noktadan sonra ayırım göstermeye başladı?', 'Moğolların kültürel anlamda kendi geçmişleriyle hangi noktada kırılma oldu?'* gibi sorular ancak Moğolların Gizli Tarihi doğru ve sağlıklı bir şekilde tahlil edilebilirse cevap bulacaktır.

Ahmet Temir'in çevirisinin önsözündeki bilgilere göre *"Monghol-un Niuça Tobça'an"* yani Moğolların Gizli Tarihi, yazılışı 1240 olarak kayıtlara düşen bir eserdir. Eser, Moğollar hakkında yaratılış inancından başlayarak Ögedey Han zamanına kadar uzanan bir zaman kesimini içine almaktadır. Eserin yazarı belirsizdir. Eserin sonunda *'sıçan yılının yedinci ayında yazılıp tamamlandı'* ifadesi sebebiyle, 1240 yılında yazımın bitirildiği anlaşılır. Temir'e göre, eserde anlatılan olayların çoğunluğu görülmüş ve anında kayda geçirilmiştir. Uygur harfleriyle yazıldığı tahmin edilse de eserin orijinali bulunamamıştır. Akademik çalışmalarda kullanılan kopyalar ilk önce Çince'ye çevrilerek oradan diğer dillere çevrilen kaynaklardır. Eserin adında geçen *'niuça'* kelimesi 'gizli' anlamına gelse de eserde gizlenmek istenen herhangi bir şey yoktur. Bu konuyla ilgili, sadece kağanın ailesi ve çevresine özel olduğu için ya da eserin Çince adında⁶ geçen *'pi'* ifadesi nedeniyle 'gayri resmi' olarak kullanıldığı tartışmaları vardır (2010: XIV-XVI).

Moğolların Gizli Tarihi, Moğollar hakkında bilgi edinilmek istenildiğinde başvurulması gereken ilk eserdir. Ayrı kabileler halinde yaşayan Moğol boylarını bir araya getiren Cengiz Han'ın doğumundan, başarılarını ve mirasına kadar birçok konuyu detaylı bir şekilde içinde barındıran eserde kültür ve halkbilimi öğeleri fazlasıyla mevcuttur. Yaratılış inanışları, kız alıp verme adetleri, ad verme gelenekleri, andalık geleneği, kut alma inancı, ölü sonrası adetler, atalar-dağ-su kültleri, mitolojik varlıklar ve bunlara benzer pek çok unsur eserin içinde yer almaktadır.

⁶ Eserin Çince adı; *'Yüan-cha'o pi-shi'* (Yuan Sülalesinin Gizli Tarihi)

Eserin Çince'ye ve Avrupa dillerine çevrilmiş kopyaları oldukça fazladır. Erich Haenisch, Palldius, Pozdneyev, Howorth, Pelliot, Barthold, Laufer, Vladimirtsov, Poppe, Mostaert ve Kozin gibi araştırmacılar bu eser üzerinde çalışmalar yapmıştır. Türkiye'deki çalışmalara ise Prof. Dr. Ahmet Temir öncülük etmiştir. Haenisch'in Almanca ve Kozin'in Rusça tercümelerini Moğolca asıl metin ile karşılaştırarak 1948 yılında birinci baskıyı yapmıştır. Hazırladığı eserin giriş bölümünde kapsamlı bilgiler aktaran Temir⁷, dönemin şartları düşünüldüğünde Türkoloji alanına çok önemli bilgiler kazandırmıştır.

1.4.2. Altan Tobci

Altan Tobci belirttiğimiz gibi iki ayrı kitap olarak düşünülmektedir. XVII. yüzyılın başında ve ortasında yazılmışlardır. Devlet hocası⁸ olan Lubsang Danzin tarafından yazılmış bir eser ve onun başka bir versiyonudur. Lubsang Danzin'in hayatı ile ilgili pek bir bilgiye rastlanmamıştır.

XVII. yüzyılda yazılmış ilk kronik olarak kabul edilen eserde, altı adet materyalden faydalanılmış olabileceği düşünülmektedir. Bunlar;

- Geleneksel Moğolca, Cengiz Han'ın tarihi olmaya özlü sözleri, Yuan İmparatorluğu'nun düşüşü ve Moğol-Oyrat iç savaşı,
- Anonim bilgiler ve Cengiz Han'a atfedilen sözler vasiyetname,
- Moğolların Gizli Tarihi adlı eser,
- Anonim Tibet tarihi vesikalar, Lama'nın okudukları,
- Moğol Hanları ve Çin Ming imparatorlarının tarihlendirilmiş hükümdar listesi,
- Moğol soylularının şecereleri ve soy listesidir.

Bu kaynaklar, Lubsang Danzin'in yetenekleriyle bir araya gelerek bir eser teşekkül etmiştir. Eserde yer alan bazı çelişkiler 'Öyle söylenmiş' ifadesiyle Timuçin'den öncesine atfedilmiştir. Tarihi yanlışları ve bazı karışıklıkları içinde barındırsa da Altan

⁷ Bkz. Ahmet Temir, *Moğolların Gizli Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara, 2010, s. VII-XXXII

⁸ Budist bir ünvan olan '*Güüşhi*' ünvanına sahiptir.

Tobci genel itibariyle çok önemli bir eserdir. Gizli Tarih'ten parçaların yanı sıra günlük davranış örnekleri ve faydalı pek çok bilgi içerir. Lubsang Danzin'in Altan Tobci'si, Gizli Tarihin, Tibet kaynaklarının, bilig ve şecerelerin modern bir kısaltılmış örneğidir (Atwood 2004: 11).

Dünya literatüründe Altan Tobci ile ilgili en önemli çalışmaların başında Charles Bawden'in çalışması gelir. Türkiye'de ise Tuncer Gülensoy'un çalışması hala tek başınlığını korumaktadır. Bu iki değerli çalışmadan hareketle Altan Tobci'nin yazılış tarihi 1604'tür. Ancak önceden bahsettiğimiz gibi iki farklı Altan Tobci vardır. Ve bu eserlerden biri 1651 yılı ve sonrasına kadar tarihlendirilir. Burada kafa karışıklığı yaşanmaması adına, Atwood'dan hareketle 1655 yılında yazıldığı düşünülen Altan Tobci, 1604 yılında yazıldığı düşünülen Altan Tobci'nin üzerinde geliştirmeler yapılmış bir nüshası olabilir. Ya da Gülensoy'un çevirdiği Altan Tobci'nin son cümlelerinden⁹ hareketle bu eser, geniş kapsamlı Altan Tobci'nin özeti olarak düşünülebilir.

Atwood, iki farklı versiyondan bahsetmesine rağmen Altan Tobci nüshaları ile ilgili bilgi vermemektedir. Bawden ve Gülensoy'ın Altan Tobci nüshaları ile ilgili verdiği bilgilere bakmak faydalı olacaktır. Bu bilgilere göre Altan Tobci'nin dört nüshası bulunmaktadır;

- Lama Galsan Gombaev'in Rusça tercümede esas aldığı nüsha; *Trudy Vostochango Otdeleniya Imperatorskago Arkheologicheskago Obshchestva. Chast'Shestaya. Altan Tobci. Mongol'skaya Letopis', b Polinnom Tekste i Perevod. Perevolama Galsana Gomboyeva, Sankpeterburg 1858.*
- Pekin nüshası,
- Leningrad Asya Müzesi'nde bulunan nüsha,
- Kozin tarafından Moğolların Gizli Tarihi ile karşılaştırılarak elde edilen nüsha.

Beşinci bir nüsha olarak ise *Altan Tobci Nova* olarak bahsedilen, Pelliot'ın Urga Kütüphanesinde bulunduğu bir kopya vardır. Bu nüshanın bir kopyası, Moğolistan Halk

⁹ "... Moğolların ve Han'larının yaptıkları işleri ve Han'larının menşelerinin özetini belirten ve Altan Topçi denilen tarihi kaynaklar tamamlanmış oldu." (Gülensoy 2008: 122)

Cumhuriyeti İlimler Akademisi Başkanı Camyang Güng tarafından Paris Bibliotheque National'e verilmiştir (Bawden 1955: 1-6).

Bawden ve Gülensoy'un üzerinde çalıştığı 1604 tarihine kadar kaydedilmiş olan eser hakkında verilebilecek bilgiler şu yöndedir; eser 126 paragraftan oluşmaktadır. İlk üç ve dördüncü paragrafın ilk satırları Moğolların Gizli Tarihi'nde görülmeyen bir şecereyi içerir. Bu şecere mitolojiktir ve Tibet Budizm'inin etkisi altında kalmıştır. Eserin dördüncü paragrafının son satırlarında verilmeye başlanan ve Cengiz Han'a kadar uzanan şecere Moğolların Gizli Tarihi'nin ilk paragrafı ile aynıdır. Moğolların Gizli Tarihi'nin ikinci ve üçüncü satırları Altan Tobci'nin beşinci paragrafının ilk üç satırına denk gelir. Bundan sonra Altan Tobci'de büyük bir farkla Cengiz Han'ın torunları ile Oyrat hanlarından bahsedilir (Gülensoy 2008: 8-9). Bunlar haricinde Moğolların Gizli Tarihi ile Altan Tobci arasında yukarıda da bahsettiğimiz nedenlerden ötürü benzerlikler bulunmaktadır. Bunlar birebir kelime benzerlikleri olmasa da kronolojik olarak verilen olaylardaki benzerliklerdir.

Bawden ve Gülensoy'un çalışmaları 1604 yılında son bulan kronik üzerinde gerçekleştirilmiştir. Lubsan Danzin'in Altan Tobci'si olarak geçen eser 1655 yılına kadar dayanmaktadır. Elimizde, 2006 yılında Ulaanbatar Tarih Araştırmaları Basımevi tarafından basılmış A. Tsanjid ve Ş. Coimaa tarafından hazırlanan bir eser daha vardır. Bu eser Bawden ve Gülensoy'un çalıştığı 126 paragraflık eserden daha geniş kapsamlıdır ve sanıyoruz ki 1655 yılındaki esere denk gelen bir özelliكتedir. Ancak; 1604 tarihli versiyonla fazlasıyla benzerlikler taşıyan eserdeki fazlalıklar Tibet Budizm'inin döneme olan etkisiyle kayda geçirilmiş fazlalıklardır. Bu nedenle, biz, tezimizin konusu XVII. yüzyıldaki kroniklerde yer alan adetlerin Türk adetleri ile karşılaştırılması olduğu için Tibet Budizm'inden daha az etkilenmiş olan 1604 tarihli eser üzerinden karşılaştırmaya gideceğiz.

1.4.3. Erdeni-yin Tobci

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Altan Tobci'den sonra XVII. yüzyılda yazılmış en önemli eser Saghang-Sechen tarafından kayda geçirilen Erdeni-yin Tobci'dir. Türkçe '*Kıymetli Özet*' anlamına gelen kronik 1662 yılında Mançu işgali sırasında Moğol tarihini ele alır.

Ordos asillerinden Saghang-Sechen, Budist Prens Khutugtai Sechen Khung-Taji'nin büyük torunudur. 1614'te çocuk olduğu halde Boghutu Jinonglun yetkili olduğu bir Shakyamuni Budha kutsama törenine katılır. Ve soy ışığından '*bilge prens*' ünvanını alır. Genç bir memurken 1622'de Boshugtur'un Çinli sınır memurlarıyla yaptığı müzakerelere katılır. 1627'de Budist kabulü alır. 1632 yılı boyunca zorla da olsa Ligdan Han'ın ordusunda Ordos işgaline katılır. Bazı isyancılarla arkadaşlık etmeye başlayan Saghang-Sechen, Ligdan Han'ın gazabından korunmak için Yekhe Shiber'de 1634'e kadar ıssız bir yerde saklanır. Ligdan Han'ın ölümünden sonra araya giren dostları sayesinde '*sevilen bilge prens*' ünvanını alır. Merkez ordunun sağ öncü kuvvetlerinin komutası görevi verilir. Hareketli bir yaşama sahip olduğu gözlenen Saghang-Sechen, kuzey Üüşin'e taşınır ve 1662 yılında Erdeni-yin Tobci'yi bitirir (Atwood 2004: 486).

Saghang-Sechen eserinde Lubsang Danzin'in Altan Tobci'de kullandığı kaynakların benzerlerini ele almıştır. Ama Saghang-Sechen daha çok belgeyi birleştirmiş, 12 Hayvanlı Takvimi kullanarak, tarihleri daha kesin tarihlere çevirmiştir. Soy hareketlerini metnin gövdesine oturtmuş ve Moğol-Mançu iç savaşına dayalı karışık hikayeleri daha düzenli hale getirmiştir. Moğol geleneklerine çelişmemek için Moğolların Gizli Tarihi'ni idareli kullanmış ve geniş kapsamlı bilgiler için uzun tartışmalar sonucunda Moğollardan önceki Çin tarihlerine bakarak kapsamlı bir çalışma yapmıştır. Ayrıca, çeviri için Tibetçe ve en azından bir Çin tarihi kitabı, bilmece ve folklorik unsurlar kullanmıştır (Atwood 2004: 170).

Saghang-Sechen'in çalışmasının en değerli parçası, olaylar hakkında geniş kapsamlı yorum gücü ve Cengiz soyundan son imparator Ligdan Han'a ve Mançu işgaline başkaldırı yapılan yer olan Ordoslu olmasıdır. Yukarıda bahsettiğimiz üzere 1628-1635 yılları arasında yaşanan olaylara birinci gözden tanık olması, olayların içinde yer alması yorum gücüyle birlikte kapsamlı bir eser ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Eserini Ordos Moğollarını Budizm'e yönelten kişi olan dedesi Khutugtai Sechen Khung-Taji'ye ithaf etmiştir. Erdeni-yin Tobci en meşhur Moğol kroniği olarak değerlendirilmektedir. 1766'da Khalka (Halha) soylusu Tsenggünjab Mançu imparatoru Qianlong'a bir kopyasını sunmuş, ve Mançu-Moğol-Çin tercümelerini yapmıştır. 1829'da J. Schmidt eseri Almanca'ya çevirmiştir. Bu çalışma Moğolca'dan bir Avrupa diline yapılmış ilk çeviri özelliğini taşımaktadır (Atwood 2004: 170).

Türkiye'de Erdeni-yin Tobci üzerinde herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Moğol kronikleri açısından son derece önemli olan bu eser, yukarıda bahsedilenlerden de anlaşılacağı üzere yazarının Budizme olan ilgisinden dolayı içerisinde çokça Budizme ait özellikler taşımaktadır. Çalışmamızda Türk adetleriyle karşılaştırmak üzere kullanacağımız eser 2006 yılında Ulaanbatar'da Moğol Tarih Araştırmaları Basımevinde basılan, her ikisi de profesör olan A. Tsanjid ve Ş. Coimaa tarafından hazırlanan eserdir.

1.4.4. Sara Tuji (Shar Tuux)

Zamcarano, XVII. yüzyıl Moğol kroniklerini çalıştığı eserinde Sara Tuji (Shar Tuux) adlı kronikten bahseder. Yazarı dahil hakkında pek bilgi bilinmeyen bu 'Sarı Tarih' anlamına gelen eser oldukça kısadır. Zamcarano'nun bildirdiğine göre, Rus V. A. Kazakevic eser üzerinde araştırmalar yaparak asla basılmayan bir eserde bu kitaptan bahsedildiğini söyler. XV. ve XVII. yüzyıllardaki Moğol tarihini konu alan eser hakkında kaybolmuş sayfalardan bahsedilir. Moğolların Gizli Tarihi ile karşılaştırılarak hazırlanmış üç ayrı nüshayı kaydeden Zamcarano, Kazakeviç'in çalışmasından hareketle bu üç nüshayı şöyle belirler;

- Başlığı kaybolmuş, V.V. Radlov tarafından Moğolistan'dan S.S.C.B. Doğu Araştırmaları Enstitüsü El Yazmaları bölümüne getirilen nüsha,
- XIX. yüzyıl ortalarında A. M. Pozdneev tarafından Moğol koleksiyonunda yer alan başlığı kayıp nüsha,
- Leningrad Üniversitesi Doğu Kütüphanesi'nde bulunan '*Erten-ü mongol-un qad-un ündüsün-ü yeke sir-a tuguji orusiba*' başlıklı nüsha (1955: 43).

Zamcarano'nun edindiği bilgilerden ayrı olarak, eserin XVII. yüzyılın ikinci yarısında, Khalkha soyundan Tsagt adlı bir Moğolun yazmış olduğu tahmin edilmektedir. Klasik kronik anlayışına bağlı olarak, evrenin ve canlıların oluşumu, Hint ve Tibet hanlarının tarihi, Cengiz Han ve Börte Çino'dan Cengiz Han'ın son torunu Ligdan Han'a kadar bütün kağanlar kısaca anlatılmıştır. Yazar, eserde, Moğolların Gizli Tarihi, Tsagaan Tuux, Altan Tobci ve diğer Moğol kaynaklarını kullanmıştır. Bazı noktalarda Altan Tobci'den farklılaşırken, Erdeni-yin Tobci'de yer alan rivayetleri içerir. Eser, 1891'de Radloff tarafından Orhon Vadisi'nde yaşayan bir çoban vesilesiyle bulunmuştur. Eser

üzerinde en kapsamlı çalışmayı N. Pavlova Şaşına yapmıştır. 1957'de yukarıda da bahsettiğimiz üç nüshayı karşılaştırmıştır. Yazım kurallarına önem verilmeden konuşma diliyle yazılmış bir eserdir. Döneminde yazılmış diğer kroniklerden farklılıklar taşıyan eserde bölüm ayrımı yapılmamıştır. Düzensiz bir yapıya sahip eserin diğer kroniklerle karşılaştırılmasına bakılınca yanıldığı bölümler oldukça fazladır. Yesugay Han ve sülalesinin yaşadığı coğrafyayı yanlış veren yazar, Güyük'ten sonra kağanlığa Munkhe'nin değil Guden'in geçtiğini belirtir. Halbuki Guden yaklaşık iki yüzyıl sonra kağanlığa oturur. Eserde bu ve bunlar gibi birçok yanılmalar vardır.¹⁰

Bizim elimizde yazarı ve basım yılı/yeri belli olmayan "*Эртний Монголын Хаадын Үндэсний Их Шар Тууж - Erteniy Mongolın Хаадın Үндэсний Их Шар Тууж*" adlı 131 paragraf ve notlardan oluşan bir eser ve Leningrad Üniversitesi Doğu Kütüphanesi'nde bulunan '*Erten-ü mongol-un qad-un ündüsün-ü yeke sir-a tuguji orusiba*' başlıklı nüsha bulunmaktadır.

Eserin bilinmezlikle dolu oluşunu ve yanılmalarını göz önüne alarak, kısaca değindiğimiz bu eseri incelemelerimize almayacağız. Benzer yapı ve bilgilere sahip kronikler olmasına rağmen eserin yazarının ve yazılış tarihinin tam olarak belli olmaması, çok basit bilgileri yanlış vermesinden dolayı eseri adetlerin karşılaştırılması bölümünde kullanmayacağız. Bu eseri kısaca da olsa Türk literatüründe tanıtmak ve okuyanları böyle bir eserden haberdar etmek Türk Mongolistliği açısından son derece önemlidir. *Shar Tuux* hakkında daha detaylı ve aydınlatıcı bir çalışmanın Dünya Mongolistliği açısından da önem taşıyacağını belirtmemiz gerekir.

¹⁰ Eser hakkında detaylı bilgi için Moğolca bir blog sayfası mevcut. Bkz. <http://tsuuraitsuurai.blog.gogo.mn/read/entry367347>

2. XVII. YÜZYIL MOĞOL KRONİKLERİNE GÖRE TÜRK VE MOĞOL İNANIŞLARI

Birey, yaratılışından ötürü inanmaya ihtiyaç duyar. Bireylerin oluşturduğu toplumların hayatlarını düzenleyen inanışları vardır. Kadim Türklerin bozkır kültüründe yer alan inanışı da *Gök Tanrı İnancı*'dir. İnan'a göre Eski Türk inancında birçok tanrı varken bunların en büyüğü Gök Tanrı'dır. Çin kaynaklarının tespiti ile Orta Asya'da bulunan tüm sülalelerde bu inanç bulunmaktadır. Özellikle VI ve VIII. yüzyılda inanç konusundaki bağlılık oldukça gelişmiştir. Orhun yazıtlarından da anlaşılacağı üzere Tanrı merkeze alınmıştır. Zaferlere yardımcı, felakete engel olan, memleketi koruyan, verici ve büyük bir kudrete sahip Tanrı algısı Göktürkler olmak üzere Orta Asya topluluklarını kapsamıştır (İnan 1976: 15-17).

Kafesoğlu'nun tabiriyle bozkır kültüründe inanç üç noktadan değerlendirilebilir. Tabiat kuvvetlerine inanış, atalar kültü ve Gök Tanrı dini bu üç temel noktayı oluşturmaktadır. Göçebe kültürünün ortaya çıkardığı sosyal şartlar neticesinde bozkır kültüründe yer alan topluluklar tabiatta var olan gizli kuvvetlere inanmışlardır. Bu kuvvetler aynı zamanda birer ruhturlar ve kişinin etkilerine tepki vermekteydirler. Atalara saygı, inanç noktalarından ikincisini oluştururken, Gök Tanrı dini üçüncü noktada yer almaktadır. Kafesoğlu'na göre Türklerin asıl dini bu idi. Bozkır kültüründen başka eski çağlarda daha önce rastlanamayan bu inanç sisteminde yaratıcı bütün kuvvetlere sahip bir profildedir. Gök Tanrı inancı toprakla ve yerleşik düzenle alakalı olmadığı için bozkır kültüründe yer alan göçebe toplulukların orijinal dinidir (Kafesoğlu 1998: 302-308).

Eski Türk dininde Tanrı ile aracılık kuran, kam ya da şaman adı verilen bir din adamı bulunmaktadır. Bu kişi kadın ya da erkek olabilir. Şamanlardan dolayı bu inanca Şamanist inanç ya da Şamanizm de denmektedir. Ancak biz bu inancın Gök Tanrı inancı olarak adlandırılması gerektiğini düşünmekteyiz.

İnan'a göre Mançu tarihinde ayin ve törenlerin gerçekleştirilebilmesi için resmi bir tüzük oluşturulmuş ve Çin kaynaklarında Hun kültüründen bahsedilirken tapınaklardan söz geçmektedir (İnan 1986: 2).

Gök Tanrı inancı, Türkler arasında X-XI. yüzyıldan itibaren etkisini kaybederken, Moğollarda XVI. yüzyıla kadar varlığını güçlü bir şekilde sürdürmüştür. 1575'ten Budizm, Moğollar arasında yaygınlaşmaya başlamıştır. Büyük imparatorluk boyunca kağanların kamları hep erkeklerden oluşurken, kadın kamlar daha az öneme sahiptirler. Budist misyonerlik hareketleriyle günden güne etkisini kaybeden Gök Tanrı inancı hakkındaki bilgiler XVI ve XVII. yüzyılda iyice azalmıştır. Şamanlar yerlerini ve toplum üzerindeki etkilerini Budist din adamlarına bırakmak zorunda kalmışlardır. Ancak Moğolistan'ın tam bağımsızlık yolunda XX. yüzyılın başında Gök Tanrı inancı tekrar güç kazanmaya başlamıştır. Buryatların öncülüğünde Gök Tanrı inancı, Budizm karşısında kendini yeniden göstermiştir. Özellikle Rusya'nın Moğolistan üzerinde gücünü kaybetmesiyle Gök Tanrı inancı Hıristiyanlığı geçerek Budizm'in ardından ülkenin ikinci inanç sistemi olmayı başarmıştır. Günümüzde özellikle Buryat bölgesinde Gök Tanrı inancı ve şamanlık etkisini sürdürmektedir (Atwood 2004: 494-496).

Toplumlar arasındaki bireysel yaşamlar, ait oldukları topluma bağlılığı gösterecek davranışlar sayesinde kendini sürdürebilir. Toplumun beklenti içinde olduğu kalıp davranışları ya da kaçınmaları sürdürebildiği sürece, bireyler bağlı buldukları toplumlarda kendilerine yer edinebilirler. Günümüzde bireylerin adet, gelenek ve göreneklere bağlılıkları bu şekilde açıklanabilir.

Gök Tanrı inancı ritüellere önem veren inanç sistemlerinden birisidir. Ritüel adı verilen törenlerle toplumlar kendi aralarında çeşitli mesajlaşmalar yaşamaktadır. Hem kişisel rahatlamaya sebep olması hem de toplumsal bir psikolojiyi yansıtması açısından ritüeller psikolojik ve sosyolojik çalışmalara konu olmuşlardır. Lauri Honko'nun çalışmasında ritüellerin üç farklı türde oluştuğunu görmekteyiz. Bu sınıflandırma içinde *geçiş ritüelleri*, kişilerin statü değiştirmesi ya da hayatlarında önemli bir eşikten atlamasını konu edinen ritüellerdir. Doğum, evlilik, ölüm gibi ana geçiş dönemlerinde gerçekleştirilen ritüeller bunlara örnektir. Bu ritüellerde kişi hayatındaki önemli değişime hem kendisini hem de bağlı bulunduğu toplumu hazırlar, kabullenmeyi kolaylaştırır. Bu ritüeller kişi merkezli ritüeller olarak kabul edilirler. *Takvimsel ritüeller*, belirli dönemleri kapsayan ve mevsimsel olarak tabiatla alakalı ritüellerdir. Üretimi ya da işeyi anımsatan ekonomik ve toplumsal birlikteliği hatırlatan bayramlar bu ritüeller içerisinde kendine yer bulur. Kollektif yapının temelini oluşturan bu ritüellerle toplumlar bir arada olmayı ve ait olma duygusunu yinelerler. *Kriz ritüelleri*

olarak adlandırılan ritüeller, beklenmeyen durumlarda belirli amaçlara yönelik gerçekleştirilirler. Alışılmışı yani günlük hayatın normal ilerleyişini bozan durumlarda kişi ya da topluluklar tarafından organize edilen ritüellerdir. Hastalık, afet, korunma gibi durumlarda gerçekleştirilen ritüeller kazanın ya da kötülüğün sebebine ulaşmaya ve yaratılışından itibaren problemiği çözmeye yöneliktir. Bu tür ritüellerde mitler kullanılır ve bir nevi kaostan kozmoza doğru yolculuk edilir (Honko 2009: 203-208).

Dinî esaslarla birleştirilen ve bir inanış biçimine ait olan ritüeller, Rappaport'a göre bir sosyal uzlaşmadır. Ritüeller hem söz hem de hareketlerden oluşur. Her ikisi de ayrı öneme sahiptirler. Bu söz ve hareketler kalıplaşarak değişmezlik özelliğine sahip olurlar ve kutsallaşır (Rappaport 2009: 397-402). Çeşitli varyantlara sahip olabilen ritüeller kuşkusuz toplumların farkında olarak ya da olmadan ortaya çıkardıkları yaşam biçimlerini yansıtır.

Örnek'e göre toplumların ritüelleri norm haline gelir. Bu normların uygulanması da bireylere toplum tarafından farklı yaptırımlarla dayatılır. Örf, adet, gelenek, görenek gibi ifadeler benzer anlamlara sahip olsalar da Örnek'e göre farklı terimlerdir. Örfler, toplumların katı beklentileri olarak karşımıza çıkarken, adetlerin yaptırım gücü örfe oranla daha esnek ve yumuşaktır. Adetler, süreç içerisinde tekrar edilen davranışların kalıplaşmasıdır. Örften farklı olarak yapılma zorunluluğundan ziyade toplum tarafından yapılmalı ya da yapılmamalı olarak sınıflandırılır. Gelenek, kuşaklar arası taşınan bilgi, yaşam tarzı, maddi olmayan kültürün kendisidir. Gelenekleri sözlü ve yazılı olarak da sınıflandırmak mümkündür. Geleneklere karşı çıkılması karşısında toplum bireye farklı tür ve şiddette yaptırım uygulayabilir. Gelenekler geçmişten taşındıkları için toplum tarafından duygusal bir bağ ile korunmaya çalışılır. Görenek terimi ise Örnek'in çalışmasında örf, adet ve geleneğe oranla daha zayıf ve yapılma zorunluğu, yapılmalı durumlarından yapılabilmeli durumundadır (Örnek 1977: 121-127).

Toplumların geçmişten bu yana biriktirdikleri ve bilinmeyen yönlerini aydınlatma işlevini görebilecek olan adet ve gelenekler, bu adet ve gelenekleri eyleme döktükleri ritüeller çalışmamızda önemli bir yere sahiptir.

2.1. YARATILIŞ İNANCI / KOZMOGONİ

Evrenin yaratılış inancı, toplulukların genel inanışlarıyla doğrudan bağlantılıdır. *Moğolların Gizli Tarihi* (MGT), *Altan Topçi* (AT) ve *Erdeni-yin Tobci* (ET) gibi kronikler daha önce bahsettiğimiz üzere evrenin yaratılışıyla başlamaktadır.

Ahmet Temir'in çevirdiği MGT'nin I. bölümünde 'İlk Tarih' genel geçer bir biçimde anlatılmıştır. Cengiz Han merkezli bir eser olduğu için Cengiz'in atasının, Tanrı'nın isteğiyle yaratılmış bir bozkurt ve eşinin de beyaz bir dişi geyik olduğu belirtilmiştir. 'Bozkurt' olarak çevrilen kelimenin *Börte Çinoa* ve 'dişi geyik' olarak çevrilen kelimenin de *Goa-maral* olarak özel isimler şeklinde geçtiklerini görmekteyiz. Yine burada 'Tanrı'nın isteğiyle yaratılmış' ifadesinin 'Tanrı'dan kut almış' şekliyle kullanılabileceği de tartışmalar arasında yer almaktadır:

"Çinggis hahan'ın cediti, yüksek Tanrının takdiriyle yaratılmış bir bozkurt idi, eşi beyaz bir dişi geyik idi. Onlar denizi geçerek geldiler. Onan nehrinin manbaı ile Burhan-haldun (dağı) civarına yerleştiklerinde, Bataçihan adlı bir oğulları oldu." (Temir 2010: 3)

Tuncer Gülensoy'un çevirisini yaptığı AT'de yazar, yaratılışa değinmeden evrende yaratılmış canlıların belirsiz bir sebeple başarısız olmalarından dolayı Buddha'nın emriyle Maha Samadi'nin hanların hanı olarak isim kazandığını anlatır. Hint ve Tibet kağanlarının soy secerelerini sayarak Timuçin'in soyuna kadar gelir:

"(...) Bu dünyanın insanlarında (ve) canlı yaratıklarında başarılı hareketin bulunmayışından dolayı yegane Buddha'nın emri ile Maha Samadi hakanlar hakanı diye meşhur oldu. Maha Samadi Hindistan'ın ilk hakanı (idi). Onun oğlu Büyük Işık Hakanı (idi). Onun oğlu Faziletli Hakan (idi). (...)" (Gülensoy2008: 20-21)

Evrenin yaratılışıyla ilgili Budizmin etkisinde kalmış olsa da en detaylı anlatım ET eserinde yer almaktadır. Budizm duasıyla başlayan eserde yazar, evrenin oluşumunu öğrendiği kadarıyla anlatacağını belirtir. Evrende önceleri hiçbir şey yokken dünyanın üç temel maddeden -hava, su, toprak- oluştuğu anlatılır. '*Yaratıcı hava*', '*Dalgacı su*' ve '*Diz çöktüren toprak*' olarak isimlendirilen maddelerden ilk önce sadece hava vardır. Bu hava, harekete geçerek, çarpışır ve yeni bir katman ortaya çıkar. Sıcaktan dolayı bir bulut oluşur. Ve bu buluttan bir buhar yükselir. Bu buhardansa sınırsız büyüklükte bir okyanus yağar. Okyanus üzerinde ise '*Altan Zurxet*' yani 'altın yürekli' isimli toz gibi toprak ortaya çıkar. Bu okyanusun ismi '*talyy*' yani 'tozlu' olarak geçer. Bu evrende

insandan önce bit yumurtası gibi küçük böcekler, toprağın ortasında büyük ve ihtişamlı dağ '*Sumber Tag*', Yedi Altan Dağları, Yedi Büyük Göl, Dört Büyük Kıta, Sekiz Küçük Kıta gibi on iki kıta ortaya çıkmıştır. Budist inancına göre anlatılan yaratılış sürecinde insanın ortaya çıkışı ise hayli ilgi çekicidir. Budist inancında 'canlı' olarak adlandırılan mahlukların hepsi insandan önce yaratılmıştır. İnsandan önce, '*Dayan*' adı verilen öte dünyadaki kutsal yerden bir peygamber yere indirilir. Altı tür canlı üç dünyada yaşamaya başlar. Bu canlılar, tıpkı peygamberleri gibi ölümsüzdür. Toprağa ayak basmaz havada gezerler. Saf, arı yemekler yerler. Ve gece karanlık çöktüğünde vücutlarından ışıklar saçarlar. Cinsiyetleri olmayan bu canlılar, rahimden doğmaz, bölünerek çoğalırlar. Daha sonra bu canlılardan bir tür olan bir hayvan, yerden saf olmayan bir yağ bulur, yağı yiyerek etrafındakilere sunar. Bütün canlılar bu yağı yiyince arı yemek yok olur. Uçma yetilerini ve ışıklarını kaybeder, sıradan olurlar. Böylece bugünkü anlamıyla tanıdığımız normal insanlar olurlar. Cinsiyet kazanır, Güneş ve Ay'a muhtaç olurlar:

"Эдүгээ ерөнхийн шүтээн гадаад сав ертөнц тогтсон, ерд шүтэгч дотоод үр амьтан бүтсэн хоёроос эн тэргүүн гадаад сав тогтсон нь хэммвээс, гурван зүйл мандалаар тогтвой. Түүнд гурван мандал нь, Зохиогч хийн мандал, Долгилогч усны мандал, Шүтүүлэгч шороон мандал лугаа гурванаас урьд хийн мандал нь, (...) Хужирт далай нэрт хязгаалал үгүй их далай болон усны мандал тогтвой. Гутгаар шолоон мандал нь, тэр усны дээр Алтан зүрхэт хэмээх барамнасны тоосон, сүүнд өрөм байсан мэт тогтож, түүнээс зэргээр долоо долоон хувь болон нарийн тоосон, тэмрийн, усны, далайн (...) арван хоёр тивүүд нэгэн цагт тогтвой. (...) (Tsançid ve Coimaa 2006: 18-21).

Türk kültürüne bakıldığında yaratılış (kozmogoni) inanışlarıyla ilgili pek çok varyasyonla karşılaşılmaktadır. Gök Tanrı inancına sahip Türklerin yaratılış inancında yaratıcı tanrılar olsa da İnan'a göre, yaratma, yoktan var etme anlamından uzaktadır. Bu yaratıcı tanrıların yaratmak için ellerinde bir nesne, materyal bulunmaktadır. Bu da hakiki anlamıyla yaratma değil dönüştürmedir (İnan 1986: 13). Yine İnan'a göre 'yaratma' algısı Türk kültürüne samî dinlerden girmiştir (İnan 1986: 14).

MGT'de geçen bozkurt ve geyik Türklerce de kutsal hayvanlardır. Türklerde kurttan türeyiş anlatıları olsa da geyikten türemeyele ilgili bir anlatıya rastlanmamaktadır. MGT'de geçen anlatıya göre erkek kurt ve beyaz dişi geyik Moğolların atasıdır. Türklerde ise erkek kurdun yanı sıra emziren dişi kurt da görülmektedir. Bahaeddin Ögel'e göre de Türk efsanelerinde geçen geyik örnekleri dişidir. Ögel'in eserinde

bahsettiği bir anlatıya göre Göktürklerin atalarından biri askerleri ile ava çıkar. Bu av sırasında askerlerden biri ak geyik vurur ve o geyik vurulduktan sonra Göktürklerin atası, sevdiği dişi Deniz Tanrısı'nı bir daha yerinde bulamaz. O asker de cezalandırılır (Ögel 1993: 569). Bu anlatıdan da beyaz geyiğin Moğollarda olduğu gibi Türklerde de kutsal sayıldığını görmekteyiz. Daha sonraları da geyik motifi türlü damga ve el işi ürünlerde karşımıza çıkmaktadır.

Buraya kadar âşinâ olduğumuz bilgilere ek olarak kaynaklarda farklı bir yaklaşımla karşılaşmaktayız. Moğol tarihi üzerine çalışan A. Konstantin D'Ohsson'un aktardıklarına göre, Cengiz Han'ın dünyaya gelişinden 2 bin sene evvel yani M.Ö. VII-VI. yüzyıllarda Moğollar, Tatar halkları tarafından katledilir. Yalnız iki kadın ile iki erkek Ergenekon'a kaçarak kurtulur. Ve burada çoğalarak kabilelere ayrılırlar. VIII. yüzyıl ortalarında ise Ergenekon'dan çıkan kabileler, Onan, Keluren ve Tula nehrilerinin kıyılarına yerleşirler. Bu kabilelerin reisi olarak ise *Börteçin (Gökkurt)* adı verilir (2008: 37-38). Türk destanları arasında yer alan Ergenekon Destanı ile benzerlik gösteren bu anlatıda adı verilen Börteçin, MGT'de adı geçen Börte Çinoa'nın kendisidir. Bu anlatının doğruluğuna inanmak Türk-Moğol tarihi içinde ortak atayı kanıtlar niteliktedir. Bu yüzden D'Ohsson'un kaynak göstermeden rivayet olarak verdiği bu anlatı, rivayet olarak kalmaya devam edecektir. Ögel çalışmasında, Cengiz Han'ın atalarının bir bozkurt ve geyik olarak verilmesini, Cengiz Han'ın devletinin Moğol İmparatorluğu değil, Orta Asya İmparatorluğu'nun göstergesi olarak yorumlar. Bu yüzden daha sonra da değineceğimiz gibi Cengiz Han anlatıları ile Oğuz Kağan Destanı arasında bağlantılar bulunduğunu belirtir (1993: 574).

Ögel'in belirttiğine göre Orta Asya ve Sibiry coğrafyasında anlatılan yaratılış efsaneleri içinde en doğru ve büyük olanı Radloff'un derlediği Altay Türklerine ait efsanedir. Altay Türkleri, İranlıların *Hürmüz* Tanrısına, *Kurbustan* demektedir. Bu adın da bazı düşünürlerce Moğol kökenli olduğu belirtilmektedir. Bundan dolayı da Altay Yaratılış efsanesinde Moğol etkileri düşünülmektedir (1993: 419).

Hem Altay Yaratılış Destanı'nda hem de ET'de geçen yaratılış anlatısında *dualizm* izlerine rastlanmaktadır. Türklerin yaratıcısı 'Ülgen' ile kişiöğlü 'Erlük', Moğol anlatısında da tam olarak adı geçmese de bir yaratıcı ve topraktan oluşan 'Altan Zurxet' bu ikilikleri oluşturur.

Ögel, yaratılış destanlarını 'Dünyanın Yaratılışı' ve 'İnsanın Yaratılışı' şeklinde iki gruba bölerek incelemiştir. Biz de ET'de geçen Moğol anlatısında önce dünyanın, sonra insanoğlunun ortaya çıkışını görmekteyiz.

Moğol anlatısında geçen motifleri Radloff'un derlediği Altay Yaratılış Destanı(AYD)'yla karşılaştırmak gerekirse, AYD'de başlangıçta her yerin suyla kaplı olduğunu görmekteyiz (Ögel 1993: 471). Moğol anlatısında evrende ilk önce 'Yaratıcı Hava' adı verilen havanın olduğu anlatılır. Daha sonra bu havanın buluta ve bulutun da okyanusa dönüştüğü anlatılmaktadır. Her iki anlatı da insanoğlu uçma yetisine sahiptir. Her iki anlatıda da insanoğlu yapmaması gereken işler yapar ve cezalandırılır. Moğol anlatısında insanoğlunun hataya düşmeden önce canlıların yaratıldığı anlatılırken, AYD'de Tanrı Ülgen, anlatının sonunda yarattığı canlıları anlatır.

Ögel'in bahsettiklerine göre, yaratılış destanlarında 'hiçbir şey'den önce okyanus vardır. Bu tema genel olarak yaratılış destanlarına yansımıştır (1993: 473). Ancak Moğol anlatısında okyanustan önce hava olduğunu görmekteyiz. XVII. yüzyılda yazılan bu anlatıda 'hava'nın insan için vazgeçilmez olduğu düşünüldüğünde öncelik sırasına göre yaratılanları sıralamış olabileceği tahmin edilebilir.

Roux'ya göre Türk ve Moğolların yaratılış inancını aktaran batılı kaynaklar bazı çelişkilere sahiptir. Yazıtlarda yalnızca dünyanın oluşumunu görmekteyken, Theophylactus bozkır halklarının yaratılış inancıyla ilgili, gök ve dünyanın yaratıcısına Allah denildiğine dair tespiti ve Gürcü azizi Abo'nun 780'li yıllardaki Hazarlardan bahsederken Allah'ı yaratıcı olarak tanımlamalarına karşın herhangi bir dine sahip olmayışlarından bahsetmesi çelişiklerden bazılarıdır. Ayrıca İbni Fadlan, Volga Bulgarlarının bedenlerinde var olan yapay cinsel organını kendilerinin tek yaratıcısı olarak gördüklerini belirtmesi de düşündürücü mahiyettedir (Roux 1994: 89).

2.2. KÜLTLER

Bozkır topluluklarının inancında tabiatta var olan gizli kuvvetlere inanılır. Bu kuvvetler aynı zamanda birer ruhtur. Ruhlar iyilik ve kötülük veren olarak ikiye ayrılırlar (Kafesoğlu 1998: 302). Dağ, tepe, kaya, su, ırmak, mağara, ağaç, orman, demir, kılıç

gibi sosyal hayatta önemli yer tutan şeyler kutsallıkla ilişkilendirilirdi. Türk kültüründe olan bu inanışın Moğol anlatılarında da yer aldığını görmekteyiz.

2.2.1. Işık Kültü

Duva-Sohor'un kardeşi Dobun-Mergen'in kendisine eş olarak aldığı Alun Goo, Moğol tarihinde önemli ve kutsal bir yere sahiptir. Dobun-Mergen'in ölümünden sonra Alun Goo ve Dobun-Mergen'den olma iki oğlu Belgunotai ve Bugunotai¹¹ yaşamlarına devam ettiler. Detaylarda farklılıklar olsa da her üç kaynakta da kayda geçen anlatıya göre Alun Goo erkeksiz olmasına rağmen Begter, Belgetei ve Bodonçor adında üç oğlan daha doğurmuştur. MGT'de Alun Goo'nun kendi hakkında dedikodu yayılmasından sonra, Dobun-Mergen'den olma oğullarına, geceleri sarışın bir adamın, çadırın bacasından sızan ışık yoluyla karnını okşamasını ve çıkarken de güneş ve ayın ışıkları üzerinden sarı bir köpek gibi sürünerek çıkmasını anlatır:

"Her gece sarışın bir adam, evin (çadırın) bacasından (damdaki açıklıktan) sızan ışık vasıtasıyla girerek karnımı okşuyor ve onun nuru vücuduma geçiyordu. Çıkarken de güneş (veya) ayın nurları üzerinden sarı bir köpek gibi sürünerek çıkıyordu." (Temir 2010: 8)

AT'de ise yine Alun Goo'nun oğullarına olan biteni karanlıkta sarı ışıklı bir erkek çocuğun bir ışık halinde çadıra girmesiyle karnını ovaladıktan sonra sarı Kalcin köpeği olup dışarı çıkmasını, ardından kapıya doğru giderken dili ve dudaklarıyla yalanmasını anlattığı görülür:

"Gece karanlığında sarı ışıklı (bir) erkek çocuk meydana geldi. (Bu erkek çocuk) parlak (bir) ışık (halinde) benim odama girdi. O (çocuk) benim karnımı (elleriyle) oğaladığı zaman sarı 'Kalcin' köpeği oldu (ve) dışarı çıktı; dili ve dudaklarıyla yalanıyordu; bilhassa kapıya doğru (giderken)." (Gülensoy 2008: 27)

ET'de ise Alun Goo aynı hikayeyi ışısız ve köpek detayı olmadan anlatır:

"Алун гоо хатны зүүдэнд, шөнө бүр нэгэн гоо үзэсгэлэнт хөвгүүмэрхий хүн ирж, дэр нэгдэн хоноод, манагар үүр цайхуй лугаа гарч одон аху-г зүүдэлмүй хэмээн авьсан нөхөддээ өгүүлж яван атал, гагцаар явсаар (...)" (Tsançid ve Coimaa 2006: 55)

¹¹ MGT s. 7' ve ET s. 55'de verilen isimlerdir. AT s. 27'de Alun Goo'nun Dobun-Mergen'den olma oğullarının adı *Buku (Bugu) Katagis (Katagi)* ve *Bukuci (Bukuçi) Salci (Salçi)*'dir.

Budizm etkisiyle bu detayların kaybolduğu düşünölmektedir. Alun Goo arkadaşlarına her gece rüyasına yakışıklı bir erkeğin girdiğini ve tan vaktine kadar onunla uyuduğunu anlatır. Kaynaklarda geöen sarı köpek ifadesinin kurt olduğunu tahmin edilmektedir. Öünkü Moğollar kurttan korktukları için adını anmamak adına farklı isimler koymuşlardır. '*Shar nogoi*' adı ile geöen sarı köpek de kurt adına verilen isimlerden birisidir. Anlatılarda geöen 'sarışın yakışıklı adam' sembolünün ise '*sira çiuĝen*' ya da '*çaoĝen şira*' ifadelerinde yer alan *çiuĝen/çaoĝen* isimlerinin bugünkü Moğolca'daki *cagan/tsagaan* yani beyaz rengini ifade ettiği düşünölmektedir. Bu da geceleri çadıra giren kişinin asil bir bey olduğunu düşündürtmektedir.

Işık, bozkır mitolojisinde kutsal bir motiftir. Roux, ışığı önemli bir dölleyici güç olarak tanımlar. Kimi zaman açık bir şekilde kimi zaman da Ay veya Güneş ışığı şeklinde anlatılarda yer bulduğunu belirtir (2011: 77). Işık, kimi zaman kadınları ziyaret eden insanüstü bir varlık olurken, kimi zaman da kadınla birlikte kendini dışa vurmaktadır. Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un evlendiği kadın gökten inen mavi bir ışık sonucu doğarken, Yaratılış destanındaki Ak-Ana, ışıkla kutsanmış bir kadındır (Yardımcı 2007: 53). Moğol anlatısında ise ışığı kadını ziyaret eden insanüstü bir ruh olarak görüyoruz. Ögel, bu konu üzerinde özellikle durmuş ve büyük devletler kurmuş toplumların soylarını kutsal köklere bağladıklarını belirtmiştir. Ögel'e göre Moğollar da bunu yapmıştır (1995: 201).

Işığın köpek donuna girerek çadırı terketmesi de köpeğin Moğollar için kutsallığını gösteren önemli bir detaydır. Ögel'e göre buradaki köpek Türklerin 'Gök-böri'sine benzer (1995: 201). Moğollarda kurttan korkulduğu için köpek denildiği düşünöülürse de türeyiş anlatısındaki kurt detayı önem kazanmış olur.

Anlatılarda geöen sarı ışık detayı önemlidir. Sarı ışık Moğol kültüründe altını simgeler. Cengiz Han'ın kurduğu devlette de sarı renk belirli bir öneme sahiptir. Ancak Ögel bu konuda Çin kültüründe de sarı rengin öneminden ve sarı renk kıyafeti sadece Çin imparatorlarının giydiğinden bahseder (Ögel 1995: 201).

2.2.2. Atalar Kültü

Türk kültüründe 'Atalar Kültü' olarak geçen inanış, Moğol kültüründe de önemli bir yer tutmaktadır. Metinlerde sıkça örneklerini gördüğümüz inanışa ilk olarak MGT'de rastlanmaktadır. İlkbaharda, Ambahai-hahan'ın kadınları atalarına kurban sunmak için mezarlığa giderler.

"İlkbahar günü, Ambahai-hahan'ın kadınları Orbai ve Sohatai cedlere kurban sunmak maksadiyle (meydana, mezarlığa) gitmişlerdi. Ho'elun-ucin de (oraya) gitti, fakat geç kaldı ve onlardan: 'Geç geldi' diye azar işitti." (Temir 2010: 23)

Ahmet Temir'in naklettiği şekliyle Moğolca metin "*yekes-e hacar-u ineru haruhsantur*"dır. Metinde geçen "*yekes-e hacar*" büyük ataların gömüldüğü yerdir. 'Yekes', bugünkü Moğolca'daki 'ih' yani büyük anlamına gelirken, 'hacar' ise 'gazar' halinde toprak anlamıyla yaşamaktadır. Büyüklerin toprağı şeklinde düşünüldüğünde büyüklerin gömüldüğü topraktır. MGT adlı eserin orijinalinin yazılış zamanında bu yerin konumunun belli olduğu düşünülmektedir. Daha sonraları bu konum kaybedilmiştir. 'Inaru' şeklinde geçen kelime 'pirinç pişirmek, kurban sunmak' anlamında verilmiştir. Metinlerin genelinde 'kurban sunmak' olarak Moğolca '*sacaq sacaru*' ifadeleri geçer. Bu ifade Türkçe'deki 'saçı saçmak' anlamına gelmektedir. Buradaki *inaru* kelimesi pirinç ya da yemek anlamında kullanılmış olabilir. AT ve ET'de rastlayamadığımız bu örnek üzerinde MGT'de durulmuştur. Çünkü, *Ögelen Eke (Hoelun-ucin)* bu törene geç kaldığı için azarlanmış, o da kendisini çağırmadıkları için yanındaki hatunlara sitem etmiştir. Eriştığımız bu detaylardan böyle bir törenin önemi anlaşılmaktadır.

AT'de Alagçigud'lu Ünige'nin oğlu Alag, bir şişeden içki içer ve Menggen İraku aracılığıyla kutsanan kraliçeye 'kurban döker':

"Alagçigud'lu Ünige'nin oğlu Alag, (bir) şişeden içki içti (ve) Menggen İraku vasıtasıyla takdis edilmiş kraliçeye kurban döktü." (Gülensoy 2008: 103)

Metinde *saculi saçugulcu* şeklinde geçen kurban dökme ifadesi yine saçı saçmak anlamında düşünülmelidir. Burada göğe değil kraliçeye sunulan bir saçı vardır. Bu da saygı ve hürmet göstergesi olarak düşünülebilir. Bu anlatıya ET ve MGT'de rastlanılmaz.

MGT'de geçen en önemli adlardan biri '*Etugen*'dir. Temucin, Togril-han ile Camuha'ya teşekkür ederken;

"Gök ve yerin yardımıyla gücüm arttı, güçlü Tanrı'dan nam aldım. Anamız Etugen'in yardımıyla buraya geldim." (Temir 2010: 51)

Etugen eke ifadesiyle 'yer ana' denmektedir. Yer ana, Gök (Tengri) baba inancı Moğollarda oldukça yaygındır. Gökten yağan yağmur ile yer verimleşir, doğurgan olur. Türklerde de Ötüken Yış (Ormanı) oldukça meşhur ve inanç kaynağı olan bir bölgedir. Moğollarda da Otogon Dağı mevcuttur. MGT'de geçen Etugen Eke'ye AT ve ET'de yer verilmemiştir.

Roux'ya göre Ötüken, bugünkü Moğolistan'da Orhon Nehri yakınlarında olduğu tahmin edilen bir dağdır. Yeri tam olarak belirlenemeyen Ötüken adının kökeni hususunda da bir birliğe varılamamıştır. Orhun Yazıtları'nda da geçtiği gördüğümüz Ötüken adı ormanlık dağ olarak anlatılır. Bu ad, Şine Usu Yazıtı'nda ve Kaşgarlı Mahmut'un eserinde de yer almaktadır. Ötüken, T'u-küelerde yer tanrıçası olarak tanımlanmıştır. Ancak VIII. yüzyıla gelindiğinde sadece kutsal dağ adıyla anılır (Roux 2011: 110-111).

Ölmüş büyüklere yani atalara saygı, Kafesoğlu'na göre 'baba hukuku' inancındaki bir yansımadır. Bundan dolayı tıpkı Moğollar gibi, Asya Hunları, Tabgaçlar ve Gök-Türkler de kutsal mağalar önünde ataları için kurban sunarlar. Mezarların korunması, mezarlara ve atalara yapılan saygısızlıkların savaş sebebi olması atalar kültürünün önemini gösteren detaylardır (Kafesoğlu 1998: 304). Bundan dolayı anlatılarda gördüğümüz kurban sunmak, bozkır kültürünün genelinde önemli bir gelenektir. Genellikle bir ataya veya bir güce kurban sunulur. Biz de metinlerde atalara ve bir kraliçeye kurban sunulduğunu görmekteyiz. Kurban, hayvan eti, kokusu, pirinç, darı gibi bereket temsil edici yiyeceklerin saçılmasıyla da gerçekleştirilebilir. Türk kültüründe saç, daha çok ruhları memnun etmek için sunulur. Moğol kültüründe ise içecek olarak saçılan saçlar oldukça yaygın olarak görülmektedir.

2.2.3. Orman Kültü

Her iki kültür için de önemli kültlerden bir tanesi de orman kültüdür. Orman kültü, incelediğimiz eserlerde karşımıza sığınma yeri olarak çıkmaktadır. MGT, AT ve ET'de

yer alan anlatıya göre, Timuçin ve ailesi Taiçut'lardan kaçarken koyu ormana gizlenirler. Belgutai ağaçlardan çit yaparken, Haçun, Temuge ve Temulun kayalıkların arasında beklerler. Taiçutlar sadece Temuçin'i istediklerini söylediklerinde, Temuçin atına binerek Tergune tepesindeki ormanın içine kaçar. Ormanın etrafı çevrilmesine karşılık yılanın bile girmediği ormanda saklanan Temuçin üç gece saklanır. Üç gece saklandıktan sonra dönmeye karar verir. Atına bineceği sırada atının eğeri çözümlenerek düşer. Sıkıca bağlı olmasına rağmen çözülen eğeri görünce ormandan çıkmaktan vazgeçen Temuçin, bunu bir işaret olarak algılar ve üç gece daha kalmaya karar verir. Üç gece sonra yine çıkmak istediği zaman ormanın kenarında çadır büyüklüğünde beyaz bir taşın düşerek yolu kapattığını görür. Temuçin bunu da bir işaret olarak algılayıp üç gece daha kalmaya karar verir. Yemeksiz geçen dokuz günün ardından akıbetini Tanrı'ya bırakarak çıkmaya karar veren Temuçin, beyaz taşın yanından ilerleyerek çıkar:

"(...) Temucin, Tergune tepesindeki ormana nüfuz ederek girdiği halde, Taiçi'ut'lar giremeden ormanı muhasara ettiler. Temucin orada üç gece kaldıktan sonra, 'çıkmalıyım' diyerek atını yedekte götürürken, eğeri çözümlenerek düştü. Dönüp bakınca, eğerin göğüslük ve kolan ile bağlı olduğu halde çözümlenmiş olduğunu gördü. 'Kolan böyle olabilir (çözülebilir), fakat göğüslük de nasıl çözümleniyor? Herhalde tanrı ihtarda bulunuyor' diyerek döndü ve daha üç gece kaldı. Sonra yine çıkmak istediği zaman, ormanın kenarında, çadır büyüklüğünde beyaz bir taş düşerek yolu kapamış bulunuyordu. 'Herhalde tanrı ihtarda bulunuyor' diyerek döndü ve yine üç gece kaldı. Dokuz gün yemeksiz kaldıktan sonra, 'şerefsiz ölmektense çıkmalıyım!' dedi, yolu kapamış olan çadır büyüklüğündeki beyaz taşın yanından ilerleyip, yürümesine engel olan ağaçları ok yapmağa mahsus bıçağı ile kestikten sonra atını (taşın) yanından (ileri) sürdü." (Temir 2010: 30)

Aynı anlatı AT'de MGT'den sadece Taiçut'ların eve saldırmasıyla Temuçin'in evden direkt ormana doğru kaçmasında farklılık gösterir. AT'de ormanın adı Onon ormanı olarak verilmiştir:

"(...) Tayiçigud ansızın eve hücum etti. Tayiçigud: 'Ana biz beşimiz bir arada gereksiziz Temucin'i dışarı gönder' diye seslendi. Temucin bu sözleri işitince, gizlice Onon'un ormanına gitti (ve) orada saklandı. (...)" (Gülensoy 2008: 34)

ET'de de aynı anlatı yer almaktadır¹². Temuçin'in bu gibi alametler karşısında yorum gücünü kullanarak kendisini koruması, kut inancıyla alakalıdır. Bunlar, Temuçin'in

¹² Bkz. Tsançid ve Coimaa 2006: 60

Tanrı'dan kut alan bir kimse olduğunu gösteren alametlerdir. Anlatılarda sadece Temuçin için anlatılan bu alametler onun kut alan kişi olduğunu ispatlamak için kullanılmıştır. Ayrıca orman ve taş sembolleri eski Moğol masallarında sıkça geçmektedir. Bir şeylerden kaçan kahraman elindeki bir şeyi önüne atarak önünde bir orman ya da kaya oluşmasını sağlamaktadır. Hem orman hem de taş/kaya sembolleri kahramana yardım etmek için kullanılan sembollerin başında gelmektedirler. Özellikle *jada* adı verilen taş ile gerçekleştirilen sihir yardımıyla hava değiştirilir, kar fırtınası ya da aşırı soğuklar oluşturulur (Atwood 2004: 495).

Roux'ya göre ağaç, zengin ve karmaşık yapısıyla her dönem her bölgede tanrılaştırılmıştır (1994: 123). Türk kültüründe ağaç ve orman kültürüyle ilgili en önemli çalışmaları Abdülkadir İnan ve Bahaeddin Ögel'in eserlerinde görmekteyiz. İnan, orman kültürüyle birlikte kayın gibi bazı ağaçların da Türk kültüründe önemli bir yer teşkil ettiğinden bahsettikten sonra, orman kültürünü kuzeyli çağdaş avcı toplulukların en önemli kültürlerinden biri olarak tanımlar (1975: 39). Oğuz Kağan'ın ikinci eşinin bir ağaç kavuğunda ortaya çıktığını unutmamakla birlikte Ögel, orman kültürü ile ağaç kültürünün birbirinden ayrı olarak incelenmesi gerektiğini savunur. Ögel de İnan gibi ormanlı Türkleri kuzeyde yer alanlar olarak belirtir ve orman ruhlarının kötü ruhlar olarak kabul edildiğini söyler (1995: 489).

Gövdesi dışında göğe bakan dalları ve toprağa tutunan kökleriye ağaç Gök Tanrı inancında önemli bir sembol olmuştur. Çoğu anlatıda yedi veya dokuz dala sahip olan kutsal ağaç, şamana yolculuğunda basamak görevini görür (Roux 1994: 123).

Ağaç tek başına hayat ağacı, verimli, doğurgan ve kutsal sayılırken, orman kalabalık, karanlık ve ürkütücü olması nedeniyle kötü ruhlar arasında sayılmıştır. Bilge Orhun Yazıtları'nda geçen Ötüken Yış, ormanla çevrili dağlık arazi olarak kutsal sayılır. Ancak Moğol anlatılarında gördüğümüz, saklanma ve yardım görme anlatılarına Türk kültüründe rastlayamamaktayız.

2.2.4. Dağ Kültü

MGT, AT ve ET'de dağ adları oldukça yaygın olarak kullanılmış. Coğrafi yapı olarak sık dağlarla çevrili bölgede dağlık araziler genellikle ormanlarla kaplıdır.

MGT'de sıkça *Burhan Haldun* dağından bahsedilir. *Altai, Ala'ut-turha'ut, Kentei, Çekçer, Gurelgu* en sık geçen dağ adlarıdır. Türk kültüründeki en önemli dağ Ötüken'dir. Ancak Çin kaynaklarının belirttiğine göre o dönemde Ötüken ile kıyaslanabilecek başka dağlar da bulunmaktaydı. P'o-teng-ning-li yani But Tengri, dik şekilde yükselen yüksek bir dağdır ve üzerinde herhangi bir ot ya da ağaç yetişmez. Thomsen tarafından Tannu-Ola olarak belirlenen Turfan'ın kuzeyindeki Kögmen, Ulan Bator Yazıtı'nda tanrılar arasında sayılan bir dağdır. Bu dağın Ötüken sıradağları arasında yer aldığı düşünülmektedir (Roux 2011: 62).

Türeyiş efsanelerinin yanında dağlarda yer alan mağaralarda ibadet Ögel'in de bahsettiği gibi dikkat çeken noktalardan birisidir. Ölülerini dağ mağalarına bırakma veya gömme, dağda göğe kurban sunma önemli ibadetlerdir (Ögel 1995: 426-428). Kurban sunmak için çıkılan dağlarda bir nevi hac yolculuğu yapılmaktadır. Ancak kurbanın dağa mı yoksa dağda yaşadığı düşünülen başka bir kutsallığa mı sunulduğu belirsizliğini korumaktadır. Ergenekon'da da görüldüğü üzere halkların kökenlerinde çoğu kez dağların arasında uzunca bir süre bekleyip, güç toplayıp buradan çıktıkları görülmektedir (Roux 2011: 62).

Roux'ya göre dağların bu kadar önemli olmasının sebebi, dikeyliği ile simgelemesi, orman ve karlı kaplı ulaşılmaz ve gizemli olması, göklere uzanan boyları ve bundan dolayı da evrenin merkezinde olmasıdır (1994:124).

Metinlerde sıkça geçen *Burhan Haldun* dağının anlamına bakıldığında Roux'nun Rintchen'den aktardığı bir tahminle karşılaşmaktayız. *Burhan*'ın şaman tanrısı, *Haldun*'un da kutsanan bir tür söğüt ağacı olduğunu öne süren araştırmacı *Burhan Haldun*'un *Söğüt Tanrılı Dağ* anlamına geldiğini savunur. Ancak Roux, *Burhan*'ın *borkan* ve bu kelimenin de *boz-kan* yani gri renkli efendi anlamına geldiğini savunarak bu ismin daha sonraları Buda ile karıştırıldığını belirtir (1994: 126-127).

2.2.5. Güneş Kültü

MGT de Temucin, Merkit'lerin saldırısından kurtulduktan sonra *Burhan Haldun* dağının eteklerinde defalarca ölümle yüzyüze gelmesine rağmen her defasında *Burhan Haldun* yardımıyla kurtulduğunu hatırlayarak kemerini boynuna takıp, şapkasını koluna asıp

güneşe karşı döner ve eliyle göğsüne vurarak dokuz defa diz çöküp tövbe eder, ve onun koruyuculuğuna sığınır:

"Temucin Burhan (dağlarından) inerek yumruklarıyla göğsüne vurdu ve şunları söyledi:

'Ho'ahçin ana gelincik gibi işittiği,
 Kakım gibi gördüğü için,
 Hayatımı kurtarmak niyetiyle,
 (Ancak) bir yular başlığı olan bir atla
 Geyik izlerini takip ederek,
 Karaağaç kabuklarından kulübelere sığınarak,
 Burhan tepesine çıktım.
 Burhan-haldun'un yardımıyla
 Bir bitin hayatı gibi hayatım kurtuldu.
 Biricik hatamı kurtarmak niyetiyle,
 Yalnız bir atla
 Sığın izlerini takip ederek,
 Söğüt kabuklarından kulübelere sığınarak,
 Haldun tepesine çıktım.
 Haldun-Burhan'ın yardımıyla,
 Bir kırlangıcın hayatı gibi
 Hayatım kurtuldu.
 (Bu esnada) büyük korku da geçirdim.
 (Bundan sonra) Burhan-haldun için
 Her sabah tapınmalıyım,
 Bunu neslim ve neslimin nesli böyle bilsin!"

Temucin bu sözlerle kemerini boynuna ve şapkasını koluna asarak güneşe karşı döndü ve eliyle göğsüne vurarak güneşe karşı dokuz defa diz çöküp tövbe ve istiğfar etti." (Temir 2010: 40-41)

AT ve ET'de rastlamadığımız bu anlatı, Temucin'in güneşe verdiği önemi ve onun kutsallığını gösteren önemli bir anlatıdır. Güneş yüksek ve ışık kaynağı olduğu için her zaman saygı duyulan bir semboldür. Moğol inancında Güneş erkekliği, Ay ise dişliliği sembol eder. Ayrıca Cengiz Han'ın boy damgasında güneş bulunmaktadır.

Roux'nun aktardıklarına göre, güneş ve güneşe tapınma Türk kültüründe çok eskilere dayanmaktadır. Güneş'i yaşamın ana kaynağı olarak gören Türkler, Moğolların aksine onu dişil olarak tanımlamıştır. Çoğu kez Ay ile Güneş birlikte anılsa da Güneş çok daha önemlidir (Roux 2011:94). Orta Asya topluluklarında güneş ve ay kültü bulunduğunu belirten İnan, Altaylı Gök Tanrı inancına sahip halkların güneşle ant içip, ant

formellerinde 'kün ana körüptür' cümesi geçtiğini belirtir. Gök Tanrı inancında güneş ve ay, kötü ruhlarla mücadeleye girişir. Yakutlara göre ise güneş ve ay iki kardeştir, her ikisi de bir tanrıdır (İnan 1986: 29).

Ögel'e göre Türklerin birinci sırasında her zaman güneş olmuştur. Çünkü Türkler sürekli güneşli bölgelerde yaşamışlardır (1995: 187). Bu düşünceyi, Türklerle ortak coğrafyalarda yaşayan Moğollar için de tekrarlayabiliriz. Kün, Gün, Güneş Türk kültüründe bir çok noktada karşımıza çıkmaktadır. Kutadgu Bilig'de Gündoğdu, Oğuz Kağan'ın oğlu Gün Han gibi örnekler güneşin Türk kültüründeki önemini gösteren önemli örneklerdir.¹³

Güneşe selam verme, Hunlardan itibaren Göktürklerle devam etmiş, Cengiz Han'a kadar gelmiştir. Günümüzde hâlâ Moğolistan Cumhuriyeti bayrağında yer alan simgelerden biri olan güneş, Moğol kültüründeki önemini korumaktadır.

2.3. GÖK İLE İLGİLİ İNANIŞLAR

Moğol kaynaklarında göğe selam verip secde etme adetiyle karşılaşmaktayız. Bu adet gökten ziyade göğe doğru içki saçmak ve selamlayarak secde etme ritüeli halindedir. Günümüzde de Moğol topluluğu arasında devam etmektedir.

AT s. 77-78'de Tokukan Tayisi'nin çeşitli aralıklarla göğü üç kere selamlayarak secde ettiğini görmekteyiz. Tokukan Tayisi, koyunlarını güderken büyük toplantıdan dönen adamları görür ve ne konuştuklarını sorar. Adamlar dalga geçer bir vaziyette o olmadığı için bir şey konuşmadıklarını söyler. Bunun üzerine Tokukan Tayisi, 'Bunlar sizin sözleriniz değil, Tanrı'nın emirleri' diyerek gökyüzüne doğru secde eder¹⁴. Ardından Onui Aka, Tokukan Tayisi'ye şimdi göremeyeceği bedeni gelecekte de göremeyeceğini söyler. Bunun üzerine Tokukan Tayisi yine bunun Tanrı'nın sözleri olduğunu söyleyerek gökyüzüne doğru secde edip selamlar. Hemen ardından Tokukan Tayisi etrafı sarılınca kötü kehaneti öğrenir. Tokukan Tayisi bunu öğrenince gökyüzüne doğru secde ederek selamlar:

¹³ Türk kültüründe 'Güneş' için bkz. Ögel 1995: 187-195.

¹⁴ Tuncer Gülensoy, ifadeyi '*tengri-dür mörgübe*' olarak nakleder.

"(...) Tokukan Tayisi koyunları güderken, toplantıdan dönen adamlarla karşılaştı. Tokukan toplantıdan dönen iki adama sordu: 'Toplantıda neler konuşuldu?' O adamlar şöyle diyerek alay ettiler: 'Sen yoktun, onun için herhangi bir tartışma olmadı.' O adamlar gittikten sonra Tokukan Tayisi başlığını çıkarttı: 'Bunlar sizin sözleriniz değil, bunlar Tanrı'nın emirleri' dedi (ve) gökyüzüne (doğru) secde etti. (...) Onui Aka dedi ki: 'Şimdi göremediğin bedeni, gelecekte de göremeyeceksin.' Bu sözler üzerine Tokukan Tayisi dışarı çıktı. Dedi ki: 'Bu sözler senin değil, onlar Tanrı'nın sözleri,' gökyüzüne doğru secde edip selamladı." (Gülensoy 2008: 77-78)

Anlatı, ET'de aynı şekilde geçmektedir¹⁵. Metinlerde geçen *tenri-dür mörgübe* ifadeleri 'göğe yalvarma' anlamına gelmektedir. Ayrıca ET'de Tokukan Tayisi ile ilgili farklı detaylar bulunmaktadır. Oyratlar, kut soyundan olmadığı için Moğollar tarafından büyük han olarak kabul edilmezler. Tokukan Tayisi içki içip sarhoş taklidi yaparak Cengiz Han'la konuşuyormuş gibi yapar. Cengiz Han'ın kut soyundan olduğunu, annesinin Cenhiz Han'ın soyundan olan Tokukan Tayisi, kendisinin de kut soyundan sayılarak han olmaya hakkı olduğunu iddia eder:

"гэндээс Тогоон тайши Мирасаны сайн хонгор морин хэмээхүйгээр эзний ордын цамхагийг гурвантаа эргэж дайрлан цавчилж, чи Суутын бие цагаан гэр болоос би Сутайн үр Тогоон байнам хэмээн өгүүлсэнд, (...)") (Tsançid ve Coimaa 2006: 110)

Tokukan Tayisi'nin bu hareketi politik olarak yorumlanmaktadır.

Göğü selamlama esnasında içki sunma ritüelini de görmekteyiz. AT'de Mukulikai Ong, sefere çıkmadan önce adet olduğu için Tanrı'ya bir kadeh içki sunarak¹⁶ göğü selamlar:

"Mukulikai Ong ordusunu toparlayıp, (âdet üzere) Tanrı'ya (bir kadeh) içki sundu (ve) dedi ki:

'Oh, azametli ebedî Tanrı, bil!

İkinci olarak, sen,

takdis edilmiş kutsal olan, bil!

Senin soyuna iyilik yaptım,

Senin neslinden olan benim hakkımda kötü düşündü.'

Göğü selamladı." (Gülensoy 2008: 94)

¹⁵ Bkz. Tsançid ve Coimaa 2006: 107

¹⁶ Moğ. *saçuli sacucu*.

Aynı anlatı ET'de de geçmektedir¹⁷. Metinlerde geçen *saçuli sacucu*, Türkçe'de de yer alan 'saçı saçmak' anlamına gelmektedir. Halen Moğollarda *airaq* adı verilen bir nevi kırmızı ya da süt birkaç damla olarak göğe doğru saçılır.

Şüphesiz *gök* hem Türkler hem de Moğollar için çok önemlidir. *Tengri, tenger, tengir, kök, xöx* hem Türkçe hem de Moğolca gök ve tanrı anlamlarında kullanılmıştır. Çünkü inanişaya göre gök ile tanrı içiçedir. Gök Tanrı İnancı'na sahip iki topluluk da göğü son derece önemsemiş ve kutsal saymışlardır.¹⁸ Saçı saçmak ile ilgili yukarıda da belirttiğimiz gibi şükran sunmak ve bereket adına göğe doğru saçılır, sahip olunan şey gök ile paylaşılırdı. Saygı değer gök ve onun içerdikleri selamlanır, böylece kişi kendi içini ferahlatırdı.

2.4. KAĞANLIK İLE İLGİLİ İNANIŞLAR

Bozkır kültürü devlet teşlikatında merkezî hakimiyet söz konusudur. Hakimiyetin merkezinde ise kağan bulunmaktadır. Bozkır devletlerinde hükümdarlar çeşitli unvanlarla kayda geçmiştir. Kafesoğlu'na göre bunlar, *Tanhu/şan-yü, kağan/khagan, kan/han, yabgu/cabgu, idi-kut, il-teber, erkindir*. Bunlar arasında en yaygın olanı ise *kağandır* (Kafesoğlu 1998: 267). Hem Türklerde hem Moğollarda kağan olarak tahta çıkma ve halk tarafından kabul görme adetleri bozkır kültüründe oldukça yaygın anlatımlara sahiptir.

2.4.1. Kağan Olma / İlan Etme

Temucin'in kağan ilan edilmesi üç eserde de yer almaktadır. MGT'de Altan, Huçar ve Saça-beki kendi aralarında karar verdikten sonra Temucin'i han yapmak istediklerini belirtirler. Temucin için ant içerek onu han ilan ederler:

"Altan, Huçar ve Saça-beki kendi aralarında konuştuğundan sonra Temucin'e şunları söylediler: 'Biz seni Han yapmak istiyoruz. Temucin, sen Han olursan, biz Düşmanlara karşı öncü olarak yürürüz,
Onların en güzel kadın ve kızlarını,

¹⁷ Bkz. Tsançid ve Coimaa 2006: 114

¹⁸ Türklerde ve Moğollarda '*gök*' ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ögel 1995: 145-168.

Saraylarını, devlet ve milletlerini,
 Güzel yanaklı kadın ve kızlarını,
 Güzel bacaklı beygirlerini dört nala koşturarak sana getiririz.
 Vahşi hayvan avına çıktığın zaman,
 Önde giderek onları sana doğru süreriz.
 Bozkır avlarının
 Gövdesini, toptan sana getiririz.
 Dağ avlarının
 Butlarını, toptan sana getiririz!
 Savaş günlerinde
 Emirlerine itaat etmezsek,
 Bizi mal ve mülkümüzden,
 Kadın ve eşlerimizden ayırarak,
 Kara kafalarımızı yer yüzüne fırlat.
 Sulh günlerinde ittifakı bozarsak,
 Bizi kendi adamlarımızdan,
 Kadın ve çocuklarımızdan ayırarak,
 Sahipsiz memlekete sür!'

 Onlar böyle karar verdiler ve Temucin için ant içerek, onu Çinggis-hahan (kağan) unvaniyle hükümdar ilân ettiler." (Temir 2010: 57-58)

Ayrıca s. 133'te Camuha'nın ölümünden sonra Pars yılında (1206) Onan Nehrinin yanında toplanıp dokuz parçalı tuğlarını dikerek Cengiz Han'ı Han ilan ettiklerini belirtirler:

"(...) Böylece çadırlarda yaşayan halk itaat altına alındıktan sonra, onlar pars yılında (1206) Onan nehrinin menbaında toplandılar ve dokuz parçalı tuğlarını dikerek, Çinggis-hahan'ı 'Han' ilan ettiler." (Temir 2010: 133-134)

AT'de Temucin'in kağan olması şu şekilde anlatılmıştır:

"Mübarek Çinggis Kağan, Kara Yılan Yılı'ndandı. Kırkbeş yaşına geldiği zaman, Bing Bars yılında (1206), Onon nehrinin menbaında dokuz tuğlu beyaz bayrağını kaldırdı (ve) büyük Kağanların tahtına oturdu." (Gülensoy 2008: 40)

ET'de Temucin'in yirmi sekiz yaşında Sarı Tavuk Yılında Hirlin Nehri'nin Hödöo Aral bölgesinde kağan olduğu belirtilmektedir:

"Тэмүжин хан хөвгүүн хорин найман насанлаа, шарагчин тахиа жилээ эрлэн мөрний Хөдөө аралаа, хаан орноо суухуйд, тэр өдрөөс урьд гурван өрлөөд, гэрийн өмнө нэгэн дөдөрвөлжин цагаан чулууны дээр таван өнгөт болжмор (...)" (Tsançid ve Coimaа 2006: 62)

Görüldüğü üzere MGT'de fazla detay verilmemişken AT ve ET'de detaylar verilse de arada farklılıklar vardır. Budizm etkisiyle AT'de Cengiz Han'ın Budha'nın emriyle doğduğu, ilk önce beş renkten insanlardan ve dört yabancı kavimden, 361 kabile halkından, 720 dil konuşan Çambutvipa'dan insanları yönetimi altına aldığı, elleri toprakta, ayakları yerde vergi ve haraç olarak Çakravarti'nin meşhur kağanı olduğu anlatılmaktadır:

"(Temucin) memleketine geri geldikten sonra, hanların büyük tahtına oturdu. Bu, Tanrı'nın emriyle doğan Temücin Çinggis Kağan'dı. Buddha'nın Nirvana'ya girmesinden 3250 seneden fazla bir zaman sonra 12 kötü kağan doğunca (ve) bunlar, bütün yaşayan yaratıkları baskı altına almak için, onlara eziyet edince, Buddha'nın emriyle Çinggis Kağan doğdu. İlk önce beş renkten insanlardan (ve) Dört Yabancı Kavim'den (ve) 361 kabile halkından (ve) 720 dil konuşan Çambutvipa'dan, onları itaat altına alarak, elleri toprakta ayakları yerde vergi ve haraç olarak Çakravarti'nin öeşhur kağanı oldu." (Gülensoy 2008: 39)

MGT'de Horçi adında bir kişinin -ki bu kişinin kam olduğuna inanılır- rüyasını anlattığını görmekteyiz. Bu rüyada, beyaz bir ineğin önce Camuha'nın yanına gelerek bir boynuzunu kırmasını ardından boynuzsuz beyaz bir öküzün sırtına yüklenmiş bir çadır direğini çekerek Temuçin'in peşinden gittiği anlatılır. Bu öküz 'Gök ile yer Temucin'i ulusun hükümdarı ilan etti. Şimdi Temucin ulusunu idaresine alsın.' demektedir:

"Horçi gelince şunları söyledi: ' (...) ilâhî bir işaret bana rüyamda şunları gösterdi: Beyaz bir inek gelerek Camuha'nın etrafında dolaştı ve onun çadır arabasını süstü, sonra da Camuha'yı süstü. Bu esnada ineğin iki boynuzundan biri kırılıverdi, inek de 'Boynuzumu ver!' diyerek toprakları saçmaya ve Camuha'nın karşısına dikilerek böğürmeye başladı. Derken, boynuzsuz (başka) bir beyaz öküz, sırtına yüklenmiş büyük bir çadır direğini çekerek geldi. O, büyük bir araba izinden, Temucin'in peşinden gömürdeyerek geliyor ve: 'Gökle yer, Temucin'i ulusun hükümdarı ilân ettiler. Şimdi Temucin ulusu idaresine alsın!' diyordu. Bu hayırlı alâmetler bana istikbali haber verdi.'" (Temir 2010: 56)

ET'de Temucin'in Cengiz Han oluşunun alametleri şu şekilde anlatılmaktadır; Temucin, kağan ilan edilme gününden üç gün önce bir sabah Temucin'in çadırının ön tarafında bir taş üzerine bej renkli güzel bir kuş konmuştur. Ve 'Cengiz, Cengiz' diye seslenmiştir. Bu yüzden Temucin'e 'Cengiz' ünvanı verilmiştir. Bu taş bir anda kırılarak taşın içinden '*hasbuu*' adı verilen değerli bir taş görünmüştür. Taşın ortasında bir damga bulunmaktadır. Bu damgada uzun ve geniş bir dörtgen üstünde bir kaplumbağa ve iki ejderha görünmektedir:

"Өөрийн тусыг тогс сайныг урьд явууллаа. Бусдын тусыг эрхлэхүй цаг минь эдүгээ болон буй. Гарди шувуу жигүүрээ гүйцвээс, огторгуйд халин одьюу. үйлсий номыг үзвээс, суухуй чөлөө үл больюу хэмээгээд, даруйд өөд болон ирэхүй зуур Сан Сун Карилан Шимуна хэмээх багш хоёр уулын завсар шахан ирэхүйд багш огторуйд завилан сууваас, айж гол зүрхээ барин тангараглаад, нууц, нэр нь хэмээвэй." (Tsançid ve Coimaa 2006: 45)

AT ve ET'deki farklılıklar dikkat çekicidir. Öncelikle, iki metin arasındaki en önemli fark, Temucin'in kağan oluş yaşının kırk beş ve yirmi sekiz olarak farklı verilmesidir. Temucin, AT'de verildiği gibi kırkbeş yaşında kağan olmuştur. AT'de 'dokuz tuğlu beyaz bayrak' olarak verilen bayrak ET'de dokuz ayaklı beyaz bayrak¹⁹ olarak verilmiştir. Orijinal anlatıda sadece tek bayrak vardır. ET'de geçen kuş metaforu ile MGT'de geçen öküz metforunu karşılaştırdığımızda Moğollardaki inanca göre Tanrı'nın kutunu taşıyan hayvan 'kuştur'. Kesinlik olmamakla birlikte, çadırın önüne konan bej rengindeki kuş, alamet habercisi olarak kabul edilmektedir. Bu da Cengiz Han'ın kut aldığı inancını pekiştirmek üzere anlatılan bir detay olarak düşünülebilir.

AT'de Bodi Alag Kağan, tahta geçerken *Nayman Çagan Ger'i*²⁰ selamlayarak büyük tahta oturur:

"(...) Bodi Alag, Cegün Gurban Tümen'i de alarak Nayman Çagan Ger'e gitti (ve) selam vererek dedi ki: 'Hanlık tahtına ben oturacağım.' Barsu Bolod Cinong'a dedi ki: 'Ben gençken tahta usülsüzce oturdunuz. Şimdi beni eğilip selamla. Eğer selamlamazsan, seninle savaşaacağım.' Böylece onu kabaca azarladı. Bu sözler üzerine Barsu Bolod Cinong: 'Kağan haklıdır!' dedi, eğilip selamladı. 'Eğilip selamlayacağım!' dedi. (Bodi Alag Kağan): 'Eğer

¹⁹ Bkz. Tsançid ve Coimaa 2006: 62 '*yisun hölt tsagaan tugaa*'

²⁰ Sekiz Beyaz Çadır

sen bunları söylüyorsan, yine de iyidir!' dedi (ve) Nayman Çagan Ger'i selamlayarak büyük tahta oturdu." (Gülensoy 2008: 116)

Kaynaklarda tahta çıkmak isteyen kişinin bu beyaz çadırlara gelerek kendi hanlığını ilan etmesi görülmektedir. Bugünkü İç Moğolistan sınırları içindeki bölgede sekiz beyaz çadır ülkenin yönetim merkezi olarak kullanılmaktaydı. Cengiz Han döneminden itibaren ülke bu çadırların olduğu yerden yönetilmiştir.

Dursun Yıldırım'dan hareketle, Türk kaynaklarında kağan olma olayına ilk olarak Orhun Yazıtları'nda rastlanır. Yıldırım'ın değerlendirmesine göre kağan olma süreci üç aşama tamamlanır. Bunlar; *kaldırma*, *kötürme* ve *oturmadır* (1998: 102). Kağan'ın halkın güvenini ve sadakatini kazanmak için kut sahibi olması gerekliliğine inanılır. Yıldırım'ın bahsettiği kağan olma sürecindeki üç adımı kısaca açıklamak gerekirse; ilk adım olan *kaldırma*, adayın Tanrı ile iletişime geçmesini temsil eder. İletişimin kolaylaştırılması adına kağan adayı yukarı kaldırılır veya yükseltilir. İkinci adım *kötürme* adımıdır. Buna göre, Tanrı, kağan adayını kağanlığına layık bulursa ona güç, kut, yetki vermek için saçından tutarak yanına alır. Üçüncü ve son adım ise *oturtmadır*. Tanrı tarafından kut verilen aday, Tanrı'nın buyruğu ile kişi oğlu üzere oturtulur. Bundan sonra kağan, Tanrı'nın yer yüzündeki temsilcisi, tecellisidir. Herkes kağanın buyruğu altındadır. Böylece kağan olma süreci de tamamlanmış olur (Yıldırım 1998: 110).

Roux'ya göre ise bozkır kültüründe kağanın tahta çıkmasının değişik adetleri vardır. Roux'nun aktardıklarına göre Hazarların tahta çıkan hükümdarı bir keçenin üzerine oturarak, havaya kaldırır ve daire şeklinde dolaştırırlar. Daha sonra hükümdarın boğazını sıkarak tam öleceği sırada tahtta kalacağı süreyi tahmin etmesini isterler. Burada tahta çıkmanın sıradan yaşamın ölümünü simgeler. Kağan olarak bir diriliş olarak yorumlanır (Roux 2011: 93).

Moğol anlatılarında Cengiz Han'ın tahta çıkmasında detaylı törenler görememekteyiz. Kronikler arasında çelişkili anlatımlar dahi bulunmaktadır. Cengiz Han'ın kendisini han ilan ettiği ve yanındakiler tarafından han kabul edildiği karmaşıklığı vardır. AT'de Budizm etkisinden dolayı Cengiz Han'ın Budha emriyle han olduğu söylenir. Ancak MGT ve ET'de yer alan rüya anlatıları dikkat çekmektedir.

Bu rüyalarda yer alan hayvan ve sembolleri iyi değerlendirmek gerekir. MGT'deki rüyada beyaz bir öküz görülür. Öküz/inek Türk ve Moğol mitolojilerinde yer alan bir hayvandır. Ögel'in Türk Mitolojisi II çalışmasından hareketle Yakut Türklerinin bazı boylarının atalarının alaca inek olduğu görülmektedir. Ayrıca Hun anlatılarında öküz donuna girmeye rastlanır. Bu don değiştirme detayı Moğollarda da bulunmaktadır. Ancak tüm bunlara rağmen bazı Türk destanlarında öküz hoş görülmez. Manas Destanı bu destanlardan birisidir (Ögel 1995: 536-538).

ET'de yer alan alametler ise daha farklıdır. Han ilan edilmeden üç gün önce konan kuş, taşa vurulan damgada görülen kaplumbağa ve ejderha vardır. Daha önce de belirttiğimiz gibi kuş Moğol inancında Tanrı'nın kutunu taşıyan hayvandır. Bilindiği üzere kuş Türk mitolojisinde de oldukça yaygındır. Damgalarda sembol, anlatılarda kurtarıcı, haberci olarak geçen kuşlar genellikle yırtıcı kuşlardır. Kaplumbağa sembolü bilgeliği temsil eder ve en belirgin şekilde Bilge Kağan-Kül Tigin Yazıtları'nda karşımıza çıkar. Ejderha ise tahmin edildiği üzere hem Türk hem de Moğolların Çinlerden görerek tasarladıkları bir semboldür. Ejderha Ögel'e göre kötü anlamlar taşır. Ancak kışın yerde yazın gökte hareket edebildiği için ikiliği ve ortama ayak uydurma yetisini göstermektedir (1995: 566). Roux ise ejderhaya yılan, nek yılan, büke ve evren denildiğini belirtir. Köken olarak sadece evren kelimesi Türkçedir ve bu kelimeye de Kutadgu Bilig ve Oniki Hayvanlı takvimin Bulgarca şeklinde rastlanılır. Uzakdoğu'ya ait olan bu sembol Anadolu'ya kadar gelmiştir. Bektaşî inancında, Hacı Bektaş bir ejderhayı göklere göndermek için mağarasından kovmuştur. Toprakta çıkıp göüe yükselme meziyetine sahip ejderhayı Yunus Emre insan yutucusu olarak tanımlar. (Roux 1994: 120).

Moğollarda anlatılardan yola çıkarak kağan olmak için detaylı ayinler yerine Sekiz Beyaz Çadır'a gitmeyi ve hakimiyetini etraftakilere kabul ettirmeyi görüyoruz. Dokuz Tuğlu Beyaz Bayrak Moğol kağanlarının gücünü ve Moğolların birliğini temsil eder niteliktedir.

2.4.2. Kut İnancı

Temucin'in Tanrı'dan kut aldığı inancı ile ilgili bazı detayları kağan olma sürecinde görmüştük. Ancak bu inanç ve bu inancı destekleyen anlatılar kağanlıktan önce ve sonra da devam etmiştir.

MGT'de Camuha tarafında savaşıyan Buyiruh Han ile Huduha dua ederek yağmur yağdırma gücüne sahiptirler. Cengiz Han'a karşı savaş sırasında yağmur için ayin düzenlemeleri ile birlikte yağmur yağar. Ancak fırtına, yağmuru tersine çevirir ve Camuha ile yanındakiler hareket edemez hale gelirler. Daha sonra Tanrı'nın onları geri çevirmek istediklerini düşünerek dağılırlar:

"(...) Bu savaşa (Camuha tarafından) iştirak edenlerden Buyiruh-han ile Huduha sihirbazlıkla yağmur yağdırmak kudretine maliktiler. Onların yağmur için büyü yapmasıyla hakikaten yağmur yağmağa başladı, fakat fırtına, yağmuru kendi aleyhlerine çevirdi. Onlar ileri hareket edemiyerek hendeklere yuvarlandılar ve: 'Biz herhalde tanrının lütfuna mazhar olmadık!' diyerek dağıldılar." (Temir 2010: 71)

ET'deki anlatıya göre Cengiz Han'ın otağına bir kase şarap gelir. Cengiz Han bu şaraptan içerken Belgutai ile Kasar kızarak kendilerine de vermesini isterler. Cengiz Han şarabı kardeşlerine sunsa da şarap Belgutai ile Kasar'ın boğazından geçmez. Bu anlatı da Cengiz Han'ın Tanrı tarafından kutlandığı inanışını gösteren bir anlatıdır:

"Тэр мэт өшөөтийг өлмийдөө гишгэн атаатыг алгандаа оруулаад, өөд болон харьж орддоо суун атал, гэнэт дээрээс өрж рүү нэгэн хас аяганд дарс хэмээвээс үлэмж амтат нэгэн унд асгалгүйеэ бууж ирсээр эзний гарт тусн авай. Түүнийг эзэн аваад ганцаар зооглохуйд, дөрвөн дүү нар нь өгүүлрүүн, тэнгэрийн хишгийг эзэн ганцаар яахин зоогломуй хэмээвээс, эзэн зөвшөөн үлснийг нь өгсөнд дөрвүүл хэрүүлж оочвоос цааш хоолойд нь эс орвой. Тэндээс дөрвөн дүү нь ийн өчрүүн

Эрхэт хурмаст тэнгэр эцэг чиний

Эзэн богд хөвгүүндээ чамд

Эрдэнэ савд рашаан хийж соёрхсоныг

Эндүүрч бид атаархан өгүүлжээ.

Зарат эзэн минь чи мөн агсан ажгуу.

Засаг зарлиг хоёроор чинь явсугай бид хойшид хэмээн өчсөнд, эзэн ийн зарлиг болбой. Эрхэт тэнгэрийн зарлиг надад өгтсөн-ий тулд, эрт хаан орноо суусанд, доор лусын хаан хасбуу тамгыг өглөө. Эдүгээ өшөөтөн атаатныг дарсанд, дээр тэнгэрсийн

хаан рашаан өгвэй. Үүгээр санаваас, таны энэ үг мөн бөгөөс буй за хэмээн зарлиг болбой." (Tsançid ve Coimaa 2006: 70)

MGT'de Cengiz Han, Kereyitlerle olan savaşı anlatırken yer ve gökün yani Tanrı'nın verdiği güçle Kereyitleri yendiğini anlatır:

"(...) Merkeze ulaşarak uçumah okun ile SAnggum'u kırmızı yanağından vurduktan sonradır ki, mengü Tanrı bize kapıyı açmış ve dizginleri elimize bırakmıştı. Hakikaten, sen orada Sanggum'u yaralamamış olsaydın, acaba halimiz ne olurdu? Curçedai'yın en büyük başarısı işte bu olmuştur. Düşmanla irtibatımızı keserek Halha boyunca akıntı istikametinde hareket ederken de, Curçedai'yın yanında kendimi yüksek bir dağın himayesinde gibi hissediyordum. Sonra su almak için Balcuna gölüne varmış, fakat orada kalmayıp Curçedai'yı öncü yaparak tekrar Kereyit'lere karşı yürüyüşe geçmiştik. Yer ve gökün (Tanrının) verdiği güçle Kereyit'leri imha ve esir ettik. Bu suretle en mühim uluslar bertaraf edildikten sonra, Naiman'larla Merkit'lerin nüfuzu söndü, bize karşılık gösteremez oldular ve parçalanmaya yüz tuttular." (Temir 2010: 139)

Ancak Moğol inancında 'yer' güç vermez. Çeviriden dolayı böyle anlaşıldığı düşünmekteyiz. Metnin orijinal halinde 'Göğün (Tanrı'nın) yere (gökten aşağı) verdiği güçle' demiş olabileceği düşünülmektedir.

Kut inancı, Han'ın gökten aldığı kutsal güce dayanmaktadır. AT'de geçen anlatıda doğrudan bir kut inancı görünmese de Han'ın yolundan gidilse kutlu olunacağı ve başına iyi şeyler geleceği inancı görülmektedir. Alagçigud'lu Satai Dogulang, Korlan'lı Mendü Örlög'ün karısı Cigan-aga ile konuştuğu sırada Cigan-aga; Kasar'ın²¹ soyundan giderse karanlık bir yola gireceğini, Kagan'ın soyundan giderse Kan-Tengri tarafından ödüllendirilerek iyi şeylerle karşılaşacağını belirtir:

"(...) Cigan-aga şöyle cevap verdi: '(Eğer) Kasar'ın soyuna gideceksen karanlık (bir) yolun başına gideceksin. Bütün halkından ayrılacak (ve) Katun (Kraliçe) ünvanını kaybedeceksin. Kağan'ın soyuna gidersen, Kan-Tengri tarafından iyi muamele göreceksin. Bütün halkını idare edeceksin (ve) Katun ünvanını meşhur yapacaksın." (Gülensoy 2008: 103)

²¹ Kasar, Cengiz Han'ın düşmanlık ettiği kardeşidir.

Bu anlatıda Kasar kötülense de²² ET'de de Cigan-aga'nın söyledikleri aynı şekilde geçmektedir.²³

Devleti yönetip halkı idaresi altına alacak olan kağanın halk tarafından da kabul görmesi gerekir. Kafesoğlu'na göre eski Türk hükümdar tipi hükümdarlık yetkisi ve gücü Tanrı tarafından verilen tiptir. Kafesoğlu'nun aktardığı tarihi kayıtlardan hareketle eski Türk devletlerinde siyasi güce verilen isim *kuttur* (1998: 249).

Roux'ya göre, kut genellikle 'servet, şans' olarak tanımlanırken asıl anlamının 'yarlık' olabileceği de düşünülmektedir (2011: 90). Kut'un oldukça geniş anlamlara sahip olduğunu görmekteyiz. Arat'ın farklı kaynaklardan aktardığına göre kut, 'saadet, değer, derece, ruh, devlet, talih,baht, uğur' anlamlarında kullanılmıştır (1987: 493-494).

Kaynaklardan da anlaşılacağı üzere kut, Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Kut'un Türk kültüründe sahip olduğu önemi benzer şekilde Moğol kültüründe de görmekteyiz. Kağanın Halk tarafından saygı görmesi için kut sahibi olması gerekliliği her iki kültürde de yer almaktadır. Cengiz Han'ın kut sahibi oluşu doğumundan itibaren birçok sayesinde gösterilmiştir. MGT s. 19'da doğumu esnasında sağ elinde saka kemiği büyüklüğünde pıhtılaşmış kan bulunduğu anlatılır. Bu da çocuğun Tanrı'nın kutuyla birlikte doğduğuna delalettir. Daha sonra ise anlatılarda Cengiz Han'ın gökten gelen yardımlarla musibetleri başından savdığını görmekteyiz. Kut alan kişi Tanrı'nın yer yüzündeki tecellisi, temsilcisidir. Bundan dolayı Tanrı, Cengiz Han'a hem Büyük Han olana kadar hem de Büyük Han olduktan sonra yardım etmiştir.

Türk kültüründe de kut'lu kişinin Tanrı tarafından benzer yardımlar gördüğüne şahit olmaktayız. Ancak kut alan kişi Tanrı'ya yakışır işler yapmak zorundadır. Aksi durumda ise kut Tanrı tarafından kişiden geri alınır ve kişi cezalandırılır.

2.4.3. Kağanın Hesap Vermesi Geleneği

Büyük Kurultay toplandığı zaman MGT'nin son sayfasındaki sözler Ogodai Han'ın vasiyetnamesi ve kendi işleri hakkında hesap vermesini konu edinen sözlerdir. Ogodai Han, dört büyük iyi ve dört büyük kötü iş yaptığının hesabını verir. İyi işler olarak,

²² ET'nin yazarı Saghang-Sechen, Kasar'ın soyundan gelen bir prenstir. Bunun etkilerini eserinde Cengiz Han'ın hayatındaki bazı detayların eksik vererek göstermiştir.

²³ Bkz. Tsançid ve Coimaa 2006: 124-125

Cahut halkının ortadan kaldırılması, posta teşkilatının kurulması, susuz memleketlerde kuyu kazdırılarak millete su ve otlak yeri sağlanması, vali ve idareciler atayarak halkın huzura kavuşturulması sayılır. Kötü işler olarak ise üzüm şarabına düşkünlüğü, kadın sözüne kanarak amcası Otçigin'in memleketinden kız getirtmesi, Han olmasına rağmen bazen haksız işlere karışması ve son olarak da Doholhu'yu öldürtmesi sayılır:

"(...) Ogodai-hahan sonra şunları söyledi: 'Han babamdan sonra onun yüksek tahtına çıkınca bilhassa şu işleri başardım:

(1) Evvelâ Cahut halkına karşı sefer ederek, bu devleti ortadan kaldırdım. (2) İkinci başarımlarım olarak habercilerimizin çabuk gidip gelmesine ve gerekli emirlerimin ulaştırılmasına yarayan posta teşkilatını kurdum. (3) Sonra, susuz memleketlerde kuyu kazdırarak millete ve halka su ve otlak yer temin ettim. (4) Sonra, muhtelif şehirlere valiler ve idareciler tayin ederek, milleti, ayağını yere ve elini toprağa koyabilecek şekilde, rahat hayata kavuşturdum.

(...) Fakat, babam tarafından yüksek tahta çıkarılarak bütün ulusun (işleri) omzuma yüklendikten sonra: (1) Üzüm şarabı tarafından mağlup edildim ki, bu benim birinci kabahatim oldu. (2) İkinci kabahatime gelince: âdet hilâfına olarak bir kadının sözüne kandım ve amcam Otçigin'in memleketinden kızlar getirttim. (3) Ulusun büyüğü ve Hahan'ı olduğum halde, (bazan) ters hareket ederek haksız işlere karıştım ki bu da (üçüncü) kabahatimdir. (4) Sonra Doholhu'yu öldürtmekle, başka bir kabahat daha işlemiş oldum. (...)" (Temir 2010: 204-205)

Sadece MGT'de Ogodai Han'ın gerçekleştirdiğine rastladığımız hesap verme geleneğinin Moğol kültüründeki yerini kestirmek güçtür. Büyük Han'ların ölene değin tahtta kaldıkları düşünüldüğünde hanların ölmeden önce böyle bir hesaplaşmaya girmeleri kişisel düşünce yapısına ters olmuş olabilir. Ancak MGT'de anlatılan hesaplaşmayı Türk kültüründe açık bir şekilde Orhun Yazıtları'nda görmekteyiz. Bilge Kağan ve Tonyukuk diktirdikleri taşlarda görev süreleri boyunca gerçekleştirdikleri akınları, icraatları ve hatta hataları kayda geçirmişlerdir.²⁴ Ogodai Han da takdire şayan bir şekilde gerçekleştirdiği dört iyilik ve dört kötülüğü özeleştiri de yaparak yanındakilerle paylaşmış, kayda geçirmiştir.

²⁴ Detay için bkz. Tekin, Talat, *Orhon Yazıtları*, TDK Yayınları, Ankara, (2010)

2.5. SOY / SECERE SAYIMI

Secere sayımı, MGT'de kısa bir şekilde Cengiz Han'ın sülalesine kadar devam ederken (Temir 2010: 3-5), AT ve ET'de özellikle Hint ve Budist önderlerin soyundan başlayarak Cengiz Han'ın soyuna bağlanmıştır. Budist etkisinde yazılan metinler, Budizm hanlarını Cengiz'in soyuna bağlayarak fikirlerinin desteklenmelerini beklemişlerdir. AT'de uzunca secere sayılırken (Gülensoy 2008: 20-26), ET'de Tibet Hint kağanlarının yaşamı detaylı bir biçimde ele alınmıştır. (Tsançid ve Coimaa 2006: 23-54) Yaratılış inancında MGT'de gördüğümüz Börte Çino, Tibet soyuna bağlanarak anlatılmıştır. MGT'de bozkurt olarak zikredilen Börte Çino, AT'de insan olarak verilmiştir.

Gülensoy'un Cengiz Han'ın soy kütüğü ile ilgili hazırladığı çalışmaya göre, Börte Çino'nun kuzeye doğru hareket ederek Tenggis Denizi'ni geçip vardığı yabancı memlekette Gooa Maral adlı bir kızla evlenir (Gülensoy 2007: 258). Burada da Gooa Maral yine insan olarak zikredilmiştir. AT'deki söylemlerin Türk ve Moğol yaratılış efsaneleri ile uyummadığı görülmektedir.

Secere sayımı kadim milletler için önemli bir husustur. Soy kütüğü milletlerin kökenlerini gösterir. Yukarıda gördüğümüz gibi AT'de MGT'den farklı olarak Budizm'in etkisiyle Moğolların kökenleri Hint ve Budist önderlerin soylarına bağlanmak istenilmiştir. Türk kültüründe soy kütüğü ile ilgili en önem eserler Ebûlgazi Bahadır Han'ın Şecere-i Terakime ve Şecere-i Türkî adlı eserleridir. Özellikle ilk eseri olan Şecere-i Terakime, Oğuzların soyunu anlatmasından bakımından son derece önemlidir. Oğuzname'nin Çağataycası olarak da anılabilir. Oğuz Kağan'ın soyu, oğullarının ve torunlarının adları ile damgaları bu eserde anlatılmaktadır.²⁵

2.6. DOĞUM İLE İLGİLİ İNANIŞLAR

İnsan hayatında üç önemli geçiş dönemi vardır. Bunlardan ilki ve en önemlisi doğumdur. Hem doğan bebek hem de ebeveynler için bu geçiş dönemini kolaylaştırmak adına bir takım adet ve gelenekler uygulanmaktadır.

²⁵ Detaylı bilgi için bkz. Ögel 1993: 209-268

2.6.1. Çocuk Olması İçin Dua Etme

MGT'de çocuk sahibi olabilmek için dua etme kültürünü görmekteyiz. Anlatıda savaş esnasında oğlunun hayatını kurtarmak isteyen Onghan'a Açıhşurun adındaki subayı, oğlunun dünyaya gelmesi için büyü yaptığını, dua ettiğini, 'abai' ve 'babai' diyerek yalvardığını hatırlatır:

"(...) Fakat Açıhşurun: 'Hanım, hanım vazgeç!
Oğlun henüz dünyaya gelmemişken, onu istiyerek,
Büyü yapmış, dua kılmış,
'Abai', 'Babai' diyerek
Onun için yalvarmıştık.
Şimdi artık doğmuş olan
Oğlumuz Sangguma bakalım!'" (Temir 2010: 98)

Ayrıca AT'de XVI. yy'da yaşamış Sayan Hatun, Tanrı'dan kut alan hakanın annesinin karşısına geçer.²⁶ Esi Hatun'un önünde yalvararak sol tarafında yedi oğlan, sağ tarafından bir kızı olmasını ister:

"(...) Bundan sonra aynı Esi Katun'dan bir inayet için dilekte bulundu: '(Eğer) benim bu sözlerimi kabul ediyorsan, annem Esi Katun, sol tarafımda 7 oğlum, sağında bir kızım olmasını sağla. (Eğer) bu sözlerime göre bana 7 oğlan garanti edersen, ben de yedisine birden 'Bolod' adını vereceğim.'" (Gülensoy 2008: 104)

ET'de ise aynı hikaye adaksız olarak geçer.²⁷ AT'de Sayan Hatun eğer yedi oğlu olursa hepsine Bolod ismini vereceğini söylerken ET'de bu detaya yer verilmez. Ayrıca yine ET'de, AT'deki sağ tarafa oğlanlar sol tarafa kız istemeye rastlanmaz. ET'de oğlanlar için iç, kız için dış ifadesi kullanılmaktadır. Bunun sebebi olarak kızın gelin olarak dışarı çıkması, erkeklerin ise ailenin içinde kalması düşünülmektedir.

Türk kültüründe çocuk için dua etme ile ilgili en önemli anlatıyı Dede Korkut'ta *Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu*'nda görmekteyiz. Evlat sahibi olmayan hanların kara otağ oturtulması kısırlığın toplum tarafından hoşgörü ile karşılanmadığının göstergesidir. Muharrem Ergin'in Dede Korkut ile ilgili çalışmasından hareketle, evlat sahibi

²⁶ İnaniş'a göre Tanrı'dan kut alan hakanın babası insan değildir. Güneş, ışık, kurt gibi nesnelere donuna kirmiş kişidir. Ama annesi insandır ve özel biridir. Tanrı'dan kut alarak doğuran kişi 'Esi Hatun'dur.

²⁷ Bkz. Tsançid ve Coimaa 2006: 126

olamayan Dirse Han kara otağa oturtulur. Dirse Han evladı olmadığı için kara otağa oturtulduğunu öğrenince üzüntüsünü hatunu ile paylaşır. Hatunu Dirse Han'a büyük bir ziyafet verip aç karınları doyurursa, dilek dileyip dua ederse Tanrı'nın bir evlat vereceğini söyler. Bunun üzerine Dirse Han, Oğuz beylerini toplar bir ziyafet düzenler. Bu ziyafette Oğuz beyleri ile birlikte dua eder. Bir süre sonra Dirse Han, erkek evlat sahibi olur (Ergin 2011: 77-81). Yine Dede Korkut'ta Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, çocukları olmayan Bay Püre ve Bay Piçin beyleri toplayarak dua ederler. Duaları sonucunda Bay Püre'nin oğlu, Bay Piçin'in de bir kızı olur. Daha sonra bu çocukları Bay Piçin'in adağı neticesinde birbirleriyle nişanlarlar (Ergin 2011: 116-123).

Doğum geçiş dönemi içerisinde Sedat Veyis Örnek'in sınıflandırmasına göre doğum öncesi ritüellerden ilki *kısırlığı giderme, gebe kalmadır*. Kadının gelin gittiği yerde saygınlık kazanması için doğum yapması gereklidir. Soyun devamı geleneksel kültürde son derece önemlidir. Kısır kadın ise kötü muamele ile karşı karşıya kalır. Bu yüzden çocuk sahibi olmaya karar veren çiftlerde kadın birtakım çare ve yollar aramaya başlar. Anlatılarda da gördüğümüz gibi Moğol kültüründe çocuk sahibi olmak için dua etme örnekleri vardır. MGT'de Onghan'ın, AT ve ET'de de Sayan Hatun'un çocuk sahibi olabilmek için dua ettikleri görülmektedir. Örnek, kısır kadının gebe kalabilmek için denediği yolları, *dinsel-büyüsel nitelikte, halk hekimliği kapsamında ve tıbbî sağaltma* olarak üç başlıkta toplamıştır (1977: 132). Moğol kroniklerinde gördüğümüz *dinsel-büyüsel* nitelikte olanlardır. Türk kültüründe yatırlara, türbelere gidilir, buralarda dua edilir, kurban kesilir, adak adanır. Hocalardan, büyücülerden yardım istenir (Örnek 1977: 133).

Doğum ritüelleri arasında yer alan kısırlığı giderme, gebe kalma örneklerine hem MGT'de, hem Budizm etkisinde kalmış AT ve ET'de hem de Türk kültürünün en önemli eserlerinden olan Dede Korkut'ta benzer bir şekilde rastlamaktayız. Çocuk sahibi olmak için dua etme ve duanın gerçekleşmesi Moğol ve Türk anlatıları içerisinde önemli bir yer tutmaktadır.

2.6.2. Ad Verme Gelenekleri

Kaynaklarda sıkça rastladığımız konulardan birisi de ad verme yöntem ve gelenekleridir. Moğolların çocuklarına ad verme konusunda oldukça zengin yöntemleri

vardır. Kaynaklarda karşımıza ilk olarak MGT'de Bodonçor'un seferde ele geçirdiği bir kadından olan çocuğuna 'Bagardai' adı verilmesi çıkmaktadır:

"(...) Sonra bu kadının Bodonçar'dan da bir oğlu oldu. Kadın seferde ele geçirildiği için, çocuğa Ba'aridai adını verdiler." (Temir 2010: 12)

Aynı isim ET'de de görülmektedir:

"Боданчараас төрсөн хоёр ховгүүнийг нь, барьж авсан эмээс төрсөн Багаридай, хан язгуурт Хабичи баатар хэмээн нэрийдвэй." (Tsançid ve Coimaa 2006: 56)

AT'de geçmeyen bu ismin Moğolca'daki anlamı 'şansız oğlan'dır. Moğolca kelime *Bagar+dai* olarak ayrılır. *Bagar* kelimesinin anlamı 'şanssız, kötü, sıkıntı' olarak verilmektedir. Sefer sırasında ele geçirildiği için kötü şansına ithafen çocuğa bu adın verildiği düşünülebilir.

Benzerlik kurarak ad verme geleneğine AT'de farklı bir önekte rastlamaktayız. MGT ve ET'de yer almayan anlatıya göre, zorlu bir yolculukta beşikteki çocuk için ayrılmış erzak tükenir. Çocuğa açlıktan ölmemesi için yabancı soğan²⁸ yedirirler. Bu sebeple çocuğa *Kümel* adını verirler:

"(...) O zor yolculukta beşikteki çocuğun erzağı tükendi (ve) onlar yabancı soğanları koparıp, çocuğa yedirerek onu beslediler. Bu sebeple çocuğa Kümel dediler." (Gülensoy 2008: 113)

Ad verme gelenekleriyle ilgili en önemli örnek olarak Timuçin isminin verilmesi gösterilebilir. MGT'de Yesugai Bagatur, Tatar'lardan Temuçin-uge ve Hori-buha'yı esir olarak getirdiğinde Hoelun-ucin hamiledir. Bu sırada Onan Nehri yakınlarında Deli'un-boldah'ta Cengiz Han dünyaya gelir. Doğduğunda sağ elinde saka kemiği büyüklüğünde pıhtılaşmış kan tutmaktadır²⁹. Doğduğu vakit Temuçin-uge getirildiği için çocuğa Temuçin adı verilir:

"(...) Bu sıralarda, Yesugai-ba'atur Tatar'lardan Temuçin-uge'yi, Hori-buha'yı ve başkalarını esir alarak getirirken, Ho'elun-ucin hamile idi. Onan nehri yanındaki Deli'un-boldah'ta ikamet ederlerken, tam orada Çinggis-hahan dünyaya geldi. O doğarken sağ elinde saka (kemiği) büyüklüğünde pıhtılaşmış kan tutuyordu. Tatar'lardan Temuçin-uge'nin getirildiği zaman doğduğu için, ona bu suretle Temuçin ismi verildi." (Temir 2010: 19)

²⁸ Моғ. *kümel*

²⁹ Cengiz Han'ın avcunda pıhtılaşmış kan ile doğmasına AT ve ET'da rastlanılmaz. İnanışa göre bu Cengiz'in büyük han olduğuna bir işarettir.

AT'de, Tatar'larda Temücin adında bir beyin esir olarak getirildiği ve aynı zamanda Ögelen-eke³⁰'nin bir oğlan doğurduğu anlatılır. Onların da bundan dolayı çocuğa Temücin adı verdiği belirtilir:

"(Bir gün) Tatar'lardan Temücin (adlı bir bey) esir olarak getirilmişti. (O zaman) Ögelen-eke'den bir erkek çocuk doğdu. Onlar da ona Temücin adını verdiler." (Gülensoy 2008: 30-31)

ET'de de Temucin Ugeci adında bir beyin Tatar'lardan esir olarak getirildiği ve yeni doğan çocuğa Temucin adı verildiği anlatılmaktadır:

"Мөн урьд тэр шар хулгана жилээс янагш гурван мянга хоёр зуун ерэн тавны хар морин жилээ Есүхэй баатар эцэг, Өгэлэн хатан эх хоёроос нэгэн гайхамшигт бэлгэс төгөлдөр хөвгүүн төрвэй. Тэнд татарын Тэмүжин үгэчи хэмээхийг талж ирэхүй лүгээ учраснаар, эн тэргүүний энхэрийн нэрийг нь тэнгэрийн өгсөн Тэмүжин хэмээн нэрийджээ." (Tsançid ve Coimaa 2006: 57)

Ad verme geleneklerinden dikkat çekici bir adete yukarıda bahsettiğimiz üzere Sayin Katun'un çocuk isteme duasında adadığı adakta rastlamaktayız (Gülensoy 2008: 104). Mandukai Sayin Katun, Esi Katun'dan sağ tarafında yedi oğlu olması için dua ederken, eğer yedi oğlu olursa hepsine birden Bolod adını vereceğini adak olarak adar. Bunun üzerine Sayin Katun'un yedi oğlu olur. İsim olarak hepsine Bolod adını verdiği söylense de AT'ye göre Törü Bolod ile Ulus Bolod ikiz olarak dünyaya gelirken, Arsu Bolod ile Barsu Bolod ikiz olarak dünyaya gelir. Oçir Bolod ile Alçu Bolod yine ikiz olarak doğarlar ve son olarak doğan çocuğa Al Buğura adı verilir:

"Yapılan duadan sonra Mandukai Sayin Katun'un 7 oğlu (ve bir) kızı oldu. Törü Bolod (ile) Ulus Bolod ikizdi. Arsu Bolod (ile) Barsu Bolod ikizdi. Ondan sonra Sayin Katun, Oçir Bolod (ve) Alcu Bolod'a dokuz aylık hamile iken, Oirad'a saldırdı. O hadisede, Sayin Katun, kayıp, attan düştü. (...) Bir ay sonra ikizler Oçir Bolod (ve) Alcu Bolod doğdu. Ondan sonra Al Buğura'nın doğmuş olduğu söylenir." (Gülensoy 2008: 105)

³⁰ MGT'de *Hoelun-uçin* olarak geçen ad AT ve ET'de *Ögelen Eke* olarak geçmektedir.

Aynı anlatı ET'de de geçmektedir. Ancak ET'de adak olarak çocuklara Bolod ismi verileceği söylenmez. ET'de çocukların isimleri Törbold, Ulsbold, Arsubold, Barsbold, Alçubold, Oçirbold, Arbold'dur:

"Тэндээс Мандухуй сэцэн хатнаас Төрболд, Улсболд хоёр төгс, түүний хойно Төрөлт гүнж, Барсболд хоёр төгс, түүний хойно Арсболд, Очирболд хоёрыг олон бүхийээ, (...)даруйд тэр хоёр хүүхнийг төгс эсэнлээд, түүний хойно Арболд ганцаар эсэнлэсэнд, (...)"(Tsançid ve Coimaa 2006: 126-127)

Moğollarda ad verme sırasında kardeşler arasındaki benzerlik günümüzde de devam etmektedir. Halen ilk doğan çocuğun adına benzer isimler ondan sonra doğan çocuklara da verilmektedir.

Sadece Türk kültüründe değil tüm toplumlarda yeni doğan çocuğa ad verme gelenekleri önemli yer tutmaktadır. Geçiş dönemleri arasında bahsettiğimiz doğum sonrası yapılan ilk işlemlerden biri çocuğa ad verme işlemidir. Türk kültürünün de bütün dönemlerinde ad verme ile ilgili farklı davranış biçimlerine rastlanmaktadır. Örnek'in adı geçen çalışmasında ad verme ile ilgili gelenek ve ad vermeyi etkileyen etmenler belirtilmektedir (1977: 148).

Türk kültüründe ad verme gelenekleri ile ilgili en önemli çalışmaları Rasonyi³¹ ve Aydil Erol³² 'un eserlerinde görmekteyiz. Rasonyi'nin eserinde derlediği ad verme geleneklerini Erol, geliştirerek kendi eserinde paylaşmıştır.

İncelediğimiz Moğol kroniklerindeki ad verme işlemlerini yukarıda bahsettiğimiz kaynak eserlerle karşılaştıracak olursak; kroniklerde geçen '*Bagardai*' ve '*Kümel*' adlarının Rasonyi ve Erol'un sınıflandırmasına göre 'Tesadüfen verilmiş adlar' başlığından 'Doğum anından önemli olaylar' maddesi ile açıklayabiliriz. Savaşta ele geçirilen bir kadından doğduğu için '*Bagardai*' yani 'bahtsız' adı, erzaksız kalındığı için soğan yedirildiği için de Moğolca 'soğan' anlamına gelen '*Kümel*' adı yaşanan önemli olaylara ithafen verilen adlardır.

³¹ Bkz. RASONYI, Laszlo, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1971, s.22-25

³² Bkz. EROL, Aydil, *Şarkularla Şiirlerle Türkülerle ve Tarihi Örneklerle Adlarımız*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992, s.XIII-XIX

'*Temucin*' adının verilmiş hikayesi de yine 'Tedaüfen verilmiş adlar' başlığından 'çadıra giren ilk/önemli kişi' maddesi ile açıklanabilir. Doğum sonrası Tatarların reisi Temucin'in esir edilerek çadıra getirilmesi sonucunda Yesugai Bagatur yeni doğan oğluna '*Temucin*' adını vermiştir.

Sayan Hatun'un doğan yedi oğluna birden '*Bolod*' adını vermesi adak olarak adamasıyla ilgilidir. Ancak Rasonyi, Erol ve Örnek'in eserlerinde adak adanması üzerine ad koyma adetine rastlanmamaktadır. Erol ve Örnek ad verilirken kardeşler arasında benzerlik olmasına değinirler. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Moğollar arasında hala kardeşler arasında ad benzerliği devam etmektedir (2010b: 227).

Moğolların günümüzde kullandıkları ad verme geleneklerine Gül'ün çalışmasından değinecek olursak; Gül, Moğolların çocuklarına ad verme biçimlerini dört başlık altında toplamıştır. Bunlar, *Dilek Adları*, *Çeşitli Sebeplerden Dolayı Verilen Adlar*, *Hastalıklardan, Felaketlerden, Nazardan ve Kötü Ruhlardan Korunma Amacıyla Verilen Koruyucu Adlar* ve *Dinî ve Yabancı Kökenli Adlar*'dır. Bu çalışmaya göre Moğollar, çocukları için iyi dileklerde bulduklarında dileklerine uygun adları çocuklarına verirler. Ayrıca çocuklara benzer güçlükte olmaları için hayvan, benzer güzellik ve incelikte olmaları için bitki, kutsal unsurların etkisiyle gök ve tabiat ile ilgili, ait oldukları boy ve doğum esnasında görülen nesne adları verilmektedir. Az bulunan değerli madenler gibi saygın ve değerli olması için altın gibi maden adları, bazı meslek adları, çocuğun dış görünüşü ve karakterine uygun adların yanında doğum zamanına göre de adlar verilmektedir. Moğol tarihinde yer edinmiş kahraman ve saygın kimselerin isimlerini yaşatmak için çocuklara bu kişilerin adlarının verildiği de Moğol kültüründe görülmektedir. Ve kardeşler arasında benzerlik gösteren isimler çocuklara verilir. Özellikle dinî ve yabancı kökenli adların Moğolca'ya Budizm'in etkisiyle geçtiğini görmekteyiz. Tibetçe ve Sanskritçe kökenli kişi adları Lamaizm'de yer alan uygulamaların etkisiyle kullanılmaya başlanmıştır. Çocuğuna ad vermek isteyen aileler Lamalardan yardım isteyip onlardan öneri beklemektedirler. Bunun haricinde Rus etkisiyle de 1950 ve 1960'lı yıllardan itibaren Moğol çocuklarında Rus ve Avrupa kökenli kişi adları görülmektedir (Gül 2010b: 220-228).

2.7. EVLİLİK İLE İLGİLİ İNANIŞLAR

Geçiş dönemleri arasında ikinci sırada yer alan evlilik, evlenecek olan kız ve erkeğin sosyalleşmesinin önemli bir adımı olmasının yanı sıra toplumda aileler arasında kurulan birlikteliğin ve iletişimin önemli bir temelini oluşturmaktadır.

2.7.1. Kız Alma Gelenekleri

Metinlere göre Moğollarda kız alma/isteme adetleri değişiklik göstermektedir. Genelde göç sırasında yol üzerinde görülerek beğenilen kadınlar eş olarak alınabilir. Bununla birlikte Moğollarda önceden sözleşerek kertme geleneği, kız kaçırma gibi yöntemler de görülmektedir.

Duva-Sohur'un kardeşi Dobun-Mergen için göç eden bir grup içinde Alun Goo'yu görüp beğenmesi ile ilk örneğine rastladığımız göç esnasında/yolculuk sırasında kız beğenme adeti Timuçin'in babası Yesugai Han'ın Timuçin'in annesi olarak Ögelen Eke'yi beğenmesi ile devam etmektedir.

Duva-Sohor ve kardeşi Dobun-Mergan, Burhan-Haldun dağına çıktığı vakit, Duva-Sohor tepeden bakarken bir grubun Tunggelik nehrinin akıntısına doğru göç ettiğini ve bu grubun içinde arabada güzel bir kız gördüğünü söyler. Eğer bu kız henüz bir erkeğe verilmemişse kardeşine almak ister. Bu kız Moğol tarihinde önemli ve kutsal bir yere sahip Alan Ho'a (Alun Goo)'dur:

"(...) Bir gün Duva-shor, küçük kardeşi Dobun-mergan ile birlikte Burhan-haldun (dağına) çıkmıştı. Duva-sohor, Burhan-haldun'un tepesinden bakarken, bir grup insanın göç etmekte ve Tunggelik nehri boyunca akıntı istikametinde (kendilerine doğru) yaklaşmakta olduklarını gördü ve: 'Şu yaklaşan kimseler arasında, siyah bir arabanın önünde güzel bir kız oturuyor; eğer o henüz bir erkeğe verilmemişse, ben onu küçük kardeşim olan Dobun-mergan için, yani senin için isteyeceğim.' diyerek, kızı görmek için küçük kardeşi Dobun-mergan'ı gönderdi. Dobun-mergan bu kabile yanına vardığında, hakikaten iyi nesilden Alan-ho'a namında güzel bir kızın mevcut olduğunu ve onun henüz bir erkeğe verilmediğini öğrendi." (Temir 2010 4-5)

Aynı anlatı AT'de şu şekilde geçmektedir:

"Duwa Sokur küçük erkek kardeşi Dobun Mergen'i yanına alarak Burkan Kaldun (dağı)'nın tepesine çıktı (ve) burada oturdu. (Orada) Tenggilig (nehrinin) akıntısı yönünde bir grup göçebenin gelmekte olduğunu gördü. Duwa Sokur, küçük erkek kardeşi Dobun Mergen'e: 'Uzakta Tenggilig (nehrinin) akıntısı istikametinde bir grup göçebe geliyor. Kapalı arabanın içinde bir kız oturuyor. O kızın güzelliği buradan görülüyor. Git, bak.' dedi. Dobun Mergen gidip baktığında, kapalı arabanın içinde evlenecek yaşta bir kız vardı." (Gülensoy: 2008 26)

Anlatı aynı şekilde ET'de de geçmektedir.³³

MGT'de Yesugai Bagatur, Onan Nehri civarında doğanı ile ava çıkmışken Yeke-çiledu adında birine denk gelir. Bu adamın Olhunogut kabilesinden bir kızını götürdüğünü öğrenince kızını görmek ister. Kızını görür görmez beğenen Yesugai evine dönerek kardeşlerini alır ve Yeke-çiledu'nun peşine düşer. Kovalamacadan sonra Yesugai Bagatur, Hoelun-ucin'i kendisine eş olarak alır:

"(...) O sıralarda Yesugai-ba'atur, Onan nehri civarında doğanı ile ava çıkmış ve Merkit'lerden Yeke-çiledu isminde birine rastlamıştı. Bu adam, Olhuno'ut kabilesinden bir kız almış götürmekte idi. Yesugai başını uzatarak bakınca bunun ziyadesiyle güzel bir kız olduğunu görür, derhal evine gidip büyük kardeşi Nekun-taize ile küçük kardeşi Daritai-otçigin'i alarak geri döner. (...) Çiledu tepesi dolaşarak arabanın yanına gelince, Ho'elun-ucin ona: 'Bu üç adamın (fikrini) anladın mı? Birinin çehresi diğerlerinden farklıdır (biri birinden yamandır). Yüzlerinden, senin hayatına kastettikleri anlaşılıyor. Hayatta kalırsan, faytonlarda kızlar ve kara arabalarda kadınlar çoktur. Hayatta kalırsan (benden başka da) kız veya kadın bulabilirsin. Adı başka ise de, onu yine Ho'elun diye çağırabilirsin. Hayatını kurtarmağa bak. Benim kokumu kokla ve git!' dedi, gömleğini çıkardı. Çiledu, atının üzerinden elini uzatarak gömleği alırken, diğer üç adam da dağın ucundan dönerek yaklaşmaya başladılar. Bu esnada Çiledu, süratli atını böğürlerinden kamçılıyıp, bütün hızı ile Onan nehrinin yukarısına doğru dört nala uzaklaştı. (...) Yesugai-ba'atur, Ho'elun-ucin'i evine götürdü. Ho'elun-ucin'in Yesugai tarafından kaçırılması işte böyle cereyan etmiştir." (Temir 2010: 16-18)

AT ve ET'de MGT'den farklı olarak Yesugai tek başına değil iki kardeşiyle ava çıkmıştır. Ögelen Eke'yi çalıkların arasında işerken görerek beğenir. Yesugai ve kardeşleri teker izlerini takip ederek Yeke-çiledu'nun arabasına ulaşırlar ve yine kovalamacada sonunda Ögelen Eke'yi Yesugai için alırlar:

³³ Bkz. Tsançid ve Coimaa 2006: 55

"(...) О (Yisügei Bagatur), iki genç kardeş Daritai (ve) Oçokon'u avlanırken buldu. (O zaman): 'O bir beyaz yabanî tavşan mıdır?' diye sordu. (Fakat o) yerde çömelip işeyen bir kadındı. Hemen arabasının izinden gittiler. Yisügei kardeşine: 'O kadından iyi erkek çocuklar doğabilecek' dedi. Arabanın tekerlek izini takip ederek gittiler. Tayıçigud'lu (bir) erkek olan Çiledü, Ögelen-eke'yi (eş olarak) Olkonud'lardan almış, memleketine gidiyordu. Onları peşlerinden takip edip kovaladılar. (...) Onlar yaklaştığında, Ögelen-eke kocasına: 'Biliyor musun? Bu üç adamın hemen şimdi kötülük yapacakları hallerinden belli. Sen (kaç) git!' diye söylendi (ve) giymekte olduğu gömleğini çıkararak ona verdi. (...) Yisügei, (orada kalan) Ögelen-eke'yi yakaladı (ve onu kendisi için) aldı." (Gülensoy 2008: 30)

"Тэндээс Есүхэй баатар Нэгүн, Даридай хоёр дүүгээ авч, цасанд чандага мөшгөж яван атал, нэгэн тэрэгт нүүдлийн этгээдэд нэгэн эм хүний шээсийг үзээд, энэ эмээс сайн хөвгүүн төрөх агсан ажгүү хэмээгээд, тэр нүүдлийн мөрд орж гүйцвээс, Татарын Их Чилэдү хэмээх олхонуд-аас Өгэлэн эхийг буулгаж, харин ажгуу. Төдий тэд ирж золгоод одвоос, Өгэлэн эх Чилэдү-д ийн өгүүлбэй. (...) Гүрван гол алс үлдээд, Өгэлэн эхийг булааж, Есүхэй баатар билэдээ авбай." (Tsançid ve Coimaa 2006: 57)

Ögelen Eke önceleri Yesugai Bagatur'a ısınamamış ve kızmış olsa da ikisinin aşkının meyvesi olarak büyük han Cengiz Han doğar.

Karşılaştırmalı metinler içerisinde yine en önemli kız alma geleneklerden birisini de Cengiz Han için kız isteme bölümünde görüyoruz. MGT'de Yesugai Bagatur oğlu Temucin için dayısı olan Olhuno'ut'lardan kız istemeye giderken yolda Unggirat'lardan Dei-seçen'e rastlar. Dei-seçen, rüyasında beyaz bir asil doğanın güneşi ve ayı pençeleriyle yakalayarak uçup geldiğini ve ellerinin üzerine konduğunu gördüğünü anlatır. Bu rüyayı Temucin'e yorarak kızını Temucin ile evlendirmeyi teklif eder. Bunun üzerine Yesugai Han ile Temucin Dei-seçen'le birlikte giderler. Dei-seçen'in kızı Börte'yi beğenen Yesugai Bagatur kızı oğlu Temucin'e ister. Dei-seçen de kızını vereceğini ama şart olarak Yesugai Bagatur'dan oğlunu damat olarak yanında bırakmasını ister:

"Temucin dokuz yaşında iken, Yesugai-ba'atur onun için annesi Ho'elun'un (akrabaları olan) Torgut kabilesine mensup Olhuno'ut'lardan, (yani) kendi dayılarından kız istemek maksadiyle, Temucin'i alarak yola çıktı. Yolda giderken, Çekçer ve Çihurgu (dağları) arasında, Unggirat'lardan Dei-seçen'e rasladılar. (...) Dei-seçen: 'Kaynım Yesudai! Ben bu gece bir rüya gördüm. Beyaz bir asil doğan, güneşle ayı pençeleriyle yakalayarak uçup geldi ve ellerimin üzerine kondu. Bu rüyayı başkalarına da anlattım: güneşle ayı (ancak)

bakarak görmek (mümkündür), şimdi ise bu asil doğan onları yakalayıp getirdi ve ellerimin üzerine kondu. Beyaz olarak kondu. Bu rüya nasıl da güzel şeyler gösteriyor' diye düşünüyordum. Kaynım Yesugai, bu rüya herhalde senin, oğlunla geleceğini göstermek istemiştir. Ben iyi bir rüya gördüm. Acaba bu neyi ifade eder? Bu herhalde, sizin Kiyat halkından geldiğinizi tebşir eden bir işaret olsa gerektir. (...) Kaynım Yesugai, benim evime buyur! Kızım daha küçüktür, fakat kaynım, bir görmelisin!' Dei-seçen bu sözlerle onu evine götürerek yer gösterdi. Yesugai onun kızına bakınca, yüzünün nurlu ve gözlerinin ateşli olduğunu gördü ve hemen beğendi. Bu kız Temucin'den bir yaş büyük olup, on yaşında Borte adında idi. Geceyi orada geçirdikten sonra, ertesi gün Yesugai kızı istedi. Dei-seçen: 'Çok ricadan sonra verirsem, onun kıymeti yüksek olur, az ricadan sonra verirsem onun kıymeyi aşağı olur. Kızın takdiri, doğduğu evde ihtiyarlamaktır. Ben sana kızımı vereyim. Giderken, oğlunu damat olarak burada bırak!' dedi. Anlaştıktan sonra Yesugai-ba'atur (...) Temucin'i de damat olarak bırakıp yola çıktı." (Temir 2010: 19-21)

AT'de benzer şekilde, Yesugai anne tarafından Olkonud'lara giderek Temuçin'e kız bakmak ister. Dei-seçen, Tongsur ve Çinggir dağlarının arasında Yesugai'e rastlar. Dei-seçen rüyasında beyaz bir doğanın avcunun içine konduğunu gördüğünü anlatır. Yesugai'in sülalesi için doğan kuşunun koruyucu nitelikte olduğunu ve bunun bir işaret olduğunu belirtir (Gülensoy 2008: 31-32). Yesugai, AT'de de MGT'de olduğu gibi oğlunu güveyi olarak bırakır.

ET'de de anlatı benzer bir şekilde anlatılırken Dei-seçen oğlunu bırakmasını talep etmez:

"(...) Эдүгээ минийхэй Бөртэ нэртэй, есөн настай ганц хүүхэн бүлгээ. Түүнээ энэ хөвгүүнд чинь өгсү хэмээсэнд, эцэг нь өчүүхэн буюу хэмээн атал, хөвгүүн нь ашид нэгэн хэрэг болон буй, болбоос болтугай хэмээжээ. Төдий сархатаа уулган, хос морио бэлэг өгч, Тэмүчинг суулгаад харин одвой." (Tsançid ve Coimaa 2006: 58)

AT ve ET'de anlatılan rüyalarda güneş ve ay detayları görülmez. Yesugai Bagatur ve Temucin'in mensup olduğu Kiyatların sembolü olan doğan soyu ve beyaz rengi asilliği temsil eder. MGT'de geçen güneş ve ay sembollerinin ise Tanrı'dan kut almayı ifade ettiği düşünülmektedir.

Moğollarda kız alma ile ilgili önemli bir adet de akraba evlilikleridir. Genelde anne tarafından kız alınır. Dayı kızı tercih edilirken, baba tarafından amca kızı alınması kötü şans olarak düşünülür. Örneğin MGT'de Ögedey Han yaptığı kötü işleri anlatırken, baba

tarafından amca kızı ile evlenmiştir ve inanışa göre bu hata imparatorluğu kötü yönde etkilemiştir (Temir 2010: 205).

Kız alma geleneklerinde bir (1) yıl sözlülük durumu vardır. Çocukların birbirlerini tanıyıp alışmaları için bu süre verilmiştir. Eski gelenekte beşikten kertme, doğmadan önce söz verme gibi örnekler bulunmaktadır. Temucin ve Börte 16 yaşında evlenmişlerdir. Temucin, Börte'den bir (1) yaş küçüktür.

Yesugai'in Temucin'i damat olarak bırakması da önemli bir adettir. Kız babası tarafından, kızını verdiği damadın ve kızının birlikte vakit geçirmeleri ve tanışıp alışmaları için bir arada olmaları istenir. Genelde bir (1) yıl süren bu tanışma süreci sonucunda evlenen gençler damadın boyuna taşınırlar. Temucin'in güvey kaldığı sırada, Yesugai ölüm döşeğinde oğlunu özlediğini belirterek gelmesini ister. Temucin, Deiseçen'den izin isterken geri gelmesi şartıyla izin alır lâkin Yesugai ölünce zor duruma düşen ailesinin yanında kalan Temucin ancak on (10) yıl sonra geri dönerek Börte'yi alır.

MGT'de Çoci için kız alma anlatısına rastlamaktayız. Cengiz Han, Onghan ile aralarındaki iyi ilişkiyi pekiştirmek adına Çoçi için; Sanggum'un kız kardeşi Çaur-beki'yi ister. Buna karşılık Sanggum'un oğlu Tusaha'ya Hoçin-beki'yi vereceğini söyler. Buna karşılık Sanggum kendisini yüksek görerek kardeşini vermez. Böylece Cengiz Han'ın Onghan ve Sanggum'a karşı sevgisi azalır:

"Çinggis-hahan bu dostluğu ikinci bir dostlukla derinleştirmek maksadiyle, Coçi için Sanggum'un bacısı Çaur-beki'yi istedi ve buna karşılık olarak Sanggum'un oğlu Tusaha'ya bizim Hocin-beki'yi vereceğini söyledi. Buna mukabil Sanggum (...) kendisini yüksek ve bizi aşağı görerek Çaur-beki'yi vermedi, bu arzuya muvafakat etmedi. Bu söz üzerine Çinggis-hahan'ın, Onghan ve Nilha-sanggum'a karşı sevgisi azaldı." (Temir 2010: 88-89)

Şu anki Moğol geleneklerinde karşılıklı kız alıp evlenmek yasaktır. Anlatıya göre Amga Han kendi kızını kayınlarına vermek için götürürken Tatarlar tarafından esir edilir. O günden itibaren Amga'nın öğüdüyle karşılıklı kız alışverişi kesilir.

MGT'de ise kız alma ile ilgili ilginç bir anlatıya daha denk gelmekteyiz. Cengiz Han, Onghan'ın küçük kardeşi Caha-gambu'nun büyük kızı İbaha-beki'yi kendisine alır. Ancak burada Cengiz Han İbaha-beki'yi kendisine hatun olarak almaz. Sadece bu kızı yanına alır, haremine katar:

"(...) Sonra icraatına devam ederek, Onghan'ın küçük kardeşi Caha-gambu'nun iki kızından büyüğü olan İbaha-beki'yi Çinggis-hahan kendisine aldı. Sorhahtani-beki namındaki küçüğünü Tolui'ya verdi." (Temir 2010: 109)

MGT'deki anlatıya göre Cengiz Han, Oyratlı Huduha-beki'nin sadakatine karşılık oğlu İnalçı'ye kendi kızı Çeçeyigen'i verir. İnalçı'nın büyük kardeşi Torelçi'ye de Çoçi'nin kızı Holuihan'ı verir. Alaha-beki'yi de Onggutlara verir:

"Çinggis-hahan, Oyirad'lı Huduha-beki'yi yanına çağırttı ve on bin Oyirad ile hepsinden önce tabi olduğu için, onun oğlu İnalçı'ye (kendi kızı?) Çeçeyigen'i verdi, İnalçı'nın büyük kardeşi Torelçi'ye de Çoci'nin kızı Holuihan'ı verdi. Alaha-beki'yi de Onggut (halkına) verdi." (Temir 2010: 160)

Cengiz Han kendi kızlarını sınırda yaşayan halkların beylerine vermiştir. Bu gelenekten ziyade siyasi strateji olarak düşünülmektedir. Cengiz Han bütün kızlarını buna benzer hamlelerle evlendirmiştir.

Kız alma anlatıları içerisinde ilgi çekici olarak, AT'de anlatılanlara göre Elbeg Han Köpek yılında (1394) av sırasında avlanan bir hayvanın kanını görerek etrafındakilere 'Kar gibi beyaz ve yanakları kan gibi kırmızı güzellikte bir kadın var mıdır?' diye sorar. Oyratlardan Kukai Dayuu böyle bir kadın olduğunu ama onu hanın göremeyeceğini söyler. Bu kadın Elbeg Han'ın oğlu Temür Kung Tayici'nin karısı yani hanın gelini Ölcei-tü goa Bigiçi'dir. Dayuu, hanın emriyle Bigiçi Hatun'a giderek hanın onu görmek istediğini belirtir. Bigiçi Hatun sinirlenerek gökle yerin birleşmeyeceği gibi Han'ın da oğlu ölmeden gelinini göremeyeceğini söyler. Bunun üzerine Elbeg Han oğlunu öldürterek gelinini alır:

"(...) Bundan sonra, Köpek yılında (1394), Elbeg Nigülesügçi Kagan büyük tahta oturdu. Elbeg Kagan avlanırken öldürülen bir yabancı tavşanın kara damlanmış kanını gördü. Elbeg Kagan dedi ki: 'Kar gibi beyaz (ve) yanakları kan gibi kırmızı güzel (bir) kadın var mıdır?' Oyirad'lı Kukai Dayuu dedi ki: 'Bu renkte (bir) kadın var!' Sordu: 'Kimdir o?' (Kuukai dedi ki): 'Onu göremeyebilirsiniz.' (Kagan) 'Onu göreceğim!' deyince, Kuukai dedi ki: 'Size söyleyeceğim. Oğlunuz Karkuçug Dügüreng Temür Kung Tayici'nin karısı, gelininiz Ölcei-tü goa Bigiçi, bu güzelliktedir.' Elbeg Nigülesügçi Kagan gelinin güzelliği için çok arzulu idi. (...) (Dayuu) Kagan'ın emirlerine göre gitti ve Bigiçi'ye dedi ki: 'Senin güzelliğini ve ihtişamını Kagan görmek istediğini söyledim (ve) beni yolladı.' Bigiçi öfkelenmiş (ve) dedi ki: 'Gökle yer birleşebilir mi? Yüce Han'lar gelinlerini görür mü? Oğlum Dügüreng Temür

Kung Tayici ölmüş mü? Kagan (bir) kara köpek mi olmuş?' Bu sözlere Kagan ehemmiyet vermedi. Oğlunu öldürterek gelinini aldı." (Gülensoy 2008: 73-74)

Aynı anlatı ET'de de geçmektedir. Ancak AT'den farklı olarak ET'de yıl Tavuk yılı³⁴ (1393) olarak verilmektedir (Tsançid ve Coimaa 2006: 103-105). Anlatılara göre Bigiçi Hatun daha sonra hem Dayuu hem de Elbeg Han'dan kocasının intikamını alır.

Günümüzde evlilik çiftlerin birbirini tanması ve belirli bir süre geçirdikten sonra bir karara varmaları üzerine kurulsun da geçtiğimiz dönemler görücülük usulü son derece yaygın yer teşkil etmekteydi. Bu durumu yukarıda bahsettiğimiz Moğol evlilik biçimlerinde de görmekteyiz. Moğol kız alma adetlerinde genellikle rastgele görülen bir kızın alınması hatta kaçırılması yer almaktadır. Eski Türk inancında da kız kaçırma ile ilgili ritüeller yer almaktadır. Kız kaçırmaya gidecek gençler atlarını hazır hale getirip bir araya geldikten sonra, şaman, direklere bağlı atların yanına gelir ve elindeki kıymız dolu tulumdan atların çevresine saçır. Kötü ruhlarından adını saydıktan sonra gençleri koruması için tanrıya yalvararak dua eder. Bu ayinden sonra da gençler atlarına binip kız kaçırılacak kabileye doğru yola çıkarlar (İnan 1986: 166). Örnek'in çalışmasından yola çıkarak, evlenme aşamalarının ilk adımında görücülük, kız bakma, kız isteme bölümleri vardır. Türk kültüründe aileler, özellikle de anneler evlatları için kız bakarlar (1977: 191). Moğol örneklerinde ise evlenmek isteyen kişinin gördüğü kızı alması işlenir. Yalnızca Yesugai Bagatur'un Temucin'e kız bakmak için yola çıktığını görürüz. Yine Cengiz Han'ın kız isteme, kız verme işlemlerine tanık olmaktadır. Buna bir nevi söz kesimi/nişan adı da verilebilir. Türk kültür örneklerinde Dede Korkut'ta Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda *kertme* adetine rastlarız. Bay Püre ve Bay Piçen beyler evlatları olması için beylerle birlikte dua ederler. Bay Püre bir oğlu, Bay Piçen de kızı olması için ederler ve Bay Piçen kızı olursa kızını Bay Püre'nin oğluna vereceğini söyler (Ergin 2011: 117). Ayrıca Dede Korkut'ta evlenilecek kadında aranılan özellikleri Kanglı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu'nda görmekteyiz. Kanglı Koca, oğlu Kan Turalı'yı evlendirmek ister. Kan Turalı da evlenmek istediği kızı, kendisinden önce yerinden kalkan, kendisi atına binmeden önce atına binen, kendi düşmana varmadan düşmana varan bir kız olarak tanımlar (Ergin 2011: 185). Moğol kaynaklarında buna benzer bir tanımlama görmemekteyiz.

³⁴ bkz. *Тахиа жилигэ (1393 он)*.

Ayrıca Türk kültüründe siyasi stratejilere uygun olarak kız alıp vermeler yer alsa da akraba evliliğine ve Dayan Han anlatısında gördüğümüz gelin ile evlenmek isteğine rastlamamaktayız.

Kalan'ın Moğollar'da kız isteme ve evliliğe dair bazı deyim ve gelenekleri işlediği çalışmasında, bizim de bahsettiğimiz üzere kız isteyen kişilerin baba veya ağabey olduğunu belirtir. Bunun yanında kroniklerde geçen kız kaçırma olaylarının toplum tarafından ayıplandığını ve bunun bir adet olmadığını savunur. Temucin'in damat olarak bir (1) yıl boyunca aday olarak kalmasının Yuan dönemine kadar sürdürüldüğünü belirten Kalan, bunun en önemli sebebi olarak damadın aday olarak görülmesini ve huyu beğenilmezse geri gönderildiğini söyler (2013: 374-376).

Atwood çalışmasında, damadın, gelinin ailesinin yanına taşındığını belirtir. Geleneksel Moğol evliliklerinde evlenilecek kişiyi ailelerin belirlediğini ifade eden Atwood, bazı zamanlar iki hamile kadının çocuklar doğmadan önce çocuklarını kurtmesinin Moğolca '*öndegen süi*' adı verilen bir gelenekle adlandırıldığını söyler. Gelin seçiminde önceliğin sağlık ve ailenin ihtiyaçlarını fiziksel olarak karşılama üzerine olduğu düşünülmektedir. Güzellik sağlığın bir parçası olarak kabul edilir ve Atwood'a göre Kalmuklarda 14, Ordos civarlarında ise 16-17 yaşlarında kızlar evlilik çağına gelmiş sayılır (Atwood 2004: 581).

Timothy May, çalışmasında Moğolların Ağustos ayında evlenmeyi tercih ettiklerini belirtir. May de çalışmasında damat tarafının kız tarafına ödediği yüklü miktarlardan bahseder. 14 yaşına gelen kızların evlenmeye müsait olduklarını ve genellikle 20 yaşına kadar evlenmeleri gerektiğini belirten May, boşanmaların çok nadir görüldüğüne değinir. Günümüzde kadınların ortalama 20, erkeklerin de 24 yaşında evlendiklerini ifaden May, XX. yüzyıldan sonra kadın ve erkeğin eşitliğe yakınlığını belirtir (May 2009: 106-109).

Modern Moğol düğünleri ise geleneksel tarzda bozkırda olduğu gibi şehir merkezlerinde düğün salonlarında da gerçekleşebilmektedir. Buna rağmen düğünlerin çoğunluğu geleneksel tarzda yapılmaktadır. Halen aileler hediyeleşmeler konusunda önemli bir ağırlığa sahipken bu karşılıklı hediyeler sebebiyle aileler düğünleri iptal edebilmekte ya da evlenilecek kişiye karşı çıkararak söz sahibi olabilmektedir. Ayrıca etnik gruplararası düğün nadir rastlanılan olaylardandır. Şehir merkezlerinde Rus veya

Çin kökenli kişilerle evlilikler olsa da bunların sayısı oldukça azdır (Atwood 2004: 583).

2.7.2. Nişan ve Hediyeleşme

Temuçin ile Börte'nin sözünden sonra Börte'nin annesi Çotan, damadın annesi için kara samur kürkü hediye eder:

"(...) O zaman Tu'ula (nehri) civrındaki Kara ormanda bulunduğunu bildikleri Onghan'a gittiler. Onghan'a varınca Temucin: 'Eskiden babamla dostluk tesis etmişsiniz. Şimdi sen benim babam gibisin. Düğün hediyesi olan şu hediyeyi sana getirdim.' dedi ve kara samur kürkünü ona verdi." (Temir 2010: 37)

MGT'de geçen bu anlatıda Temuçin, Çotan'ın hediye ettiği kürkü babasının andası³⁵ Onghan'a kendisine yardım etmesi için hediye eder. AT'de MGT'den farklı olarak Cötei-eke evlenme hediyesi olarak Yesugai'a kara samur kürkü hediye eder. Temuçin de kürkü Onghan'a 'gönderir:

"(...) Sonra Senggür ırmağındaki konak yerinden hareket ederek, Kerülen nehrinin menbaındaki Bürge kıyısına konduklarında, evlenme hediyesi olarak, Cötei-eke Yesügei beye kara samur kürkü vermişti. O (Temücin), babasının andası olan Kereyid'li Ong-Kagan'a (o kürkü) gönderdi (ve) giymesini istedi." (Gülensoy 2008: 38-39)

ET s. 76'da Temuçin, Onghan'a Börte'nin annesinin hediye ettiği samur kürkü babasına giydirmek isteğini ancak babası ölünce Onghan'ı babası yerine koyarak ona giydirmek istediğini söyler:

" Түүний хойно гучин долооноо шар морин жилээ 1198 , Хэрэйдийн Өн хаана элч илгээж,
Эрт Бөртэ жүшин их хатнаа авахуйд
Өмсгөлийн дээж булга дахыг
өмсгөсөн эцэг минь бүлгээ." (Tsançid ve Coimaа 2006: 76)

Bu andalık içinde bir gelenektir. Ancak MGT ve AT'de geleneğe değinmeden anlatılmaktadırlar.

³⁵ *Anda*, yeminli dost.

Hediyeleşme, Moğolların arasında son derece önemli bir yer teşkil etmektedir. MGT'de karşımıza çıkan bi detaya göre Onghan, Onan civarında, Deliun tepesinde yaşarken Temucin doğunca ona samur derisinden bir kundak ve oğlu Celme'yi hediye etmiştir:

"(...) Oradan kalkıp Burgi sahiline döndükleri zaman Burhan-haldun'dan, Urianghat'lara mensup ihtiyar Carçi'udai, arkasında bir körük, yanında da Celme adındaki oğlu olduğu halde onlara geldi ve şunları söyledi: 'Onan civarında, Deli'un tepesinde (ikamet ederken), Temucin doğunca ona samur derisinden bir kundak hediye etmiştim. Bu oğlum Celme'yi de hediye etmiştim. Fakat oğlum daha küçük olduğu için onu alıp götürmüştüm. Şimdi Celme'yi sana veriyorum.'" (Temir 2010: 38)

Celme daha sonra Cengiz Han'ın en önemli yardımcısı, bir nevi kardeşi olmuştur. Bu detay, AT ve ET'de yer almamaktadır. Moğolların arasında düğün ve doğum hediyelerine sıkça rastlanmaktadır.

MGT'de ise nişan yemeği geleneğini görmekteyiz. Cengiz Han'ın Çoçi için istediği Çaur-beki'yi ilk önce vermeyen Onghan ve ailesi daha sonra Cengiz Han'ı nişan yemeğine çağırarak tuzak kurmak ister. Bunun üzerine Cengiz Han kendi gitmez ama Buhatai ile Kiratai'yı gönderir:

"(...) Bunun üzerine Sanggum: 'Onlar bizim Ça'ur-beki'ye talip olmuşlardı. Şimdi onları nişan meclisine çağıralım ve bir gün tayin ederek buraya getirdikten sonra yakalıyalım.' diye bir teklifte bulundu. Bu fikir kabul edilince: 'Ça'ur-beki'yi vereceğiz Niaşan yemeğine buyurun!' diye (Çinggis-hahan'a) haber gönderdiler. Bu davet üzerine Çinggis-hahan on adamlı yola çıktı ve yolda Munglik-eçiğ'e'nin evinde kaldı. Munglik-eçiğ'e ona: 'Ça'ur-beki'yi istediğiniz zaman, aynı adamlar seni hâkir görerek, vermemişlerdi. Şimdi ise oluyor da bunun tersine hareket ederek seni nişan yemeğine çağırıyorlar? Kendilerini yüksek tutan bu adamlar, nasıl olur da (gelini) vereceğiz diyerek seni davet ederler? Acaba bu sağlam bir iş midir? Oğlum burada dikkatki bulunmak gerekir!...' dedi. Neticede Çinggis-hahan kendisi gitmedi, ancak 'Nişan yemeğini yiyiniz!' diyerek, Buhatai ile Kiratai'ı gönderdi." (Temir 2010: 91)

Metnin orijinalinde ifade '*bagalzuur id*' olarak geçer. *İd* ifadesi yemek anlamına gelirken *bagalzuur* ifadesi insanda boyun kısmında bulunan çıkarması zor ve sert bir organ adıdır. Bundan dolayı nişan da yemek gibi çıkarması zor ve sert, birbirine bağlı olsun niyetiyle bu yemek yenir. Bağlılığı ifade etmek için kullanılır. Bu ifade Modern Moğolca'da '*aman huzuu*' ifadesi ile kullanılmaktadır.

Evlenme geçiş döneminin her adımında hediyeleşme, ziyaret gibi adetlere rastlarız. Evlilikte yalnızca evlenen kadın ve erkek değil, aynı zamanda iki aile de bir araya gelir. Bu geçiş dönemde iki aile arasında kaynaşmayı sağlamak ve iletişimi güçlendirmek için bu tip hediyeleşmeler ve ziyafetler gerçekleştirilir. Örnek'in çalışmasında nişan ve söz dönemi boyunca benzer ritüellerin gerçekleştiğini görmekteyiz (1977: 198-202).

Türklerde bu tür durumlarda toy tertipleme görünürken *bagalzuur id* (koyun gırtlığı yeme) adetine benzer bir adete rastlanılmaz. Anlatılarda geçen nişan yemeği/bagalzuur id konusuna çalışmasında Kalan da değinmiştir. Kalan'a göre günümüzde Moğollar bu yemek adeti yerine mavi bez (*hadag*) bırakma adeti uygulamaktadırlar. XX. yüzyılın başına kadar devam eden yemek adeti son olarak Üzemçinler'in kullanmayı bırakmasıyla son bulmuştur (2013: 375).

Hediyeleşme konusunda da Kalan'ın aktardıklarından yola çıkarak dünür hediyesinin önemini bir kez daha görmekteyiz. Damat tarafı, kızını vermeyi kabul eden dünüre memnuniyetini bildirmek için nişan hediyesi verir. MGT'de Yesugai Bagatur, Dei Seçen'e nişan hediyesi olarak atını vermiştir. Ayrıca yine MGT ve AT'de kız tarafının Temucin'e kara samur kürkü hediye ettiğini görmekteyiz. Kalan çalışmasında bu hediyeye '*şitgöl*' adı verildiğini belirtmiştir (2013: 377).

Atwood'a göre de damadın annesi gelinin ailesine evlilik teklifini iletir. Gelen olumlu cevap sonrası hediyeleşmeler başlar. Halha (Khalha) ve Buryatlarda damadın aliesi gelinin ailesine *süi* adı verilen başlık parası öder. Bazı kabilelerde ise geline değerli takılar hediye edilir. Geleneklere göre nişanlandıktan sonra gelinin damattan kaçınması gerekir. Atwood'a göre de nişanlılık genelde bir yıl sürer anca bu süre uzayabilir. Düğün haftasında gelin akraba ve arkadaşlarına veda ziyaretinde bulunur. Günümüzdeki kına törenlerine benzeyen bu veda ziyaretlerinde eğlenilir ve kadınlar ağırlıkta bulunur (Atwood 2004: 581-582).

2.7.3. Çok Eşlilik

Moğollar arasında tartışmalı bir konu da çok eşlilik konusudur. Moğol kağanları bir hareme sahip olasalar da nikah kıyabilecekleri kadın sayısı bellidir.

Karşılaştırdığımız metinlerde en dikkat çekici örneklerden birisi 'çölde düğünsüz olmasına rağmen beraber uyumak' örneğidir. AT'de Cengiz Han Solonga³⁶'ya yani güneşin doğduğu yöne bir sefer yapmaya karar verir. Ünehen Nehri taşınca nehri geçemeyen Cengiz Han, Solongud kağanına vergi almaya geldiğini haber gönderir. Solongud kağanı da vergi olarak Cengiz Han'a kızı Kulan'ı vermeyi teklif eder. Cengiz Han bunu kabul eder. Cengiz Han ve Kulan Hatun çölde birlikte uyuyacakken subaylar Cengiz Han'a çölde beraber uyurlarsa emirlere karşı geleceğini, hatunu eve dönünce sevmesini hatırlatırlar. Ancak Cengiz Han ve Kulan Hatun çölde beraber uyurlar. Ve orada üç yıl boyunca birlikte yaşarlar:

"Kutsal Bey, Solongga'ya güneşin doğduğu yönde bir sefer yapmaya gittiği zaman, Ünehen nehri taşmış haldeydi (ve) Bey ordusuyla bu tarafta bekliyordu. Solongud'un kağanına bir elçi yolladı (ve) dedi ki: 'Kutsal Bey vergi almaya geldi.' (Bey'in bu sözleri üzerine,) Solongud'lu Buga Çagan Kagan kızı Kulan'ı gizlice Bey'e vermeyi teklif etti (ve) onu kaplan (derisi) evlerde Buga (ve) Solongga'nın iki adamı ile birlikte getirdi. Bunun üzerine Kutsal Bey nehrin karşı kıyısındaki Solongud'lu Buga Çagan'a (ve) bütün subaylara soylulara şöyle seslendi: 'Bana verginizi verirsiniz, sizi bütün durumlarda korurum.' Bu sözlerle bağlı olarak hadiseler gelişti. Bundan sonra, Kutsal Bey (ve) Kulan Katun beraber uyumak üzereyken bütün subaylar: 'Eğer çölde beraberce uyursanız, muhakkak ki emirlere ters düşmüş olursunuz, Katun'u eve dönünce sevseniz nasıl olur acaba?' dediler. Durum öyle olmadı (ve) beraberce uyudular. Solongga ülkesinde üç yıl kaldı (ve) Arkasun Kurçı'yi 'insanları idare et!' diyerek vazifelendirdi." (Gülensoy 2008: 46)

Anlatı ET'de de aynı şekilde anlatılır.³⁷

MGT'de Cengiz Han'ın kendisine iki eşi birden aynı anda aldığı anlatılır. Cengiz Han, Tatarlarla savaştan sonra Tatarlardan Yekeçeren'in kızı Yesugan Hatun'u kendisine alır. Yesugan Hatun ablasının kendisinden daha güzel olduğunu ancak kayıp olduğunu söyler. Böylece Cengiz Han Yesugan'ın ablası Yesui Hatun'u bulmalarını emreder. Yesui Hatun bulununca Cengiz Han onun güzelliğine vurulur ve onu da eş olarak kendisine alır:

"(...) Çinggis-hahan (bu savaştan sonra) Tatar'larda Yekeçeren'in kızı Yesugan hatunu kendisine aldı. Onun iltifatına nail olunca Yesugan hatun: 'Hahan emrederlerse, beni

³⁶ *Solonga*, Moğolca 'gökkuşağı' anlamına gelerek, gökkuşağının çıktığı yönde olan Kore'yi ifade etmektedir.

³⁷ Bkz. Tsançid ve Coimaa 2006: 65

kendilerine kadın olarak alabilirler, fakat benim ablam Yesui benden daha üstün (meziyetlere sahip) ve bir han için daha muvafıktır. O bundan biraz önce evlenmişti. Bu karışıklık esnasında kimbilir nerde kaldı!' dedi. Bunun üzerine Çinggis-hahan: 'Kız kardeşin senden daha güzel ise onu aratacağım. Fakar gelirse, yerini ona bırakır mısınız?' diye sordu. Yesugan hatun: 'Hanın emriyle, kız kardeşimi görür görmez yerimi ona terk ederim!' diye cevapta bulunduğundan, Çinggis-hahan, ablasının aranması için emir verdi. Bizim askerler (Yesi hatuna) bir ormanda, kocası ile birlikte gizlenmiş olduğu halde rasladılar. Kocası kaçtı, Yesui hatunu alıp getirdiler. Yesugan hatun, önceden vermiş olduğu söze sadık kalarak yerinden kalktı ve onu yerine oturtarak kendisi daha aşağıda mevki aldı. Çinggis-hahan onu, Yesugan hatunun tasvir ettiği gibi güzel bulunca içinden çok sevindi ve Yesui hatunu kendisine alarak şerefli mevkie oturttu." (Temir 2010: 83-84)

AT'de yer almayan Yesui ve Yesugan hatunlara ET'de rastlanmaktadır.³⁸

Cengiz Han'ın kayıtlara göre dört eşi vardı. Bunlar sırasıyla; Börte, Yesui, Yesugan ve Kulan Hatunlardır. MGT'de Kulan Hatundan hiç bahsedilmez. AT'de Börte ile Cengiz Han arasında ikinci eş konusunda geçen bir konuşma anlatılmaktadır. Börte, bu konuda iki atasözü söyler. Bunlar, '*iki paltolu biri soğuktan müteessir olmaz*' ve '*biri, üç katlı ipi koparamaz*'dır:

"(...) Ben, Kutsal Bey, Kulan Hatun ile uyudum. Börte-Kelcin Hatun (şöyle) dedi: 'Benim Bey'im Han'ın kuvvetidir. (O) bütün Moğolların arzusudur. (Bu) benim Kutsal Bey'imin gücüdür. O, hepsinin arzusudur. İrtiş nehrinde (birçok) kuğu ve kaz vardır. Benim Bey'im onları at sırtından nasıl vuracağını bilir, tâ ki parmağı yoruluncaya kadar. Halk arasında birçok kız (ve) kadınlar bulunur. Benim takdis edilmiş Bey'im onları nasıl bulacağını (ve) alacağını bilir. Denir ki, nehir kıyısında, (Bir) usta avcı tek parmağı ile iki ördeği aynı anda vurabilir. Denir ki, bir adam, eğer arzu ederse, iki kız kardeşi birden olabilir. Ehlileştirilmiş ata eğer vurmak istiyorum mu diyor? Kadın üzerine başka kadın almak istiyorum mu diyor? Bir şeye çok sahip olmak kötü mü? Çok aza sahip olmak iyi mi? denir ki, iki paltolu biri soğuktan müteessir olmaz. Denir ki, biri, üç katlı ipi koparamaz.'" (Gülensoy 2008: 48-49)

Türk kültüründe çok eşlilik konusu kimilerine göre tartışmalıdır. Çok eşliliğe Türk kültüründe rastlanılmasa da kağanların cariyeleri oldukları bilinmektedir. Cariye, hem Türk hem de Moğol kültüründe evlenilmeden birlikte olunan aynı zamanda hizmetli görevini yürüten kadınlardır. Cengiz Han'ın açık bir biçimde dört resmi eşe sahip

³⁸ Bkz. Tsançid ve Coimaa 2006: 70

olduğu görülse de Türk kültüründe Oğuz Kağan dışında çok eşli kağan bilinmemektedir. Oğuz Kağan'ın göğün kızı ile ve yerin kızı ile birleşmesi doğaüstü olarak düşünülse de çok eşliliğe örnek gösterilebilir (Ögel 1993: 117).

Kalan'a göre çok eşlilik Moğol evlilik geleneğinde yaygındır. Önceki dönemlerde kağan, bey ya da zenginler arasında çok eşlilik sıkça görülmektedir. Kalan, Cengiz Han'ın çok eşliliği seçmesine, göçebe toplumlarda nüfus çoğalmasının yavaş olmasından dolayı nüfusu artırmak için yöneldiği yorumunu yapmaktadır. Ayrıca kadınların mal/mülk sahibi olmasının eşleri öldüğünde malların aile içinde kalması için eşinin oğul ya da kardeşiyle evlenmesinin çok eşliliğe neden olduğunu vurgular (2013: 380).

Ayrıca Cengiz Han'ın ilk eşi Börte'nin, Cengiz Han'ın ikinci eş aldığı dönemde yaptığı konuşmadan, kadınların eşlerini paylaşmak konusundaki tavrı anlaşılmaktadır.

2.8. ÖLÜM İLE İLGİLİ İNANIŞLAR

Ölümlle ilgili gelenekler, geçiş dönemleri arasında en acılı olan ölüm olayıyla ortaya çıkan geleneklerdir. Hem ölen kişinin öte dünyada rahat etmesi hem de arkasında bıraktığı kişilerin ölüme alışması adına gerçekleştirilen bu gelenekler, geçiş dönemini kolaylaştırır türdedir. Örnek, çalışmasında ölümlle ilgili gelenekleri *ölüm öncesi*, *ölüm sırası* ve *ölüm sonrası* olarak üç bölüme ayırır (1977: 207).

Türklerin ve Moğolların savaşta ölmekten şeref duydukları bilinmektedir. Hatta hastalıktan veya yaşlılıktan ölmek utanç kaynağı olarak sayılmaktadır. Türk ve Moğollar ölümü hatırlatan kelime ve söylemler karşısında korkmamakta, ölümlle ilgili düşünceleri getiren örtük kelimeleri diğer toplumlara oranla daha az kullanmaktadırlar (Roux 1994: 210-211).

2.8.1. Yastık Alma Adeti

Moğollar arasında özellikle savaş sırasında ölümlle yaklaşmışken 'yastık alarak/yaparak ölme' adetine raslamaktayız. Bununla, her askerin ölmeden önce en azından bir düşman askerini öldürmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

MGT'de Şirgu'etu, Cengiz Han'ın düşmanlarından Tarhutai'yı öldüreceği sırada ölürken hiç olmasa başının altına bir yastık elde ederek ölmek ister:

"(...) İhtiyar Şirgu'etu oğulları Alah ve Naya'a ile birlikte Tarhutai-kiriltuh'u yakalayıp götürürlerken, Tarhutai-kiriltuh'un oğulları ve küçük kardeşleri onu kurtarmak maksadiyle takibe koyuldular. Oğulları ve küçük kardeşleri gelirken, (Tarhutai-kiriltuh) kalkamıyarak (arka üstü) arabada yatıyordu. İhtiyar Şirgu'etu arabaya çıktı ve (hayvana biner gibi) Tarhutai'yın üzerine oturarak kılıcını çektiği halde: 'Oğulların ve küçük kardeşlerin seni kurtamağa geliyorlar. Kendi hanıma ihanet ettiğim için, seni öldürmezsem bile öleceğim; çünkü kendi hanıma karşı el kaldırmış bulunuyorum. Öldürürsem de öldürüleceğim. Madem ki öyle de böyle de ölmek var, hiç olmazsa (başımın altına) bir yastık elde edeyim³⁹ de öyle öleyim!' dedi ve büyük kılıcı ile onun boğazını kesmeye hazırlandı." (Temir 2010: 77)

Benzer bir örneğe daha MGT'de rastlamaktayız. Savaş sırasında Tatarlar, esir düştüklerinde öldürülmeden hemen önce kendi aralarında elbiselerinin içine bıçak saklamaya ve başlarına bir düşmanı yastık yapmaya karar verirler. Askerler böylece öldükten sonra başlarında düşmandan yastıkla daha rahat uyuyacaklarını düşünürler:

"(...) Bizimkiler, mevzi almış olan Tatar'lara hücum ederken çok kayıp verdiler. Nihayet büyük müşkülâtla Tatar'ların mevzilerini işgal ederek kendilerini esir aldıkları sonra, dingilbaş çivisine müsavi kılacak şekilde toptan öldürmek istedikleri zaman, Tatar'lar kendi aralarında: 'Herkes eline bıçağını alarak elbisesinin kolunda gizlesin, başımıza (bire düşmanı) yastık yaparak ölelim!' diye konuştular." (Temir 2010: 83)

Bu örneklere AT ve ET metinlerinde rastlanılmaz.

AT'de Mendü Örlög'ün Tayisun Kağan'ı gömerken kağanı öldüren iki kardeşini kağanın başına ve ayağına yastık yaparak gömdüğünü görmekteyiz:

"Agbolad ve Bagbolad'ın ağabeyi Mendü Örlög, (gece) bir obada konakladı. Kulakan (ve) Karakan isimli iki atı gaupten haber verircesine kişneyerek ayaklarıyla toprağı eşiyorlardı. Atların kişnediğini farkedene Mendü Örlög dedi ki: 'Bu çeşit belirtiler, kötü insanlar harekete geçtiği zaman olur.' Mendü Örlög sabah kalktı. (ve) Kagan'a aceleyle hareket etti. O varmadan önce, Kagan'ı iki genç kardeşiyle⁴⁰ birlikte öldürdüler. Mendü Örlög bir kardeşini Kagan'ın başına yastık yaptı, diğerini de Kagan'ın ayağına yastık yaptı (ve) onu gömdü." (Gülensoy 2008: 83)

³⁹ Temir, ifadenin orijinal halini *dere abun ukusu* olarak vermektedir. (Temir 2010: 77)

⁴⁰ Mendü'nün kardeşleri. (Gülensoy 2008: 83)

Yastık alma/yapma adeti, Türk kültüründe rastladığımız bir adet değildir. Örnek'in ayırımına göre ölmeden hemen önce gerçekleştirilen bir işlem olduğu için *ölüm öncesi* kısımda yer aldığı düşünülebilir. Özellikle savaş esnasında ölümle burun buruna gelen kişi, ölmeden hemen evvel, gözünü karartarak yanında bir de düşman askeri götürmek ister. Öte dünyada bu düşmanın kendisine yastıklık edeceğine inanır. Bu inanıştan öte dünyada yaşama inanç olduğunu ve kişinin öte dünyadaki rahatını planladığını görmekteyiz.

Mendü Örlög örneğinde ise, kişinin sadece kendi ölürken yastık alma adeti olmadığını, gömmek istediği ya da intikamını almak istediği kişi için de başa ve ayaklara yastık yapabildiğini görmekteyiz.

Moğol kültüründe yer alan "*Yanlış olan kişiye tanık olacağına, ölecek olan kişiye yastık ol*" atasözü, dürüstlüğü ön plana çıkarır. Bülent Gül'ün Moğol atasözlerini derlediği çalışmada ise "*Canlı insanın şahidi olacağına, ölmüş insanın yastığı ol.*" atasözüne rastlanır (2010a: 65).

Roux, yastık alma adetini Türk kültüründeki balbal dikme geleneğiyle eşleştirerek ikisinin de aynı düşünce yapısında gerçekleştirildiğini savunur (1994: 217).

2.8.2. Ölü Gömme Adetleri

Ölü gömmek, atalar kültüyle doğrudan alakalı olsa da toplumların inançlarına göre şekil alan bir gelenektir. Metinlerde farklı şekillerde ölü gömme ve ölüm sonrası davranışları görmekteyiz.

Bunlardan ilki MGT'de karşımıza çıkmaktadır. Cengiz Han'ın ilan edilmesi sırasında bağlılık yemini eden Saça-beki ile Taitu yeminlerini bozarlar. Yakalandıktan sonra da sözlerinde durmadıklarını ve buna göre muamele edilmesini kabul ettiklerini belirtirler. Cengiz Han da Saça-beki ile Taitu han olmalarına rağmen kağana karşı suç işledikleri için cesetlerini bozkıra atar:

"(...) (Moğollar), onları peşlerinden takip ederek Teletu boğazında arkalarından yetiştirtiler ve Saça-beki ile Taiçu'yu yakaladılar. Çinggis-hahan Saça-beki ve Taiçu'yu yakaladıktan sonra onlardan: 'Bir zamanlar ne konuşmuştuk?' diye sordu. Saça-beki ile Taiçu: 'Biz sözümüzde

durmamak. Şimdi sözüme göre muamele et!' dediler ve sözlerini ispat için boyunlarını uzattılar. (Çinggis-hahan), sözlerini yerine getirmek için onları kendi arzularına göre öldürttü ve cesetlerini bozkıra attırdı." (Temir 2010: 66)

Saça-beki ile Taitu sözlerinde durmuş olsalardı ölü bedenleri gömülecekti ancak işledikleri suçtan dolayı cesetleri değersizleşmiş ve bozkıra atılmıştır. Bu anlatı AT ve ET'de yer almamaktadır.

Ölüm sonrası gerçekleştirilen davranışlardan bir diğeri yine MGT'de karşımıza çıkmaktadır. Cengiz Han bir gün Buri-boko ile Belgutai'yı güreştirmek ister. Buri-boko⁴¹ ulusun güreşçisi ve yenilmez bir adamdı. Buri-boko, daha önce yenmiş olmasına rağmen Belgutai'ya bilerek yenilir. Bunun üzerine Belgutai, Buri-boko'nun belini kırar. Buri-boko ölmeden önce Belgutai'yı yenebileceğini lakin Han'ı kızdırmamak için bilerek yenildiğini, bunun ise kendi ölümüne sebep olduğunu söyler. Daha sonra Buri-boko'nun ölüsü sürüklenerek dışarı atılır:

"Bir gün Çinggis-hahan: 'Buri-boko ile Belgutai'yı güreştirelim!' dedi. Buri-boko (bundan önce yaptıkları bir güreş esnasında) Belgutai'yı bir kolu ile yakalayıp ve bir ayağı ile iterek yere yuvarlamış ve onu kılmıdayamayacak bir halde tutmuştu. (...) Yenilmez bir adam olan Buri-boko, (bu güreş esnasında mahsus) yıkılıverdi. Belgutai onu yere sermeye (sırtını yere getirmeye) muvaffak olamayınca omuzlarından yakaladı ve sırtına çıktı. Belgutai geriye bakıp Çinggis-hahan'ı görmesiyle, Hahan alt dudağını ısırды. Belgutai derhal anladı ve ata biner gibi rakibinin üzerine çıkarak onun iki yakasını elleriyle kavrayıp birbirine doğru çekti ve arkasına dizini dayayarak bel kemiğini kırdı. Buri-boko bel kemiği kırılınca: 'Ben Belgutai tarafından yenilmemiş olurdum, fakat Hahan'ın hiddetinden korktum ve mahsus yatarak tereddüt ettim, bu ise hayatıma mal oldu.' dedi ve derhal öldü. Belgutai rakibinin bel kemiğini kırdıktan sonra onu sürükleyip dışarı attı." (Temir 2010: 68-69)

Ulusun güreşçisi ünvanına sahip, Han'ın sevdiği ve ulusun saygı duyduğu bir adam olan Buri-boko, Han'ı ve çevresindekileri aldatmaya çalıştığı için ölümle cezalandırılmış ve ölüsü değersizleştirilerek dışarı atılmıştır.

Ölü gömme adetleri ile ilgili ilk gömme işlemine MGT'de bir anlatıda rastlamaktayız. Cengiz Han, ordusuyla birlikte Halha'nın doğu tarafına ilerlerken sürekle avına çıkar.

⁴¹ Moğolca'da *bökö* kelimesi güreş, güreşmek anlamına gelmektedir. Buri-boko'nun bu meziyetinden sonra bu adı almış olduğu düşünülebilir.

Cengiz Han'ın andalarından Huyildar, yarası olduğu halde ava katılır. Ancak yarası iyileşmeden av sırasında ölür. Cengiz Han da Huyildar'ın cesedini Halha boyundaki Ornou dağının eteklerinde yer alan kayalıklara gömdürür:

"Yürüyüş esnasında sürekle av yaptılar. Huyildar, yarası iyileşmediği halde, Çinggis-hahan'ın ihtarlarına kulak asmadan ava iştirak etti. Fakat yarası tekrar açıldı ve orada öldü. Çinggis-hahan onun cesedini, Halha boyundaki Orno'un (dağının) eteğindeki kayalıklara gömdürdü." (Temir 2010: 99)

Huyildar, Cengiz Han'ın gözünde önemli bir kişi olduğu için cesedi gömülmüştür. MGT'de Huyildar-seçen'in Cengiz Han için önemini görebilmekteyiz. Savaş esnasında Cengiz Han, önde gidecek kişileri belirlerken, Huyildar önden gitmek istediğini belirtir. Yalnız savaşta ölecek olursa çocuklarına Cengiz Han'ın bakmasını ister (Temir 2010:95). Burada anda olmanın önemine de değinmek gerekir. Anda olan kişilerden birisi ölünce arkasında kalan çocuklara andası bakar. Bu andalık kurma nedenlerinden birisidir.

Ölüm sonrası adetlerinden bir başkasına ise AT'de rastlamaktayız. Görbelcin Gooa Hatun, savaştan arınmak için yıkanmaya giderken yolda bir tarla kuşunun kuyruğuna bir mektup bırakır. Bu mektupta suda öleceğini ve ölüsünü nehrin aşağısında değil yukarısında aramalarını gerektiğini yazar. Babası kızının cansız bedenini nehrin yukarısında bulur ve onu gömer. Gömdükten sonra kişi başı bir torba toprak serperler. Mezarına *Temur Ulku*, bulunduğu nehre de *Katun-i Goul* yani Kraliçenin Nehri adı verilir:

"(...) Bey (ve) bütün yüce halkı Körbelcin Gooa Hatun'un güzelliğine imreniyordu. Körbelcin Gooa Hatun dedi ki: 'Benim bu güzelliğim senin ordunun tozuyla kirlendi. Daha önce çok daha güzeldim. Şimdi, eğer suda yıkanırsam, daha güzel olacağım.' Bu sözler üzerine Bey 'Suda yıkan' diyerek onu yolladı. Hatun nehrin kıyısında giden (bir) tarla kuşu yakaladı (ve) kuyruğuna (bir) mektup yazdı (ve) 'Bu suda öleceğim. Vücudumu nehrin aşağısında aramayın. Yukarısında arayın!' diyerek babasına yolladı. Kızının sözlerine göre onu arayan babası nehrin yukarısında onu buldu, aldı (ve) gömdü. Onu gömdüklerinde, kişi başına bir torba toprak serptiler. Mezarına Temür Ulku dediler. O nehre Katun-i goul dediler." (Gülensoy 2008: 57-58)

Ölü gömme ile ilgili önemli ve ilginç bir adete yine MGT'de, Onghan'ın ölümünden sonra rastlamaktayız. Tüm anlatılar boyunca önemli bir yer tutan Onghan ölür.

Naiman'lı Tayang Han'ın annesi Gurbesu inanmak için Onghan'ın kafasını getirmelerini ve eğer gerçekten o ise ayin yapmalarını emreder. Onghan'ın kafası kesilip getirilir ve beyaz bir keçenin üzerine konur. Gurbesu, kalabalık eşliğinde içkiler ve telli sazlarla eline kadeh alarak ayine başlar. Bu ayin karşısında Onghan'ın kesik kafası gülümser. Bunun üzerine Gurbesu, gülüyor diye kafayı ayaklarıyla çiğner. Ertesi sabah ise ölmüş hanın kafasının kesilip üstüne bir de ayaklar altına alınır çiğnenmesi hoş karşılanmaz:

"Naiman'lı Tayang-han'ın anası Gurbesu: 'Onghan, geçmiş zamanın büyük hanıdır. Onun kafasını buraya getiriniz. Eğer bu kafa hakikaten Onghan'ın ise, onun için ayin yapalım.' dedi. Horisu-beçi'ye bir adam gönderip (Onghan'ın) kafasını kestirip getirttikten sonra tanıdı ve onu beyaz bir keçenin üzerine koydurdu. Gelinlerini topladı, içki hazırlattı ve telli sazlar çaldırarak eline kadeh alıp ayine başladı. Bu ayin karşısında kafa gülümsedi. Tayang-han: 'Gülüyorsun!' diyerek kafayı ayaklarıyla çiğnedi. Bunun üzerine Kokse'un-sabrah şunları söyledi: 'Ölmüş bir hanın kafasını siz evvelâ kestiniz, sonra buraya getirip ayaklarınızla da çiğnediniz. Bu ne biçim bir harekettir? Köpeklerimiz fena havlamaya başladılar.'" (Temir 2010: 111)

Bu adet, Moğol gelenekleri arasında yer almaz ve hakkında pek bilgi bulunmaz. Anlatı sadece MGT'de geçmektedir.

MGT'de yer alan bir başka anlatıda Camuha'nın kan akıtılmadan öldürülüşünü görmekteyiz. Cengiz Han, önce andalık sonra düşmanlık ettiği Camuha'ya değer vererek kanı dökülmeden öldürülmesini ve ölüsünü rastgele bir yere atmayıp iyi bir şekilde gömülmesini emreder. Bu emirler üzerine Camuha idam edilerek gömülür.

"(...) Çinggis-hahan şöyle dedi: 'Dostumuz Camuha bizden ayrılarak bize karşı çok söz sarfetti ise de, hayatımıza kastettiği hakkında hiçbir şey duymadık. Bu, kendisinden çok şey öğrenilebilecek bir adamdır. Fakat artık yaşamak istemiyor. Onun öldürülmesi hakkında fala baktı isek de, zar gelmedi. Esaslı bir sebep olmaksızın onun hayatına son versem iyi olmaz. O büyük bir şahsiyettir. Öyle ise ona, sebep olarak şunu söyleyiniz: Bir zamanlar, Coçi-darmala ve Taiçar karşılıklı birbirinin hayvan sürülerini çaldıklarında, sen Camuha, haksız yere kavga çıkarmış ve sonra da Dana-balcut savaşında beni takip ederek Cerene boğazına sıkıştırmış ve beni çok korkutmuşsun, değil mi? Şimdi seni tekrar kendime arkadaş yapmak istediğim halde, kabul etmiyorsun. Sana hayatını bağışlamak istediğim halde, arzu etmiyorsun. Öyle ise, şimdi seni kendi arzuna göre kanını akıtmadan öldürteceğim!' Bunları söyledikten sonra Çinggis-hahan: 'Onun kanını akıtmadan öldürünüz, fakat ölüsünü rasgele yere atmayıp iyi bir şekilde defnediniz!' diye emir verdi ve onu idam ettirerek ölüsünü gömdürdü.'" (Temir 2010: 133)

Yine MGT'de ilginç bir ölüm sonrası anlatısıyla karşılaşmaktayız. Cengiz Han, Teb-tenggeri'nin beli kırılmış bir vaziyette öldüğünü görünce üzerine boz bir çadır kurdurur ve buldukları yerden ayrılacaklarını söyler. Teb-tenggeri'nin bulunduğu çadırın bacası kapalı, kapısı örtük, etrafında nöbetçilerle dolu olduğu halde üçüncü gün şafak vakti Teb'in vücudu kendiliğinden yükselerek kaybolur. Bunun üzerine Cengiz Han, Teb-tenggeri'nin kardeşlerine kötülük ettiğinden Tanrı'nın onu sevmediğini ve ruhunu da vücuduyla birlikte yanına aldığını söyler.

"Çinggis-hahan, Teb-tenggeri'nin bel kemiği kırılmış bir vaziyette köşede, arabaların yanında yatmakta olduğunu görünce üzerine boz bir çadır kurdurdu ve: 'Arabaları koşun! Buradan gideceğiz!' diye emir verdi. Bunun üzerine burasını terkederek başka yere göç ettiler. Teb'in üzerine kurulmuş olan çadırın penceresi (bacası) kapatılmış, kapısı örtülmüş ve etrafına nöbetçiler konmuştu. Böyle olduğu halde, üçüncü gün şafak sökerken çadırın penceresi açıldı ve Teb'in (vücudu da) kendiliğinden yükselerek kayboldu. Durum incelendikte, bu (çıkanın) hakikaten Teb olduğu anlaşıldı. Bunun üzerine Çinggis-hahan: 'Tebtenggeri benim kardeşlerime el uzattığından ve kardeşlerimin arasına sebepsiz olarak nifak soktuğundan, Tanrı onu sevmedi, ruhunu da vücudu ile birlikte alıp götürdü.' dedi (...)" (Temir 2010: 167)

Teb-tenggeri, Cengiz Han'ın en büyük kamıdır. Ancak yalan söyleyerek kardeşlerin arasını bozmaya çalışır. Cengiz Han'ın başka yere taşınma emri, Moğolların inancında birisi öldüğünde o yeri terk etme adetiyle ilgilidir. Normal inanışta beden ölse de ruh yaşamaya devam eder. Bahsettiğimiz anlatıya göre ise Tanrı, Cengiz Han'a kötü işler yapan kişileri cezalandırmak için yanına alır. Cengiz Han, bunu gücünü ispat etmek için kullanmıştır. Ancak ölü bedeninin yükselmesi yerine Teb-tenggeri'nin kardeşlerinin cesedi çaldığı tahmin edilmektedir.

Moğol kroniklerinde yas alameti olarak 'çadır söktürtme'yi görmekteyiz. Moğollar ölünün ardından o bölgeyi terk ederler. AT'de Abakai öldürüldükten sonra, Mongolcin'li Kosoi Tabunang'ın karısı Dagulang Günci, Mogolcinlerin çadırlarını yas alameti olarak söktürür:

"(...) Bagatur Kürisün atından indi (ve) iyi gri atını Abakai'ye vererek, (onun binip) kaçmasını sağladı. Ger-ün Noyad: 'Biz senin yanında öleceğiz dediler!' dediler (ve) onu yalnız bırakmadılar. Abakai'ye Çagan Ger'i sığınak olarak verdiler. (Orada) katliam oldu. Ger-ün Noyad'ları yendiler (ve) Abakai'yi yakalayıp öldürdüler. Mongolcin'li Kosoi

Tabunang'ın karısı DAgulang Günci bunu işitip geldiğinde, onlar öldürülmüşlerdi. Günci, Monggolcinlerin çadırlarını, yas alâmeti olarak söktürttü." (Gülensoy 2008: 112)

ET'de aynı AT'de olduğu gibi Abakai'yin nasıl öldürüldüğüne dair bilgiler⁴² olsa da farklı olarak Dagulang Günci hakkında bilgiye rastlanmaz (Tsançid ve Coimaa 2006: 128).

Metinlerdeki en önemli ölü gömme adetinin Cengiz Han'ın ölümüyle işlenmesi beklenirken Cengiz Han'ın gömülmesiyle ilgili bazı belirsiz noktalar günümüzde dahi karmaşıklığını korumaktadır.

MGT'de Cengiz Han 1227 yani domuz yılında semaya yükselir:

"Çinggis-hahan, domuz yılında (1227) Tanrıya (semaya) yükseldi. Onun ölümünden sonra, Tang'ut halkından alınan şeylerin çoğu Yesui hatuna verildi."⁴³ (Temir 2010: 190)

MGT'de bu konuda bundan başka bilgiye rastlanılmaz. AT'de Cengiz Han'ın son sözleri verilmiştir. *Bing-gakai* yani Kırmızı Domuz yılında (1227) yedinci ayın on ikisinde 67 yaşında ölmüştür:

"(...) Çenggis Kagan dedi ki: 'Şimdi, ölmeyin! Geride dul kalan Hatunum Börte-Kelcin-Seçen'e (ve) geride yetim kalan Ögedei'me (ve) Tului'me çöldeki su yerlerini (ve) dağ geçitlerindeki bir yolu gösterin (ve) verin.

Yeşim taşının derisi yoktur;

Sert demirin kabuğu yoktur;

Acınacak ölümlü vücudun ebediliği yoktur;

Geride dönmek üzere acı içinde gitmek, bunu düşün! Hareket ederken yüzlerce ayrı işi tamamlıyorsunuz, bu işlerin en yücesidir. Gerçek dolu sözlerine bağlı kalan bir adamın düşünceleri kuvvetlidir. Küçük arzulara sahip olarak, kendinizi çoğa ayarlayın. Gerçekte, göçebe dolaşmaya gidecek olan sizin vücutlarınızdır; Geleceğin töresin iyi muhafaza edin! Kubulai'nın sözleri farklıdır. Onun sözlerine göre hareket edin!" *Bing-gakai* (1227) yılında, yedinci ayın on ikisinde 67 yaşında öldü." (Gülensoy 2008: 60)

ET'de ise Cengiz Han, dişi kırmızı domuz⁴⁴ yılında (1227) göğe çıkmıştır:

⁴² Her iki kitapta da Abakai'ın nasıl öldürüldüğü anlatılmaktadır. Abakai, han olmak için Cagan Ger denilen beyaz çadıra gider ve ertesi sabah pusuya düşürülerek öldürülür.

⁴³ Tang'ut halkı, Cengiz Han'ın ölmeden önce son kez sefer ettiği ve ortadan kaldırdığı halktır. Tang'ut halkı Cengiz Han'a karşı verdiği sözü tutmadığı için böyle bir ceza ile karşılaşmıştır (Temir 2010: 190).

"(...) жаран зургаан насанда улаагчин гахай жилийн (1227 он) долоон сарын арван хоёрын өдөр Дөрмэгэй балгаснаа тэнгэр эцэгтээ өөд болон одвой." (Tsançid ve Coimaa 2006: 87)

Cengiz Han'ın ölüm merasimi ve mezar yeri için MGT'de herhangi bir bilgiye rastlanılmaz. AT'de bir arabaya güçlü atlar bağlanarak Cengiz Han'ın altın tabutunu gömüleceği yere taşımışlardır. Bu esnada ağıtlar yakılır. Muna'nın bataklık topraklarına gelindiğinde araba, tekerin yarısına kadar çamura saplanır. Yolun başından beri ağıt yakan Sünid'li Kilüketçi Bagatur, yüce beyine seslenerek tabutunu götürmek istediklerini ve izin vermesini diler. Böylece araba yeniden hareket etmeye başlar. Tabutu yüce divana getirirler. Sekiz beyaz çadır kurulur. Bu sırada halk, Cengiz Han'ın giydiği gömleği, çadırını ve bir çift çorabın tekini arabanın saplandığı bataklık alana gömer. Asıl tabutun ise Burhan Haldun'a ya da Altay Kan'ın kuzeyinde ve Kentei Kan'ın güneyinde kalan Yeke Ötög denilen bir yere gömüldüğü söylenir:

"Bir arabaya güçlü atlar koşarak, Han Kagan'ın altın tabutunu arabanın üzerine koydular (ve) imparatorluğa lâyık bir ilerleyiş içinde geri döndüler (ve) Sünid'li Kilüketei Bagatur, Bey'i methetti (...) Onu metherek gelirken, Muna'nın bataklık topraklarına vardılar. Araba, tekerleğin göbeğine kadar (çamura) saplandı (ve) kımıldamadılar. Beş Reng'in güçlü atlarını arabaya koştular fakat onu dışarı çekemediler. Büyük halk kitlesi üzüntü içindeyken (...) Bey, acırcasına izin verdi (ve) arabası inleyerek hareket etti. Bütün insanlar sevindiler. (Bundan sonra O'nu) Hakan'ın yüce yerine getirdiler. O andan itibaren, onun evrensel yüce kabri büyük asil bakanların kuvvet aldıkları, bütün halkın destek aldığı bir yer oldu (ve) evrensel olarak ebediyete kalması için, sekiz beyaz çadır kuruldu. Kutsal Bey oradan giderken, memnuniyetinden dolayı bir emir vermiş gibi, araba tekerleğin göbeğine kadar (çamura) saplandı. Yanlış bir manâ çıkaran halk, onun giydiği gömleği, çadırını (ve) bir çift çorabın tekini oraya gömdüler. Bazıları, asıl tabutun Burkan Kaldun'a gömüldüğünü söyler; bazıları da Altay Kan'ın kuzeyinde (ve) Kentei Kan'ın güneyinde kalan (ve) Yeke Ötög denilen bir yere gömüldüğünü söyler. (Bu), Moğolların Kaganlarının en yücresi Çinggis Kagan'dı." (Gülensoy 2008: 61-64)

ET'de AT'ye benzer şekilde arabanın çamura saplanması ve ağıtlara rastlanır. Mezarın ise Altay Kan'ın kuzeyi, Kentei Kan'ın güneyinde Yete Öküg denilen yere gömüldüğü tahmin edilir. Burhan Haldun bölgesine gömüldüğü ihtimalinden bahsedilmez:

⁴⁴ 'ulaagcin gahai cil'; dişi kırmızı yılında. Yıl adlandırmalarında hayvanlar için renkler vardır. Bu renkler için de cinsiyetler verilmiştir. Kırmızı domuz yılı kırmızı renginden ötürü 'dişi'lik manasındadır.

"Төдний эзний алтан хүүрийг нь Алтай ханы ар, Хэнтий ханы өлдөг, Их өтөг нэрт газраа онголбой хэмээх." (Tsançid ve Coimaa 2006: 89)

AT'de daha önce bahsettiğimiz kağan gömülmesi anlatısı vardır. Mendü Örlög'ün iki kardeşi Tayisung Kağan'ı öldürür. Mendü Örlög, kağanı kurtarmak için çabalasa da geç kalır. Kardeşlerinin kağanı öldürdüğünü gördükten sonra kardeşlerini kağanın başına ve ayaklarına yastık yaparak gömer (Gülensoy 2008: 83).

Ölü gömme adetleri ilgili Moğollarda önemli bir kültür değişimine ET'de rastlamaktayız. Moğolların Budizm'e geçişinde önemli bir role sahip olan Altan Han⁴⁵ yeni bir emir buyurur. Öte dünyada ölüye yardımcı olması için ölen kişiyle birlikte deve ve atların gömülmesini yasaklar. Bir kişi öldüğünde zengin ya da fakir farketmeksizin ölüyle birlikte gömüleceklerin Budizm'e ibadet olarak bağışlanmasını ister. Bundan sonra Moğolların kültüründe ölü gömmeyle ilgili ilk büyük değişim yaşanmış olur:

"Төдий Богд хамгийг мэдэгч, Алтан хаан хоёр эхлэн тойд, эгэн, хаад харлигууд, хотлоор зөвшөөн, урьд монгол улс хүн үхвээс, чинээ чинээгээрээ тэмээн морийг алж, хойлго хэмээн хамт булах булгээ. Эдүгээ түүнийг тэвчиж чинээ чинээгээрээ номын зүгт зорьтугай." (Tsançid ve Coimaa 2006: 151)

Önemli bir ölü gömme anlatısı daha yine ET'de anlatılmaktadır. Altan Han'ın hatunu bir oğlan doğurur. Bu oğlan genç yaşta ölünce hatun günahattan korkmadan oğlunun ölüsünü 100 deve yavrusu ve 100 insan çocuğuyla birlikte gömmek ister. Ancak hatun, 40 çocuk öldürdükten sonra halk isyan eder ve hatunu öldürerek gömerler. İnanişā göre bu hatun cehennemde cin olarak yaşamaya devam eder. Moğol halkını rahatsız etmeye devam edince de Lama⁴⁶ gelir ve dua ederek insanları bu kadından kurtarır:

"Алтан хаан авсан ажгуу. Түүнээс Төвд тайж хэмээх гагц хөвгүүн буюу. Тэр хөвгүүн нь үгүй болсон хатан эх нь хилэнцээс үл айхын тул, зуун ингэний ботгыг алж буйлуулах хэмээн дөчин илүү хүүхдийг алуулан бүхийеэ, их улс эвдрэл болон завдахуйд, Монголжины Шинихэй өөлөгийн хөвгүүн Жугандулай хиа тайж хэмээх, бус хүн тэр газраа хүүхнийг зовоох, би одсу. (...) Тэндээс тэр хатан егүүтгэсэн цагт, хүүрийг нь бүхэл онголсон ажгуу. Эдүгээ тэр хатан хилэнцийн тул, эрлэг нь цогцосоос үл хагацан, зэтгэр болон босохоор, дээш өндийн агсныг, богд Далай лам түүнийг айлдаж номхотгоун, Цогт очир аюугуулан үйлдэгч Яамандар-ын догшин

⁴⁵ 1578 yılında Budizm'e girmeyi kabul eden Altan Han, Budizm hocası getiren ilk kağandır.

⁴⁶ Metinde adı geçen Lama, Samadi Diyan'dır.

үйлсийн гал мандалыг хийгээр, гурвалжин хумын нүх тэргүүтнийг ёсоор бэлдэж, түүний дотор тэр хатны доллосон дээлийг тавиад, төдий ламын амнаас их үнэнийг (...) мөн тийнхүү авай. Тэндээс Самади дияанаар галыг оруулан, тахилын эд ертөнц хийгээд ертөнцөөс нөгчсөн зочдод өргөхйд (...)вчин бишрэлийг олсон ажгуу. Тэр мэт харанхуй шөнө үүр гийж, гэгээн нарыг гэрэлэн ургасан мэт, эрдэнэ шажин ахуйяа үлэмж дэлгэрвэй." (Tsançid ve Coimaa 2006: 159-160)

Eski Türklerde ölü gömme ile ilgili ilk bilgilere Çin kaynaklarında rastlanmaktadır. M.Ö. III. yüzyılda Hunlar hakkında verilen bilgilerde, Hunlar ölülerini tabut içine koyarlar. Bu tabut iç ve dış olarak iki kata sahiptir. Tabutun üzerine altın ve gümüş işlemleri kumaşlar serilirken, bu dönemde ölü ile birlikte yüzden fazla kişi öldürülmektedir. VI. yüzyıldaki bir ölü gömme töreninde ise ölü çadıra konulur, yakın akrabalar at ve koyun keserek kurbanları çadırın önüne sererler. Çadırın etrafında yedi defa dolaşarak yüzlerini bıçakla kesen yakın akrabalar göz yaşları ile birlikte kanlarını akıtarak acılarını göstermiş olurlar. Daha sonra ölü yakılır ve külleri gömülür. Mezar üzerine yapılan duvarda ölüyü ve yaşamı boyunca gerçekleştirdiği savaşları resmederler. Ölen kişinin öldürdüğü kadar taş mezara konur (İnan 1986: 177-178).

Jean-Paul Roux'ya göre, buluntulardan hareketle, Türk halklarının ölü gömme gelenekleri birbirinden farklılık göstermektedir. Ölü bedeni olduğu gibi bırakmak, ağaçların üstüne bırakmak, yakmak ve toprağa vermek bu geleneklerin önde gelenleridir (2011:105). Karşılaştırmasını yaptığımız Moğol kroniklerinde ölü bedeni bozkıra atıp kendi haline bırakmak ve usulünce gömmek anlatılarına rastlamaktayız. Ölünün gömülmesi ya da bozkıra atılması hususunda, ölen kişi dünyadaki davranışlarıyla kendi kaderini kendi çizer. Anlatılarda gördüğümüz üzere toplum normları içerisinde gömülmeyi hak etmeyen kişi bozkıra atılır. Moğolların gömdükleri ölüleri atı ve öbür dünyada işine yarayacak malzemeleriyle birlikte gömdükleri bilinmektedir. Bu gelenek Türk kültüründe de aynı şekilde kendini göstermektedir.

Roux, ölülerin gömüldüğü yerin öneminden bahsederken, akarsuların kıyısının, tepelik, dağ ya da ormanın tercih edildiğini belirtir. Önemli kişilerin anıt mezarlarının yerinin gizli tutulduğundan ya da tam tersi ziyaret yeri olarak ayarlandığını söyler (2011: 107). Biz de Cengiz Han'ın ölümü sonrası kayda geçen anlatılarda, mezarının dağlık bir tepeye gömüldüğünü görmekteyiz. Roux'nun bahsettiği anıt mezarların yerinin gizliliği Cengiz Han'ın anıt mezarının yerinde karşımıza çıkmaktadır. Halen Cengiz Han'ın

mezarının yeri belirlenememiştir. Roux'ya göre mezarın gizliliği Moğol gelenekleri içerisinde önemli yer tutan bir kuraldır ve buna özellikle dikkat edilir. Bunun sebebi olarak da hazine soyguncuları ve mezara saygısızlık edilmesi korkusundan gelmektedir (Roux 1994: 222).

İnan'ın Barthold'dan aktardıklarına göre mezara dikilen heykelin okluğuna ok bırakmak geleneği vardır. Anlatılan hikayeye göre Togan Tayşi, Cengiz Han'ın mezarında saygısızlık ederek Cengiz Han'a hakarete bulunmuş ve Cengiz Han okluğunda bulunan bir ok Togan Tayşi'yi öldürmüştür (İnan 1986: 180).

Altan Han'ın hatunu anlatısında geçen *insanla birlikte gömme* olayına Türk kültüründe rastlanılmaz. Altan Han'ın Budizm'e geçtikten sonra, Budizm'in etkisiyle, ölen kişilerle birlikte gömülen at ve eşya gibi malzemelerin Budizm dinine bağışlanmasını istediğini görmekteyiz. Buradan, Moğolların Altan Han'ın hüküm sürdüğü XVI. yüzyıla kadar ölüleriyle birlikte at ve eşya gömdüklerini anlamaktayız.

Moğolistan'da yaşayan Hoton Türkleri ölülerini defnettikten sonra ölünün ruhu için koyun kurban ederler. Kurban edilen koyunun ciğeri ateşte yakarlar ve mezarın üzerine de toprak yığarak bir tepcecik oluştururlar. İyi kimselerin ruhunun Şambel denilen yere gittiğine inanırlar (İnan 1986: 187).

Atwood'un ansiklopedik çalışmasındaki defin geleneklerine göre Moğollar ölülerini çıplak bir şekilde ağaç altına koyarak yakarlar. Moğollar genellikle ölülerini açık alana gömerler. Atwood'a göre ölünün yanında et ve *koumiss* adı verilen fermante edilmiş süt eklerler. Bu da ölümden sonraki yaşam inancını fazlasıyla kanıtlar niteliktedir (Atwood 2004: 189). Günümüz defin geleneklerinde açıkta bırakma halen devam etmektedir. 1950'lerde bu yöntem öncelikli olarak kullanılmıştır. Ancak Komünist rejiminde etkileriyle ölülerin bedeni kaldırılmış ya da yakılmıştır. 1950 ve 1960'larda mezarlar Rus formunda levha, taş ya da metallerle belli edilirken 1970'lerden bu yana doğal taşlardan ve taşların üzerine çizilen geleneksel sembollerle belli edilmektedir. Günümüzde ağırlıklı olarak mezarların üzerinde ölünün adı, doğum ve ölüm tarihleri ile imzası yer almaktadır (Atwood 2004: 191).

Türk kültüründe olduğunu bildiğimiz mezar taşı geleneği Moğol kroniklerinde geçmemektedir. Kurgan ve balbalların, eski Türk kültüründe kağan soyundan gelenler için dikildiğini görmekteyiz (Boyraz 2003: 39). Moğol kültüründe de benzer taş dikme

adetleri olduğunu tahmin etsek de Orhun Yazıtları'nın dikildiği bölgede, özellikle Tonyukuk Yazıtı'nın etrafında gördüğümüz balballara benzer herhangi bir detay Moğol kroniklerinde geçmez.

2.8.3. Ağıt (Yuğ)

Moğol metinlerinde Cengiz Han öldükten sonra ağıtlar yakıldığını görmekteyiz. AT ve ET'de Cengiz Han'ın gömülmesinden bahsedilirken, onun hakkında yakılan ağıtlara da yer verilmiştir. AT'de Sünid'li Kilüketei Bagatur, büyük han hakkında şu ağıdı yakar;

"Bey'im, gıcırdayan bir aradaya yük mü oldun?
 Bey'im, avına dalış yapan bir şahinin kanadı gibi mi oldun?
 Bey'im, giden bir arabaya yük mü oldun?
 Bey'im, öten bir kuşun kanadı gibi mi gittin?
 Bey'im, inleyen bir arabaya yük mü oldun?" (Gülensoy 2008: 61)

Ardından bahsettiğimiz üzere bataklığa varırlar ve hanın tabutunu taşıyan araba bataklığa gömülür. Sünid'li Kilüketei Bagatur yeniden beyine seslenir:

"Doğduğunda mukadderatı mavi ebedi gökten verilmiş ola benim güçlü Bey'im,
 Yüce halk topluluğunu terk ettin;
 Senin kanunun, daha önce olağanüstü hizmet ettiğin,
 Senin halkın, senin hizmetlerinle kurulmuş;
 Hatun (ve) çocukların doğmuşlardı;
 Senin doğmuş olduğun asıl toprakların ve suların,
 İşte oradalar!
 Namusluca yapılmış senin kanunun;
 Verginle kurulmuş senin halkın;
 Senin çok sevilmiş hatun ve çocukların;
 Senin altın sarayların,
 İşte oradalar!
 Akıllıca yapılmış senin kanunun,
 Senin birbirlerini tanımış Hatun ve çocukların,
 Senin geçmişte kurulmuş kalabalık halkın,
 Senin akrabaların,
 İşte oradalar!
 Senin gittikçe kalabalıklaşan insanların,
 Senin yıkandığın sular,

Senin kalabalık Moğol halkın,
 Senin doğduğun yer olan Onan'ın Deligün Boldag'daki toprakların ve suların,
 İşte oradalar!
 Ceviz rengi atlarının kuyrukları örülerek yapılmış olan senin bayrağın,
 Senin davulların, kamçıların ve boruların,
 Bütün senin birleşmiş halkın,
 Kağan olarak oturduğun Kerülen'deki Ködege Arulan toprakları ve suları;
 İşte oradalar!
 Büyümeden önce tanıdığın Hatunun Börte-Kelçin
 Burkatu Kan (Burhan Haldun) Dağı,
 Senin toprakların, suların, otlakların,
 Senin iki sevgili arkadaşın, Bogorçi ve Mukuli;
 Senin bütün yüce kanun ve geleneklerin,
 İşte oradalar!
 Ruhu yeni bir vücutta doğduğundan beri tanıdığın Hatunun Kulan,
 Senin kopuzların, borazanların ve şarkıların,
 Senin bütün yüce halkın,
 Senin Kutug-tu Kan dağı, toprakların ve suların;
 Karaguna Kan dağı sıcaktır diyerek,
 Yabancı Tanggud halkı çok diyerek,
 Sevgili Moğol halkını terk mi ettin Bey'im?
 Senin sevgili altın hayatın gidince,
 Senin yeşim gibi değerli tabutunu alıp geri döneceğiz,
 Onu Hatun Börte-Kelcin'e göstereceğiz,
 Onu senin bütün halkına getireceğiz." (Gülensoy 2008: 61-63)

Böylece çamura saplanan tabut arabasına kurtularak yoluna devam eder.

Sagu, yağ ya da ağıtlar, ölen kişinin ardından üzüntünün fiziksel olarak dışa vurulmasıdır. Bozkır kültüründe büyük şahsiyetler için söylenen ağıtlar taş kaydedilirdi. Roux'ya göre Yenisey Irmağı yakınlarında bulunan yazıtların çoğu bu temada yazılmıştır (2011: 28). Eski dönemlerden günümüze gelen en meşhur ağıt, Alp Er Tunga⁴⁷ için yazılmıştır. Kaşgarlı Mahmut'un eserinde bahsettiği ağıt, adından da anlaşılacağı üzere Alp Er Tunga için yakılmıştır.⁴⁸ Tryjarski, Türkler ve ölüm üzerine yaptığı çalışmasında ağıtın bir nevi görev olduğundan bahseder. Erkeklerin sesli,

⁴⁷ Alp Er Tunga'nın kökeni ve kimliği hakkında bilgi için bkz Ögel 1995: 57-63.

⁴⁸ "Alp Er Tonga öldi mü / Esiz ajun kaldı mu / Ödleg öcin aldı mu / Amdı yürek yırtılır" (Dankoff ve Kelly 2007: 139).

kadınların ise daha çok ağlamalı, dövünmeli sızlanmalı yakarışlardan oluştuğunu söyler. Ağıtlar, çekilen acıyı yansıtmamanın yanı sıra ölen kişinin bilgeliğini ve yeteneklerini anlatan birer destan halini de almıştır (Tryjarski 2011: 158-159). Örnek, ağıtların içeriklerinden dolayı birer hayat destanı olduğuna dikkat çekmiştir (1977: 227).

Eski Türklerde yuğ törenlerinin mezarlardan farklı bir yerde yapıldığı düşünülmektedir. İnan'a göre Radloff, Bilge Kağan ve Kül Tigin yazıtlarının olduğu sahanın sadece yuğ törenlerinin yapıldığı saha olduğunu savunur. Altay ve Yenisey bölgesinde bulunan balbal ve kurganlardan mezar çıkmayışı da bu düşünceyi desteklemektedir. Yuğ törenleri çok farklı şekillerde gerçekleşebilir. Ölü aşı verilen yuğ törenlerinin yanı sıra Göktürklerde yas tutulurken saç, kulak gibi organlar kesilir (İnan 1986: 193-195).

2.8.4. Miras Taksimi

Miras taksimi Moğollar arasında son derece önemlidir. Karşılaştırdığımız kaynaklarda miras taksimi ile ilgili farklı uygulamalar görsek de Moğollardaki inanışa göre en küçük oğula pay verilmediği ya da anneye verilen paydan faydalanıldığı görülmektedir.

Alun Goo'nun beş oğlu arasındaki miras taksimi de dikkat çekici bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Alun Goo'nun Dobun-Mergen'den olan iki oğlu ve sonradan olan üç oğlu, aralarında miras taksimi yaparken MGT'de Bodonçor'a 'akılsız ve zayıf' diye hak vermezler. Böylece Bodonçor aileden sayılmadığını görünce 'sırtı yaralı, kısa kuyruklu, siyah çizgili kır atına' binip Onan Nehri boyunca akıntı istikametinde yola çıkar:

"Anaları Alan-ho'a'nın ölümünden sonra, beş kardeş mallarını kendi aralarında taksim ederken, Belgunotai, Bugunotai, Buhu-hatagi ve Buhatu-salci isimli dört kardeşten herbiri bir parça aldılar, fakat Bodonçor'a 'akılsız ve zayıftır' diyerek, hatta onu akrabadan bile saymayarak kendi hakkını vermediler. (...) sırtı yaralı, kısa kuyruklu, siyah çizgili kır atına binip: 'Ölürse ben de ölürüm, yaşarsa ben de yaşarım' diyerek, Onan nehri boyunca istikametinde yola çıktı." (Temir 2010: 9)

AT'de MGT'den farklı olarak, kardeşlerin Bodonçor'a kestane renginde, sırtı çukurlaşmış ve orta yeri yaralı zayıf bir at verdikleri anlatılır:

"(...) (O zaman) büyük (ve) küçük beş kardeş mülklerinden kendilerine ait olan hisselerini aldılar. (Onlar) Bodonçir'e kestane renginde, sırtı çukurlaşmış (ve) orta yeri yaralı zayıf (bir) at verdiler." (Gülensoy 2008: 28)

MGT'den farklı olarak, AT'de kardeşler Bodonçor'a atı kendileri vermişlerdir.

ET'de ise benzer tanımlamaların yanında attan başka hiçbir şey vermedikleri anlatılmaktadır:

"Тэндээс хөвгүүн нь зохилдон явж, омч хувь юугаа авалцахуйяа, Бодаичарт, гол дундаа даарт, годил сүүлт Орог зусаг хэмээх шаргал мориноос бус юун ба эс өгсөнд, дөрвөн ах нартаа уурлаж, Онон мөрөн өөд ганцаар зорчвой." (Tsançid ve Coimaa 2006: 56)

Miras gelenekleriyle ilgili bir diğer örnekte, MGT s. 136'da Cengiz Han, Kökö (Mavi) Debter⁴⁹ yazılırken Şigi-hutuhu'yu yüksek mahkeme başkanlığına atar. Bunun üzerine Şigi-hutuhu, kardeşlerin arasında en küçüğü olduğu halde kendisine ganimetlerden pay verilmesine karşı çıkar. Ve Cengiz Han'dan surla çevrili şehirlerden adamlar ister. Cengiz Han da bu isteğini yerine getirir:

"(Şigi-hutuhu'ya) Çinggis-hahan şöyle cevap verdi: 'Sen benim altıncı kardeşim değil misin? En son doğan kardeşim olman dolayısıyla, senin hakkında şu emri veriyorum: Ganimet paylaşılırken, kardeşlerinle müsavi hakka malik olacaksın, cezaya çarptılacak işler işlediğin zaman, hizmetinden dolayı dokuz defa cezasız bırakılacaksın! Mengü Tanrının verdiği güçle bütün ulusu idarem altında toplarken, sen benim gözüm ve kulağım olmuştun. Şimdi sen bütün halkı kendi adlarına göre ayırarak, analarımıza, bize, kardeş ve oğullarımıza taksim et, öyle ki, keçe çadırda oturanlarla tahta kapılı evlerde oturanlar birbirinden ayırt edilebilsin. Bu esnada senin sözüne herkes itaat etsin!' Bundan sonra Çinggis-hahan: 'Bütün ulusun içerisinde hırsızları cezalandır, yalanı ortadan kaldır, ölüm cezasına lâyık olanları öldürt, mal cezasına müstahak olanlardan mal cezası al!' diyerek Şigi-hutuhu'yu yüksek mahkeme reyisliğine tayin etti ve sözüne devamlı: 'Halkın taksim işi ve mahkeme kararları 'Koko debter' (Mavi defter)e yazılıp raptedilsin. Şigi-hutuhu'nun, benimle istişare sonunda ak kağıt üzerine mavi yazı ile yazarak defter halinde tesbit ettiği (esaslar), nesilden nesile intikal etisin ve onu kimse değiştirmesin, değiştirmeye kalkınlar cezalandırılınsın!' diye emir verdi. Şigi-hutuhu tekrar: 'Kardeşlerim arasında en küçüğü olduğum halde, nasıl olur da ganimet payında onlar gibi müsavi hakka malik olurum? Hahandan ricam odur ki, bana surla çevrili şehirlerden (adamlar) versin!' deyince, Çinggis-hahan: 'Sen kendin düşünüp buldun, bildiğin gibi yap!' diye cevap verdi." (Temir 2010: 136)

⁴⁹ Kökö (Mavi) Defter, Cengiz Han'ın görev ve halk taksimi yapıp kayda geçirdiği, yasa ve emirlerinin olduğu, nesilden nesile aktarılmasını istediği defterdir.

Yine sadece MGT'de olan anlatıda Cengiz Han mirasını açıklarken annesi ile en küçük kardeşi Otçigin'e on bin adam verir. Coçi'ye dokuz bin, Çağadai'ya sekiz bin, Tolui'ya beş bin, Kasar'a dört bin, Alçidai'ya iki bin, Belgutai'ye bin beş yüz adam verir:

"Çinggis-hahan, emrindeki halkları anası, oğulları ve kardeşleri arasında taksim edeceğini bildirdi ve: 'Ulusun birleştirilmesinde annem, büyük oğlum Coçi ve kardeşlerimin en küçüğü Otçigin büyük hizmet görmüşlerdir.' diyerek annesi ile Otçigin'e birlikte on bin adam tahsis etti. Annesi bundan memnun olmadı ise de, bir şey söylemedi. Coçi'ye dokuz bin adam verdi. Ça'adai'ya Naiman halkından sekiz bin adam verdi. Ogodai'ya beş bin adam verdi. Tolui'ya bei bin adam verdi. Hasar'a dört bin adam verdi. Alçidai'ya iki bin adam verdi. Belgutai'ya da bin beş yüz adam verdi. (...) Çinggis-hahan: 'Anam ile Otçigin'e on bin adam verdikten başka, Noyanlardan Guçu, Kokoçu, Cungsai ve Horhasun'u da onlara tahsis ediyorum. Coçi'ya Hunan, Mungke'ur ve Kete'yi, yani bu üçünü tahsis ediyorum. Ça'adai'ya, Halaçar, Mungke ve İdohudai'yı, yani bu üçünü tahsis ediyorum.' dedi ve sonra şunları söyledi: 'Ça'adai dik kafalı ve küçük tabiatlıdır. Kokeços sabah akşam onun yanında bulunsun ve düşüncelerini birlikte konuşsunlar!' Ogodai'yın emrine İluge ve Degai'yı verdi. Tolui'ya Cedai ile Bala'yı verdi. Hasar'a Cebke'yi verdi. Alçidai'ya Ça'urhai'yı verdi." (Temir 2010: 161-162)

Cengiz Han, Otçigin'e değil annesine miras bırakır. Ancak annesinden sonra Otçigin mirasa sahip olabilir. Otçigin, kelime yapısı olarak *ot* + *çigin* kelimelerinden oluşur. Cengiz Han'ın en küçük kardeşinin adı aslında Temugen'dir. *Ot*, 'ocak, ev' anlamına gelirken, *çigin* de 'bey, prens' anlamındadır. Bu yüzden evin en küçüğüne babasının ocağına sahip çıkıp, evde annesiyle yaşayacağı için '*Otçigin*' adı verilir (Togan 2013: 573). Roux ise, Pelliot ve Hambis'ten hareketle, XIV. yüzyıldan sonra Moğolların otçiginini göz ardı ettiklerini ya da söylem olarak ifade edemediklerini ancak *otkan* yani ateş han ile otçigin adını ve geleneğini yaşatmayı sürdürdüklerini belirtir (1994: 188).

Moğollarda hanların ölürken toprakları oğullarına miras bırakma geleneği vardır. Orta Asya ve Moğol tarihinde kimin hükümdar olacağından ziyade bir ülüş sistemi vardır. Yani halk ve topraklar üleştirme hakkına sahip üleşenler tarafından paylaşılır. Yukarıda da gördüğümüz gibi Cengiz Han askerlerini ve halklarını kardeşleri ve önde gelen adamları arasında paylaşmıştır. Togan'a göre toprakların paylaşılması Ögedey Han zamanında 1236'dan itibaren başlamıştır (Togan 2013: 569-570).

Moğolları zorluklar çekerek bir araya getirmelerine rağmen Cengiz Han devlet idaresini dört, Dayan Han da on bir oğluna birden bölmüşlerdir. Cengiz Han, kağanlığı Ögedey'e, *ucat* denilen batıdaki sınırların fethini büyük oğlu Coçi'ye, devletin düzenini korumayı - *yasa*- ikinci oğlu Çagatay'a, ailenin ve ocağın bekçiliği görevini de en küçük oğlu Toluy'a vermiştir (Togan 2013: 575). Bunun sebebi olarak kardeşler arasında görev paylaşımı yapılarak toprak savaşı olmasının istenmemesi düşünülebilir.

Türk kültüründe kağanın oğullarına kontrol altındaki bazı bölgelerin verildiğini görmekteyiz. Ancak bu tigin adı verilen prenslerin ya da İslam-Türk devletlerinde yer alan meliklerin üzerinde kontrol sahibi olan han vardır. Türk kültüründe han babanın ölümünden sonra tüm devletin kontrolü büyük oğula geçer. Moğol kültüründe gördüğümüz devleti oğul sayısına kadar bölme ve verme anlatısına benzer detaya Oğuz Kağan Destanı'nda rastlarız. Ögel'e göre Oğuz Kağan, oğullarına bölerek verdiği üçer ok ile onlara hanlık vermiştir (Ögel 1993: 126).

2.9. ANDALIK GELENEĞİ

Moğollarda yer alan Andalık Geleneği, yani kan kardeşliği geleneği kaynaklarda ilk olarak Yesugai ve Onghan'ın andalığı ile çıkıyor. MGT'de Temucin, babasıyla andalık kurduğunu söylediği Onghan'a gider ve Onghan da Temucin'e babasına verdiği sözden dolayı babalık eder, yardımına koşar:

"(...) Temucin, Hasar ve Belgutai bu kürkü alarak yola çıktılar. Eskiden, babaları Yesugaihan ile Kereit'lerin (reisi) Onghan (ant içerek) dostluk tesis etmişlerdi. Onlar: 'Babamızla dostluk kurmuş olan bir kimse bizim için bir baba gibidir!' diyerek, o zaman Tu'ula (nehri) civarındaki Kara ormanda bulunduğunu bildikleri Onghan'a gittiler." (Temir 2010:37)

Andalık geleneği ile ilgili en önemli detaylar MGT'de Temucin ile Camuha'nın andalıklarında görülür. İlk olarak Temucin on bir yaşında iken andalık kuran iki arkadaş birbirlerine hediyeler verirler. Camuha, Temucin'e karaca bacağından elde edilmiş aşık kemiği vermiş, karşılık olarak Temucin'den de içine kurşun dökülmüş başka bir aşık kemiği almıştır. Bahar geldiğinde ikinci defa andalık kurarken de Camuha, öküzün iki boynuzundan ok ucu yapmış ve bunları delerek yapıştırdıktan sonra ıslık çalan bir ok hediye etmiştir. Temucin ise karşılık olarak, ucu selvi ağacından yapılmış bir ok hediye

etmiştir. Temucin ve Camuha büyüüp tekrar bir araya geldiklerinde üçüncü defa andalık kurar ve tazelerler. Temucin, Camuha'nın beline altın bir kuşak takar ve bir kısrak hediye eder. Camuha da aynı şekilde Temucin'e altın bir kuşak takar ve kır at hediye eder:

"Temucin ile Camuha beraber Horhonah-cubur yakınında yerleştiler. Onlar eskiden kurmuş oldukları dostluğu hatırlayarak: 'Bu dostluğu tekrar tazeleyelim derinleştirelim.' dediler. İlk defa aralarında dostluk tesis ettikleri zaman Temucin on bir yaşında idi. O zaman Camuha Temucin'e, karaca bacağından elde edilmiş bir oyun kemiği vermiş ve Temucin'den de, içine kurşun dökülmüş başka bir oyun kemiği almış, bu suretle dost olmuşlardı. Bu dostluğu onlar, Onan (nehri) buzları üzerinde aşık oynarken kurmuşlardı. Bundan sonra bahar gelince, ağaçtan yapılmış yaylariyle ok atıştılar. O zaman Camuha, iki yaşlık bir öküzün iki boynuzunu kesip ok uçları yapmış ve bunları delip yapıştırmak suretiyle ıslık çalan (ok) meydana getirmişti. Camuha bunu Temucin'e hediye etmiş ve buna karşılık Temucin'den, ucu selvi ağacından yapılmış bir ok hediye almak suretiyle onunla dost olmuştu. Dostluklarını ikinci defa tazelemeleri böyle cereyan etmişti.

Onlar: 'Kadim zamanki ihtiyarların sözlerini duyduk. Buna göre, dost olan kimselerin hayatı ve canı bir olur. Onlar birbirini terketmezler, birbirinin hayatını korurlar.' diyerek yeniden dost oldular ve: 'Şimdi yine dostluğumuzu tazeliyelim!' dediler. Temucin, Merkit'li Tohto'a'dan iğtinam ettiği altın kuşağı dostu Camuha'nın (beline) bağladı ve dostu Camuha'yı Tohto'a'nın birkaç yıldan beri kulunlamamış kara yeleli ve kara kuyruklu kısrığına bindirdi. Camuha, Uvas Merkit'li Dayir-usun'dan iğtinam ettiği altın kuşağı dostu Temucin'in (beline) bağladı ve Temucin'i, (yine) Dayir-usun'un boynuzlu kuzuya benzeyen kır atına bindirdi. Onlar Horhonah-cubur'da, Huldahar kayalığı civarındaki koyu yapraklı bir ağacın altında dost olmaya söz verip sevinç içerisinde ziyafet tertip ettiler, geceyi de bir yorgan altında geçirdiler." (Temir 2010: 52-53)

MGT'de anlatıldığı üzere andalık kuran kişiler dost olur, hayatları ve canları ortak olur. Birbirlerinin yanında yer alarak hayatlarını korurlar. Temucin ve Camuha'nın kurduğu bu andalık anlatılarına AT ve ET'de rastlanılmaz.

Daha sonraları Temucin kağan olunca Camuha ile araları açılır. Anda ile ant içmek arasındaki farka örnek olarak MGT'de Cengiz Han'ın karşısında birleşenlerin Camuha'yı han seçmek için karara varmalarını gösterebiliriz. Pek çok bey bir araya gelir, bir aygır ve kısrak keserek ant içerler:

"Bundan sonra, tavuk yılında (1201) Hadagin ve Salci'ut (kabileleri) anlaştılar; Hadagin'lerden Bahu-çorogi kendi adamları olan Hadagin'lerle, Salci'ud'lardan Çirgidai-

ba'atur da kendi adamlariyle gidip Dorben ve Tatar'larla anlaştılar; Dorben'lerden Hacı'un-beki kendi adamlariyle, Tatar'lardan Alçı ve Calin-buha kendi adamlariyle, Unggirad'lardan Dergek, Emel, Alhui ve başkaları, Horolas'lardan Çonah ve Çaha'an kendi adamlariyle, Naiman'ların Guçu'ut-naiman kabilesinden Buyiruhan, Merkit'lerden Tohto'a-beki'nin oğlu Hutu, Oyirad'lardan Huduha-beki, Taiyiçi'ut'lardan Tarhutai-kiriltuh, Hodun-orçang, A'uçu-ba'atur ve başka Taiyiçi'ut'lar, (bütün) bu halklar Olhui menbında toplandılar ve Cacirat'lardan Camuha'yı Han seçmeye karar verdiler. Bir aygır ve bir kısrağ keserek karşılıklı yemin ettiler." (Temir 2010 69-70)

Ayrıca Moğollarda yemin edilirken yerin ve göğün şahitliğine sığınıldığına rastlanmaktadır. MGT'de Onghan'ın Cengiz Han'a karşı ailesini kurtardığı için duyduğu minnetin sonucu olarak, Cengiz Han'ın yaptığı iyiliğe teşekkürler karşılık vereceğine dair yer ve gök şahitliğinde ant içtiği görülür:

"(...) Sanggum, düşman tarafından esir edilmek üzere iken; (tam o esnada yetişen) dört kahraman tarafından kurtarıldı. (Onlar, Onghan'ın) halkını, karısını ve çocuklarını da kurtarıp iade ettiler. Bunun üzerine Onghan şöyle dedi: 'Geçmişte, senin iyi (kalpli) baban da, şimdiki gibi tamamiyle dağılmış olan ulusumu kurtarmıştı. Şimdi ise, onun oğlu tarafından gönderilen dört kahraman, aynı şekilde dağılmış olan ulusumu kurtardılar. Buna teşekkürle karşılık göstereceğime yer ve gök şahit olsun!'" (Temir 2010: 87)

Burada düşünülen, yemin etmek değil, Cengiz Han'ın yardımına karşılık bu borcu ödemenin yolunu yer ve göğün bileceği anlamında kullanıldığıdır.

Yine MGT'de Cengiz Han elçilerle Onhan'a 'yüksek tanrı (sema) ile yer kutları şahit olsun' şeklinde ettiği yemini hatırlatır:

"(...) Bundan sonra babamın yanına gelmiş ve Tu'ula boyundaki Kara ormanda onunla dostluk kurmuşsun. Babam Onghan! Sen o zaman büyük şükranla: 'Senin bu iyiliğini unutmayacağıma, nesline ve neslinin nesline gereken mukabelede bulunacağıma yüksek tanrı (sema) ile yer kutları şahit olsun!' demiştin." (Temir 2010: 101)

Buradaki kullanımda gök ve yer kutları şahit olarak gösterilmiştir bundan dolayı tam anlamıyla bir yemin edildiği düşünülmektedir.

MGT'de devam eden anlatıda Onghan, Cengiz Han ile ayrı düştüğü için pişman olur. Oğlu dediği Cengiz Han' a karşı kötü niyet besleyecek olursa kestiği serçe parmağından akan kan gibi kanının akmasını dileyerek ant içer:

"(...) Bunu dinledikten sonra Onghan: 'Ah yazık!

Oğlumdan mı ayrıldım?

(Öyleyse) kanundan ayrıldım!

(Oğlumdan) mı uzaklaştım?

(Öyleyse) tuttuğumuz yoldan uzaklaştım!"

dedi ve kalbinin sızladığını hissetti. Sonra sözüne devamla: 'Eğer şimdi oğluma karşı kötü niyet besleyecek olursam, kanım işte bunun gibi aksın!' diye yemin etti, ok yontmağa mahsus bıçağı ile serçe parmağının ucuna vurarak kanını akıttı ve bir parça kanını kayın kabuğundan yapılmış küçük bir kutuya koyarak: 'Oğluma verin!' diye gönderdi." (Temir 2010: 103)

Yemin etme esnasında kan akıtmak görülür. Çünkü kan, yemekten farklıdır ve yemin esnasında içilen kan yemek gibi dışarı atılmaz ölene kadar vücutta dolaşmaya devam eder. Kan ile edilen yemin arasındaki bağlantı kurulur ve yeminin de ölene kadar içinde gezeceği anlatılmak istenir.

İki kültür arasında *ant* ile *andanın* birbirine geçtiğini görmekteyiz. 'Ant' kelimesi tüm Türk kabilelerinde ortaktır ve 'yemin' anlamını karşılamaktadır (Gülensoy 2011: 69). Yakutlar ve Kalmuklar 'andıgar~andagar' kelimelerini kullanırken Çuvaşlar 'yemin et-' fiili için 'antah-' karşılığını kullanırlar (İnan 1948: 279). Moğollarda ise 'yeminli kardeş, kan kardeşi, arkadaş' anlamında 'anda' kelimesini, 'and, yemin, kutsal veya ciddi söz' anlamında ise 'anda' köküne Moğolca 'saygı bildiren isimler yapan' '+gai' ekinden türeyen 'andagay' kelimesini görüyoruz. 'Yemin et-, and iç-' fiillerine karşılık olarak ise 'andagayla-' sözü kullanılmaktadır (Lessing 2003: 68-69). Kaşgarlı Mahmud Divanu Lugat-it Türk'te 'and' kelimesi için 'ant, yemin, yemin etmek' anlamında 'andıg' açıklamasını yapmıştır (Dankoff ve Kelly 2007: 142). İlhami Durmuş, '*Türklerde Kan Kardeşliği ve Antla İlgili Unsurlar*' adlı çalışmasında Eren'den hareketle 'ant kardeşi' tabirinin 'kan kardeşi' anlamını taşıdığını belirtmiştir (Durmuş 2011: 101).

İnan'a göre ant ve andaya ait gelenekler M.Ö. V-IV. yüzyıllarda İskitlerde de yer almaktadır (İnan 1986: 1). En eski devirlerde ant, yalnız devletler, kabileler ve şahıslar arasında yapılan kardeşleşme törenini ifade ederken, Türklerde kargışın dâhil olmasıyla gerçek ile yalanı ayırt etmede kullanılan bir yemin anlamını kazanmış ve bu kavramların iç içe girmesiyle kargış kavramı yerini ant içmeye, yemin etmeye

bırakmıştır. Obruszánsky'nin Moğol tarihi belgelerinden edindiği bilgiyle Cengiz Han'ın 80 andası vardı ve bu da onun ne kadar büyük bir imparator olduğunu göstermektedir (Obruszánsky 2004: 127). Bartold'un aktardığına göre Maverâünnehr'de kurulan 1269 Kurultayı'nda kurultaya katılan hanedan üyeleri birbirlerine anda diye hitap etmiş, elbiselerini ve içki kupalarını değiştirerek birbirlerine bağlı kalacaklarına dair yemin ediyor, Türk-Moğol adetlerine göre ant içmişlerdir (Barthold 1990: 545). Oysaki Lukian'ın Toksarid'e dayanarak verdiği bilgiye göre ise kan kardeşliği en çok üç kişi ile yapılmaktadır (Durmuş 2011: 105).

Obruszánsky, çalışmasında Macarca 'koma' anlamına gelen bir yeminden bahseder. Macar tarihinde, Macar kabileleri arasında, aynı Moğollarda olduğu gibi parmak ya da kol keserek kan akıtma ve kanlarını karşılıklı olarak içme ritüeli dikkat çekicidir. Bu törende de kanlar karıştırılarak birliktelik ispat edilmektedir (Obruszánsky 2004: 127).

Günümüzde Moğol toplumunda ve gençleri arasında anda terimi anlamını aynı ciddiyetle korumakta ve bir kişinin en fazla üç andası olduğu görülmektedir. Hediyeleşme usulüne dayandırılarak gerçekleştirilen ant içme törenleri devam etmektedir. İskitlerin kan içerek yaptıkları törenlere Moğollarda rastlanmasa da Moğollar andalık törenlerini hediye alıp verme üzerine kurmuşlardır ve bu hediyelerdeki kırmızı renk kanı temsil etmektedir. Çünkü kan bir anlamda can demektir ve kan kardeşi olan kişiler arasında can ortaklığı da bulunmaktadır.

Moğolların andalarıyla birlikte ortak düşmana karşı savaş, eşit şartlar altında birleşme ve yardımlaşma konularına oldukça önem verdiklerini görmekteyiz.

İnsanlık tarihinde ilk olarak İskitlerle tanıklık edebildiğimiz kan içerek kan kardeşi olma, dostluk kurma âdeti Türk ve Moğol kültürlerinde farklılıklar göstererek günümüze kadar gelmiştir. Türklerin ant içmeyi kutsal güç adına kargışla yemin etmeye dönüştürmesi ve İslamiyet'i kabulüyle birlikte kan içmeyi bırakarak kan kardeşliğini kan karıştırarak gerçekleştirdiği adet, Moğollarda kanın yerini kırmızı rengin alması, hediyeleşme ve andın tekrarlanması şekillerinde kendini göstermektedir. Moğol toplumunda anda kelimesinin kan kardeşliği anlamını ve önemini kültür alanında da koruduğu görülürken, Türk kültüründe andın anlamı kardeşlik yemini sırasında edilen kargışlarla birlikte yemin etmek, günlük yemin ve son olarak da yalandan yere edilen

yemin halini almıştır. Moğolların 'anda' kelimesine verdiği önem karşısında anlamını koruduğunu Türk toplumunda ise kan kardeşliğine mahsus olan 'ant' kelimesinin ilk anlamını kaybederek 'yemin' anlamını kazandığını görmekteyiz.

2.10. DOĞAÜSTÜ YARATIK İNANIŞLARI

Kroniklerde doğaüstü yaratıklara pek sık olmasa da rastlanmaktadır. Erken dönem tarihli MGT'nin yanı sıra Budizm etkisinde yazılmış AT ve ET'de de aynı karaktere rastlamaktayız.

MGT'de Duva-sohor, alını ortasında ancak tek gözle üç günlük yolu görebilir ifadesi varken, AT'de Duva Sokur'un alının ortasında yalnız bir gözü varken yine üç günlük yeri görebildiği belirtilmiştir:

"Duva-sohor, alını ortasında ancak tek göze malik olduğu halde, üç günlük yolu görebiliyordu." (Temir 2010: 4)

"Duva Sokur'un alının ortasında yalnız bir gözü vardı (ve) üç günlük yeri görebiliyordu." (Gülensoy 2008: 26)

ET'de Duva Sohor'un alının ortasında tek gözüyle üç yüzlük⁵⁰ yeri görebildiği anlatılmıştır:

"Түүнийг Дува сохор хэмээсэн шалтгаан нь манлай дунд нь гагц нүдтэй бөгөөтөл гурван нүүр газраа үзэн ажгуу." (Tsançid ve Coimaa 2006: 55)

Ayrıca ET'de Duva-Sohor'un iki oğlunun bugünkü Batı Moğollarının atası oldukları belirtilir⁵¹:

"Дува сохорын хөвгүүн нь Долой догшин, Эмлиг эрх хэмээхүүн бээр Ойрд, Өөлд, Баатуд, Хойд, Хэрэнгүд дөрвөн овогтон болбой." (Tsançid ve Coimaa 2006: 54-55)

MGT'de de Duva-Sohor'un dört oğlunun dört oymak oluşturduğundan bahsedilir:

⁵⁰ Metinde 'gurvan nuur' ifadesi geçmektedir. Bu da 'üç yüzlük' anlamına gelir. Moğollarda tek gün ya da tek yüz olarak kullanılan ifade tek göç etmelik mesafe anlamına gelir. Bu da genel olarak bir gün sürdüğü için üç günlük yeri görebilme yetisine sahip olma ifadesi üç göç etmelik yeri yani uzaklığı ifade etmektedir (Tsançid ve Coimaa 2006: 257)

⁵¹ Oyrd (Oyrat) adı verilen soydan bugünkü Batı Moğollarını oluşturan dört boy gelmiştir. Bunlar; 'Ööld, Baatud, Hoid, Herenugud'dur.

"(Dobun-mergan'ın) büyük kardeşi Duva-sohor'un dört oğlu vardı. Böylece yaşayıp giderlerken büyük kardeşleri Duva-sohor öldü. Duva-sohor'un ölümünden sonra dört oğlu, amcaları Dobun-mergan'ı aşağı görerek akrabadan saymadılar ve ondan ayrılıp göç ettiler. (Göç eden dört kabileden) bu suretle dört oymak teşekkül etti ve Dorben (dörben) halkı meydana geldi." (Temir 2010: 6)

Alın ortasında tek gözü olan Tepegöz karakteriyle en bilindir şekilde Dede Korkut'ta karşılaşırız. Karakterin hikâyesi doğumundan ölümüne kadar işlenir. Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü boyda bir çobanın peri ile münasebete girip, perinin alnının ortasında tek gözü olan bir çocuk doğurduğu anlatılır. Bu çocuk, Bayındır Han ve Basat tarafından bulunur ve boya getirilir. Zaman içinde çocuğun etobur bir canavar olduğu anlaşılır. Daha sonra Basat, Tepegöz'ü öldürür (Ergin 2011: 206-215).

Boratav'ın eserinde Basat'ın Tepegöz'ü yenmesi, Homeros anlatılarında geçen Odysseus'un Polyphem'i yenmesine benzetilir (2012: 61). Ögel'in çalışmasında Dede Korkut'taki Tepegöz anlatısının motiflerine Manas Destanı'nda da rastlanıldığını görmekteyiz (1995: 68). Hem Oğuz hem Homeros anlatılarında kahraman tarafından öldürülen tek gözlü canavar karakterine rastlanırken Moğol anlatısında Duva Sohor, tek gözlü, uzağı görme yeteneği olan normal bir insandır. İnsanlara kötülüğü dokunmaz, insanlar tarafından hor görülmez. Aksine Duva Sohor'un oğulları amcaları Dobun-Mergan'ı aşağı görerek onu akrabadan saymazlar. Yunan, Hint ve gördüğümüz üzere Altay da dahil dünyanın pek çok mitolojilerinde bulunan tek gözlü yaratık profili Türk ve Moğol anlatılarında zıt anlamlarla karşımıza çıkmaktadır. Bunun sebebi sağlıklı bir şekilde araştırılmalı ve açıklığa kavuşturulmalıdır.

2.11. KUTSAL SAYILAR

Moğol kaynaklarında sürekli olarak geçen belirli sayılara rastlamaktayız. Bu sayılar çoğunlukla *üç*, *yedi*, *dokuz* ve *kırk* sayılarıdır.

MGT'de Alun Goa'nın kutsal bir ışıktan hamile kalarak *üç* oğlan doğurması⁵², Cengiz Han'ın daha önce bahsettiğimiz şekilde ormanda *üçer* günden toplam *dokuz* gün

⁵² Bkz. *Işık Kültü* başlığı

saklanması⁵³, MGT'de Temuçin'in güneşe karşı dönerek eliyle göğsüne vurup *dokuz* kez tövbe etmesi⁵⁴, Temuçin'in Cengiz Han olduğunda diktiği *dokuz* tuğlu bayrağı⁵⁵, MGT'de Celme'nin Cengiz Han'ı kurtarmak için yaptığı ayranı Han'ın *üç* defa içmesi (Temir 2010: 72), Cengiz Han'ın Kore seferinde aldığı Kulan Hatun ile çölde *üç* yıl yaşaması⁵⁶, MGT'de Cengiz Han ile Onghan arasında süren savaşın *üç gün üç gece* sürdükten sonra *üçüncü* günün sonunda zaferle sonuçlanması (Temir 2010: 108) sayılarla ilgili önemli örneklerdendir.

AT'de Dayan Han esir edildiğinde Tanggud'lu Tülegeri'nin *yedi* oğlu Bayai'ye yalvarır ve Temür Katag ve kardeşleri *yedi* kişi olarak Dayan Han'ı kurtarırlar. Dayan Han rahatsızlığında Temür Katag'ın karısı, yeni doğum yapmış *dokuz* devenin sütüyle, *üç* gümüş kap boşalncaya kadar Han'ın midesini ovar. Bu tedavi ile *yedi* kısım hastalık gider ve Han iyileşir:

"(...) Dayan Kagan'ı kötü bir şekilde getirirlerken Tanggud'lu Tülegeri'nin 7 oğlu, Temür Katag (ve) kardeşleri geldi; Bayai'ye yalvararak şöyle dedi: 'Bu çocuğu iyi (bir) adama verin. Eğer vermezseniz, onu bana verin.' Ondan sonra Temür Katag (ve) kardeşleri, 7 kişi olarak, iyi kızıl atları sürüp geldiler (ve) onu alıp götürdüler.

Dayan Kagan mide hastalığından rahatsızdı. Bu hasta yeri, Temür Katag'ın karısı, dokuz yeni doğum yapmış devenin sütüyle, üç gümüş kap boşalncaya kadar ovdu. Bu tedavi ile yedi kısım hastalık gitti (ve) iyi oldu." (Gülensoy 2008: 101)

Bu anlatı ET'de de yer almaktadır. Ancak sayılara ve kabın içinde ne olduğuna rastlanmamaktadır. Yalnızca tedaviyi yapan kadının adı 'Saihai' olarak geçer:

"Түүний хөвгүн Батмөнхийн дөрвөн наснаа нь, Шихир тайху эхийг нь Исман тайши аван Бабудай, Бурхай нэртэн хоёр хөвгүүн төрж, Исман тайшид явахуйд нь, Батмөнхийг Балгачины Багай магудур тэжээн бүхийеэ, Танлагарын Төмөр хадаг булааж аван асарваас, өчүүхнээс эцэг эхээсээ хагацсанаар, бэтэгтэй болсныг Төмөр хадагийн гэрийг Сайхай хэмээх мөнгөн царын ёроолыг цоортол илж эдгээвэй." (Tsançid ve Coimaa 2006: 124)

⁵³ Bkz. *Orman Kültü* başlığı

⁵⁴ Bkz. *Gök İle İlgili İnanışlar* başlığı

⁵⁵ Bkz. *Kağan Olma / İlan Etme* başlığı

⁵⁶ Bkz. *Çok Eşlilik* başlığı

Ad verme ve çocuk için dua başlıklarında gördüğümüz Sayan Hatun'un çocukları olması için dua edip adak adaması anlatısında *yedi* sayısına rastlamaktayız. Sayan Hatun *yedi* oğlu olması için dua eder ve *yedi* oğlu olur.⁵⁷

Metinlerde gördüğümüz sayılar Türk kültüründe de önemli bir yere sahiptir. Bu ortaklığın kökeni olarak Şamanizm inanç sistemi ve buna bağlı inanışları düşünebiliriz. Bilindiği üzere sayıların tekrarlanması ve özellikle vurgulanması önemli bir detaydır. Üç sayısı yaratılıştan itibaren dikkat çeker. Kainat gök, yer ve yerin altındaki karanlık olarak üç bölümden oluşmaktadır. Aynı şekilde Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Kağan, üç gün annesinden süt emmemiş, üç gece üst üste aynı rüyayı görmüş ve iki eşten üçer oğlan sahibi olmuştur. Yardımcı'nın ifadesine göre Dede Korkut Boylarında üç sayısı 43 defa yer almaktadır (1999: 2). *Yedi* sayısı ile ilgili ifadeler de hem Orta Asya hem de Anadolu kültüründe sıklıkla görülmektedir. Gökkuşağı yedi renklidir ve Orta Asya ile Anadolu inancında yer yedi katlıdır. Dede Korkut'ta 'yedi gün, yedi gece' ve 'yedi kafir' ifadelerinin sıklıkla geçtiğini görmekteyiz. *Dokuz* sayısı, Türk kültürünün her aşamasında kullanılır. Altay Yaratılış Destanına göre Tanrı yerden 'dokuz dallı' ağaç yükseltmiş ve her dalın altında bir insan yaratmıştır (Ögel 1993: 453). Hem Cezgiz Han'ın hem de Türk hakanlarının iktidar alameti olan tuğlar dokuz tanedir. Ayrıca *Dokuz Oğuzlar* ifadesi de Türk kültüründe önemli bir yer tutmaktadır.⁵⁸ Ayrıca yine Dede Korkut'ta 'dokuz kafir' ve 'dokuz erkek deve' ifadeleri yer almaktadır. *Kırk* sayısı, ilk çağlardan bu yana Türk kültüründe kutsal bir yere sahiptir. Oğuz Kağan kırk günde yürür. Yardımcı'ya göre kırk sayısı Manas Destanı'nda 127 kez kullanılmaktadır (1998: 6). Dede Korkut'ta 'kırk gün kırk gece', 'kırk yiğit', 'kırk namert' gibi ifadeler sıkça kullanılmıştır.

Türk kültüründe halen bu sayılar önemini korumaktadır. 'Üç gün üç gece', 'üç kere tahtaya vurma', 'yedi düvel', 'yedinci gün mevlidi', 'Mart dokuzu', 'dokuz doğurmak', 'kırk gün kırk gece', 'kırklara karışmak', 'kırkinci gün mevlidi', 'kırkı çıkmak' gibi ifade ve geleneklerle bu sayılar kültürdeki yerini almaya devam etmektedir.

⁵⁷ Bkz. *Çocuk Olması İçin Dua Etme* başlığı

⁵⁸ Detaylı bilgi için bkz. Kafesoğlu 1998: 150-151.

Moses, MGT'deki sayılarla ilgili yaptığı çalışmasında sayıların anlatılarda önemli mesajlar taşıdığına değinir. Örneğin, Moses'a göre dokuz sayısı dramatik olaylardan önce özellikle kullanılır (1996: 75).

Moses'ın çalışmasına göre *üç* sayısı MGT'de 125 defa geçer. Moğolca '*qurban*' olan üç sayısı metinde 58 kere kişi üçlemelerinde, 37 kere de zaman, gök ve uzaklık ile ilgili ölçümlerde kullanılmıştır. Üç sayısı Moses'a göre iyi şeylere işaret olarak anlatılarda kullanılmıştır (Moses 1996: 78-80).

Moğolca '*dolon*' yani 'yedi' sayısı genelde oğul sayısı ile karşımıza çıkar. Özellikle metinlerde tekrarlama aracı olarak kullanılan yedi, MGT'de toplam 26 kez kullanılmıştır (Moses 1996: 85).

Dokuz sayısının kutsallığı çoğunlukla MGT'de yer alırken, genel Moğol tarihinde kendine pek yer bulamaz. MGT sonrası devirde Moğolca '*yisun*' yani dokuz sayısının nadir kullanıldığını savunan Moses, sayının bazı belirli olaylarda yalnızca kalıplaştığı için kullanıldığını belirtir (1996: 87). Sayılar hakkında önemli bir çalışma gerçekleştiren Moses *kırk* sayısı ile ilgili Togrul'un 40 oğluna refere ettiği bilgiden başka bir örnek belirtmemiştir (Moses 1996: 91).

2.12. FAL BAKMA VE KEHANET

Moğollar arasında fal bakma adeti MGT'de karşımıza çıkmaktadır. Bu bölümde, Cengiz Han ile önce andalık sonra düşmanlık eden Camuha'nın canı için fal bakılır. Camuha yaşamak istemediği ve öldürülmesi için fal bakılsa da zar gelmez. Camuha önemli bir kişi olduğu için sebepsiz yere Camuha'nın hayatına son vermenin iyi olmadığına inanılır. Ancak Camuha'nın ölümü için nedenler sıralandıktan sonra kanı akıtılmadan öldürülür⁵⁹ (Temir 2010: 133).

Fal bakma ile ilgili bir başka anlatıya yine MGT'de rastlamaktayız. Cengiz Han'ın ölümünden sonra Ogedai Han, Şıra-dektur'da hastalanır ve dili tutulur. Birçok büyücü ve kahin⁶⁰ toplanarak fal bakar. Fala göre, Kitan halkına ait yer ve suların⁶¹ hakimi olan

⁵⁹ Bkz. *Ölü Gömme Adetleri* başlığı

⁶⁰ Çeviri metinde büyücü ve kahin olarak geçse de aslı kam'dır. '*böös*' olarak geçmektedir. Moğolca *böö* kam anlamına gelmektedir. '*böölöx*' kamlamaktır.

⁶¹ *hacar usun*: Moğollarda kutsal bir varlık. bkz. Temir 2010: 193.

ruhlar, halkları yağma edilip bozguna uğratıldığı için Ogedai Han'ı hasta etmişlerdir. Ve Hanın canı için fidye olarak öncelikle altın, gümüş gibi maddi şeyler önerilse de ruhlar kabul etmez. Hanın soyundan birisini isterler. Bu anlatıda fal olarak çevrilse de kamlar transa geçerek ruhlarla iletişim sağlarlar. Burada faldan ziyade kamların transa geçerek ruhlarla pazarlık yapması anlatılmaktadır:

"(...) Ogodai-hahan orada hastalanarak dili tutuldu. Birçok büyücü ve kâhinleri toplayarak fala baktırdıkları zaman: 'Kitan halkına ait yer ve suların hâkimi olan ruhlar: 'Halkımız yağma edildi, şehir ve kalelerimiz yıkıldı!' diyerek (Hanı) ağır surette hasta etmişlerdir' diye cevap verildi. Sonra (Hanın) hayatı için fidye olarak (zaptedilen) memleket ve halkların iadesi, altın, gümüş ve her türlü yiyecek teklif edilerek, hayvan bağırsakları vasıtasıyla tekrar fala baktırıldı ise de müsait cevap çıkmadı, bilâkis (Han) daha ziyade fenalaştı. 'Hanın' neslinden bir adamı versek olmaz mı?' diye sorduğumuz diye fala baktırdıklarında Han birdenbire gözünü açtı, su istedi ve içtikten sonra: 'Ne oluyor?' diye sordu. Falcılar: 'Kitan halkına ait yer ve suların hâkimi olan ruhlar: 'Yer ve sularımız alındı, halkımız yağma edildi!' diyerek seni ağır surette hasta etmişlerdi. Fidye olarak bazı şeyler teklif etmek suretiyle fala baktırdı isek de, sen daha ziyade fenalaştın. Fakat: '(Hanın) neslinden birini versek olmaz mı?' diye sorduğumuz anda müsait cevap geldi. Şimdi de senin emrini bekliyoruz' diye arzetteler." (Temir 2010: 193)

Kehanet ve malum olma manalarında AT'de ise kötü belirtilerin malum olmasını görmekteyiz. Mendü Örlög, Kulakan ve Karakan adlı iki atın gelecekte haber verir gibi kişneyerek ayaklarıyla toprağı eşelediğini görür. Bunu gören Mendü Örlög bu tip belirtilerin kötü insanlar harekete geçtiğinde gerçekleşeceğini belirtir.⁶²

Falcılık ve kehanet Gök Tanrı inancının ana unsurlarından ikisidir. İnan'a göre göre Oğuz Kağan destanındaki bilge şahsiyet İrkıl Hocanın adı da falcı ve kahin anlamlarındadır. Altaylar arasında kamlar dışında 'ırımçı' denilen kimseler sara hastası ama kahinlik yapan kimselerdir. İnan'ın bahsettiği ve sara krizleri geldiği vakit gaipten haber veren bu kişiler oldukça dikkat çekicidir (İnan 1986: 151).

Kaşgarlı Mahmut'un eserinde *ırq* 'gaipten haber vermek, kehanette bulunmak' ve *qam ırqladı* 'şaman kehanette bulundu' karşılıklarında verilen iki ifadeden Türk kültüründe fal ve kehanetin varlığını kesinleştirmektedir (Dankoff ve Kelly 2007: 281-282). Kaşgarlı, bu kehanete ne şekilde ulaşıldığı ve nasıl aktarıldığını söylemese de Eski

⁶² Bkz. *Yastık Alma Adeti* başlığı

Uygur metninde geçen *ırk saçmak* ifadesinden bir taş ya da kemiğin bir niyet tutarak atıldığı anlaşılmaktadır (Tavkul 2007: 182). Falcılar fal için kullandıkları nesneye göre farklı adlara sahiptirler. Hayvanların kürek kemiğini kullanarak fal bakanlara 'yağrancı', koyun tezeklerini kullanarak fal açanlara ise 'kumlakçı' denilirken, farklı nesnelere anlamlar çıkarabilenlere 'ırımçı' adı verilmektedir. Kürek kemiği falı Moğollar arasında oldukça yaygındır. Mengü Han her işinden önce kürek kemiği falı baktırırken Moğolların kürek kemiği falı ile ilgili bilgiler 1221 yılında Çinli gezgin Menhun tarafından da anlatılmaktadır (İnan 1986: 151-153). Kemik ile fala bakma Asya coğrafyasında yaygın olduğundan Moğol ve Orta Asya Türklerinin yanı sıra Arap, Yunan, Roma ve hatta Balkan kültüründe de yer almaktadır. Koyun ve keçi gibi hayvanların kürek kemiği ile fala bakma günümüzde de hayvancılıkla uğraşılan yörelerde halen yaşatılmaktadır (Kültürel ve Koç 2011: 134).

Mendü Örlög anlatısındaki atların kehanette bulunması örneğine ise Dede Korkut'ta rastlamaktayız. Uşun Koca Oğlu Segrek'in Boyu'nda Segrek'in atı, Tekür'ün gönderdiği kafirler Segrek'i uyurken gafil biçimde yakalamadan iki kez uyandırır. Ancak üçüncü seferde at, yularından boşanıp çıktığı için Segrek'i uyandıramaz (Ergin 2011: 225-233). Bozkır kültürünün önemli bir parçası olan at, hem Türk hem de Moğol geleneğinde kutsal konumdadır. Alplik ve yiğitliği tamamlayıcı unsur olarak karşımıza çıkar. Yardımcı'ya göre Türkler atın gücünün Tanrı tarafından bağışlandığına inanır (2007: 55).

2.13. RÜYA MOTİFİ

Bu zaman kadar değindiğimiz anlatılarda önemli bir motifle karşılaşmaktayız; Rüya motifi. Gerek Dei-seçen'in Temucin'i damat olarak rüyasında görmesi, gerek Alun Goo'nun rüyasında karnını okşayan ışık hüzmeleri ve gerekse de Cengiz'in kağanlığını ilan eden öküz ve kuşun yer aldığı rüyalar inanç sisteminde rüyalara verilen önemi göstermektedir. Rüyalar ve yorumlanmaları toplumlar için önemlidir. Roux'ya göre uykunun geçici ölüm olarak tanımlanması ve ruhun rüya esnasında serbestçe dolaşabildiğine inanılması dolayısıyla, rüya tabirleri Gök Tanrı inancı ile doğrudan bağlantılıdır (Roux 1994: 73). Toplumun önde gelen kişilerini özellikle de kağanlarını konu edinen rüyalar gerçeği ve geleceği gösteren motiflerdir. Rüyalar, anlatılarda

kahramanların kararlarına doğrudan etki ederken gelecekteki olaylardan haberdar olmalarını da sağlar. Yardımcı'ya göre Türk destanlarında rüya motifinin ilk görüldüğü anlatı, Oğuz Kağan Destanı'nda Uluğ Türk'ün gördüğü rüyadır. Bu rüya Oğuzların teşkilatlanmasına şekil veren bir rüyadır (2007: 56). Dede Korkut'ta anlatılarında da rüya motifini görmekteyiz. Rüyaların gelecekte haber vermesi ya da kahramanların kararlarına öncülük etmesi topluluklardaki kadercilik anlayışını ortaya koyan önemli detaylardır.

2.14. LANETLENME İNANCI

AT'de Cengiz Han, Tanggud halkının beyleriyle karşılaştığı zaman, '*şeytan soyundan kara büyücü bir kadın*', Moğol ordusunu karşılamaya gelen Sidurgu Kağan'ın adamlarını ve atlarını lanetleyerek öldürür:

"Bey, Tanggud halkının öncüleriyle karşılaştığı zaman, şeytan soyundan kara büyücü (bir) kadın, Sidurku Kagan'ın Moğolların ordusunu karşılamaya gelenlerinden, adamları (ve) iğdiş edilmiş beygirleri lanetledi (ve) onları öldürdü." (Gülensoy 2008: 56)

AT'de geçen bu anlatıya MGT ve ET'de rastlanılmaz. Burada tarif edilen '*şeytan soyundan kara büyücü kadın*' tahminen bir kamdır. Eski Türklerdeki efsun yani büyü kamların kullandığı bir araçtır. Ancak İnan'da kamların bu büyüleri iyilik ve yardım kullandığını görmekteyiz (İnan 1986: 145).

Türk kültüründe rastladığımız alkış ve kargış Tanrı'dan dilenen dua ve bedduanın karşılığıdır. Bu anlatıda kamin bir lanetleme yani kargış gerçekleştirdiği düşünülebilir. Kaşgarlı Mahmut'un eseri Divan-u Lugat-it Türk'ye '*qarqadı*' başlığında gördüğümüz 'lanetleme, lanet' terimi en eski dönemlerden beri Türk kültüründe varlığını sürdürmektedir (Dankoff ve Kelly 2007: 404). Halk edebiyatı geleneğinde önemli bir yere sahip olan kargışlar, psikolojik olarak kişinin bir açmazda ve mutsuz bir ruh hali içinde ortaya çıkardığı dileklerdir. Kargış kelimesinin köken olarak kara alkış'tan geldiğine inanılmaktadır. Alkamak, alkışa, kara alkamak da kargışa dönüşmüştür. Ayrıca ant törenlerinde de kişilerin kendileri için kargış diledikleri görülmektedir. AT'de geçen metinde ise kam olduğunu tahmin ettiğimiz kara büyücü kadının neden

sebeple askerlere lanet yağdırdığı muallaktır. Savaş sırasında bu tür uygulamalara pek rastlanılmamaktadır.

3. SONUÇ

Çalışmamızda, Gök Tanrı inancına sahip Moğolların kültür ve tarihini en iyi yansıtan eser olan *Moğolların Gizli Tarihi*, XVII. yüzyılda Budizm'in etkilerinin görüldüğü ve Moğol kronikçiliği açısından en önemli iki eser sayılan *Altan Tobci* ile *Erdeni-yin Tobci* eserleri inanış, adet, gelenek, ritüel ve folklor unsurları açısından önce birbirleri arasında daha sonra Türk kültürü ile karşılaştırılmıştır.

Moğol kültür ve tarihi açısından en önemli üç eser, çalışmamızla birlikte folklor unsurları açısından detaylı bir değerlendirmeden geçmiştirler. Yaratılış inancından başlayarak, kültler, geçiş dönemleri, kutsal inanışlar, andalık, doğaüstü yaratık inanışları gibi toplam 26 ayrı başlıkta tüm bu unsurlar çalışmamızda bir araya getirilmiştir.

Türk ve Moğol halkları arasındaki inanış benzerliklerini gösterip farklılıklara dikkat çekilmiştir. Yaratılış inancında Gök Tanrı inancındaki MGT ile Budizm'den etkilenmiş AT ile ET arasındaki farklar belirlenmiştir. Türk yaratılış inançlarında yer alan mutualizm, bozkurt ve geyik motifleri her iki kültürde de benzerlikler göstermektedir.

Kültlerin her iki topluluk için de ne kadar önemli olduğu vurgulanmıştır. Işık kültüyle hamile kalma, atalar kültüyle atalara saygı, orman kültüyle ağacın doğurgan ve koruyuculuğu, dağ kültüyle dağın büyüklüğü ve kutsallığı, güneş kültüyle Güneş'in önemi ve kutsallığı her iki topluluğun paylaştığı ortak inanışlar olarak dikkat çekmektedir.

Gök Tanrı inancından dolayı göğün kutsallığı, yeminlere şahitliği, saçlara layık olması yine hem Türk hem de Moğol inanışlarında ortaklığı göstermektedir.

Kağanlık ile ilgili inanışlarda Cengiz Han ile Oğuz Kağan arasındaki hükümdarlık belirtilerindeki benzerlik dikkat çekmektedir. Moğolların Sekiz Beyaz Çadır'ı, Cengiz Han'ın kutsallığını simgeleyen anlatılar ve kağanın hesap vermesi Türk kültürüyle iç içe olan, benzerlik taşıyan unsurlardır.

Soy kütüğü, Oğuz Türklerinin en önemli kaynaklarından birisidir. Moğollar da başlarda MGT'de bozkurt ve geyiğe bağlanan soylarını Budizm'in etkisiyle Hint ve Tibet hakanlarına bağlamışlardır. Yine de her iki topluluk için de soy kütüğü önemli bir alan teşkil etmektedir. Bunu da atalar kültüyle bağdaştırmak oldukça mümkündür.

Kroniklerde geçiş dönemlerinin en önemlileri olan doğum, evlilik ve ölümü de görmekteyiz. Doğum geçiş dönemiyle ilgili adımlardan önce çocuk olması için dua etme modeliyle karşılaşmaktayız. Adak adanarak çocuk sahibi olma metinlerde dikkat çekici bir şekilde yer almaktadır. Daha sonra ise ad verme geleneklerini görmekteyiz. Ad verme gelenekleri de Türk ve Moğol topluluklarının ortak unsurlar taşıyan önemli geleneklerinden birisidir. Temuçin'in ad alması en önemli anlatılardan birisidir. Çadıra gelen önemli bir esir beyin adının verilmesi tesadüfi verilen adlara örnektir. Türkler arasında da bu ve buna benzer ad verme gelenekleri güçlü bir şekilde varlığını korumaktadır.

Evlilik geçiş dönemi ile ilgili de çokça benzerlik ve farklılık bulunmaktadır. Kız kaçırma, siyasi strateji olarak kız alıp vermeler benzerlikleri oluştururken, Moğol kültüründe yer alan damadın iç güveysi olarak gitmesi, nişanlılık süresi, nişan yemeği gibi geleneklerin Türk kültüründeki karşılıkları belirsizliğini korumaktadır. İki topluluk arasında evlilik geçiş dönemi ile ilgili en önemli fark çok eşlilik meselesidir. Türk kültüründe cariyeler olsa da çok eşli yani birden fazla düğünlü kağanlara çalışma süresince rastlanmamıştır.

Son geçiş dönemi olan ölüm ile ilgili de benzerlik ve farklılıklar dikkat çekmektedir. En önemli farklılık, Moğollarda yer alan yastık alma adetidir. Ölmeden önce ya da öleceğini anlayan savaşçının düşmanı askeri de öldürerek kendisine yastık alması manevi bir huzuru simgelemektedir. Ayrıca başkası için yastık almayı da yine metinlerde görmekteyiz. İntikam duygusu olsa da önem verdiği kişinin manevi olarak huzur duyması için onu öldürenleri ölen kişiye yastık olarak alır. Mendü Örlög örneğinde hem başa hem de ayağa yastık alınması da dikkat çekicidir. Türk kültüründe böyle bir gelenek olmamakla birlikte bazı araştırmacılar bu geleneği balbal dikme geleneği ile eşleştirmişlerdir.

Ölüm sonrası gömme ve ağıt yakma inanışları iki topluluk arasında benzerlik göstermektedir. Metinlerde bu konudaki en dikkat çekici anlatı ise Cengiz Han'ın ölüsünün gömülmesidir. Cengiz Han'ın mezarının nerede olduğu bilgisi tahminî olarak verilse de halen gizemini korumaktadır. Bazı araştırmacılar mezar yerinin bilerek gizlendiğini belirtmişlerdir.

Miras taksimi konusunda da Türk ve Moğol kültürü arasında benzerlik ve farklılıklar vardır. En küçük kardeşin evin başında beklemesi, hanların oğulları arasında halkları ve toprakları paylaşırması dikkat çekicidir. Özellikle Cengiz Han'ın tüm Moğol kabilelerini uzun uğraşlar sonucunda bir araya getirdikten sonra ölürken oğulları arasında paylaşırması oldukça düşündürücüdür.

Yastık alma ve çok eşlilik geleneklerinden sonra Moğolların farklılıklarını gösterdikleri en önemli inanışlardan birisi andalık geleneğidir. Kan kardeşliği anlamına gelen andalık geleneği Moğol kültüründe önemini hâlen korumaktadır. Hem Temuçin'in hem babasının andalık hikayeleri metinlerde yer almıştır. Metinlerde andalık geleneği belirgin bir biçimde anlatılmış ve andaların nasıl davranması gerektiği açıkça gösterilmiştir. Moğol gençlerine örnek olması açısından andalık geleneği bu metinlerden öğrenilebilir. Türk kültüründe kan kardeşliği var olsa da andalık geleneği kadar belirginleştirilmemiştir ve günümüzde bu gelenek kıymetini pek de koruyamamıştır.

Türk ve Moğol inanışlarındaki en önemli ortak karakter alını ortasında tek gözü olan Tepegöz karakteridir. Türk anlatılarında baş belası olan ve doğaüstü bir şekilde dünyaya gelen bu karakter Moğol anlatılarında normal insan olmasına rağmen uzak mesafeleri görebilme yeteneğine sahiptir. Çalışmamızda alını ortasına tek gözü olan karakterin dünya mitolojilerinde yer aldığını belirtsek de Dede Korkut anlatılarında geçen Tepegöz'ün Moğol Duva Sohor düşünülerek ortaya çıkmış olabileceği düşünülebilir.

Gök Tanrı inancıyla alakalı olan kutsal sayılar Moğol anlatılarında da geçmektedir. Bu metinlerde geçen sayılar *üç*, *yedi*, *dokuz* ve *kırk* sayılarıdır. Hem Türk hem Moğol inanışlarında bu sayıların önemi dikkat çekmektedir. Bu sayılar anlatılarda birer göreve sahiptirler.

Rüyalar Türk ve Moğol inançlarında ortak göreve sahiptir. Yardım, gelecekte haber verme, yol gösterme gibi işlevlere sahip rüya anlatıları Moğol kroniklerinde de yer almaktadır.

Fal bakma geleneği her iki toplulukta benzerlik gösterse de lanetleme ile ilgili Moğol anlatılarında Türk kültüründe bulunmayan bir örnekle karşılaşmaktayız. Bir kamin düşmanlarını lanetleyerek öldürmesi Türk kültüründe denk gelebildiğimiz bir örnek

değildir. Bunun haricinde Cengiz Han'ın Camuha'nın hayatı için fal bakması dikkat çeken bir örnektir.

Sonuç olarak, Türk ve Moğolların ortak inanışlara sahip, ortak coğrafyalarda yaşamış birbirine benzer topluluklar olduğunu göstermiş bulunmaktayız. Türklerin İslamiyet sonrası yaşadığı kültür kırılmasını ve iki inanışın bir arada eritilmesini Moğollar da Budizm'in hayatlarına girmesiyle yaşamışlar ve hâlen Gök Tanrı inancına sahip inanışları devam ettirmektedirler.

Moğolca yayınlanan *Erdeni-yin Tobci* eserindeki folklor unsurlarının çalışmamızda önemli ve ayrı bir yeri vardır. Bu eser umarız ki Türkiye Mongolistleri tarafından daha çok bilinir ve araştırılır.

Çalışmamızla birlikte Türk ve Moğol toplulukları arasındaki benzerlik farklılıklar gün yüzüne çıkmıştır. Eksikliğiyle fazlasıyla Türkiye Mongolistliği için önemli bir çalışma ortaya çıkarmanın düşüncesiyle, bu alanda yapılacak her çalışmanın Türk ve Moğol ilişkilerini ileriye taşıyacağı düşünülmelidir.

4. KAYNAKLAR

- Alinge, C. (1967). *Moğol Kanunları*. Ankara: AÜ Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Arat, R. R. (1987). *Makaleler*. Ankara: TKAE Yayınları.
- Atwood, C. P. (2004). *Encyclopedia of Mongolian and the Mongol Empire*. New York: Facts On File, Inc.
- Aydil, E. (1992). *Adlarımız*. Ankara: TKAE Yayınları.
- Barthold, V. V. (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. Ankara: TTK Yayınları.
- Bawden, C. R. (1955). *The Mongol Chronicle Altan Tobci*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Boratav, P. N. (2012). *Türk Mitolojisi*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Buell, P. D. (2003). *Historical Dictionary of the Mongol World Empire*. Oxford: Scarecrow Press, Inc.
- Çobanoğlu, Ö. (2017). Moğolistan Türkolojisi Üzerine Bazı Tespitler. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 5 (10), s. 202-206.
- D'Ohsson, A. K. (2008). *Moğol Tarihi*. İstanbul: Nesnel Yayınlar.
- Dankoff, R., & Kelly, J. (2005). *Divanu Lugat-it Türk Kaşgarlı Mahmut*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Durmuş, İ. (2011). Türklerde Kan Kardeşliği ve Antla İlgili Unsurlar. *Milli Folklor*, S. 89, s. 100-108.
- Ergin, M. (2011). *Dede Korkut Kitabı-I*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ersoy, F. (2007). Moğol Yazısının Tarihî Gelişimi ve Moğolların Kullandıkları Alfabeler. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (22), s. 393-404.
- Ferdinand, L. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük*. (çev. G. Karaağaç) Ankara: TDK Yayınları.
- Gül, B. (2006). Moğolistan'da Türkolojinin Gelişimi ve Moğolistan'da Yapılması Gerekli Türkoloji Çalışmaları. *I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* s. 203-217. Ankara: HÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

- Gül, B. (2007). Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nde Türklük Bilimi. *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri 2003*. 2, s. 272-283. Ankara: AÜ DTCF Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü.
- Gül, B. (2010a). *Moğol Atasözleri*. Ankara: TKAE Yayınları.
- Gül, B. (2010b). Moğol Kiş Adları. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* , 7 (1), s. 217-229.
- Gül, B. (2013). Moğolistan'daki Türk Halkları. *Yeni Türkiye* , 54, s. 2815-2824.
- Gül, B., & Danuu, A. (2012). Erimekte Olan Türk Boyu: Moğolistan Duhalarının (Tsaatanlar) Kültürüne Dair. Ed. B. Gül, *Türk Moğol Araştırmaları Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı* s. 177-192. Ankara: TKAE Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). Moğolların Gizli Tarihi, Altan Topçı, Defter-i Çingiz-Nâme ve Anonim Şibanî-Nâme'ye Göre Cengiz-Han'ın Soy Kütüğü. *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları* , 2, s. 257-275.
- Gülensoy, T. (2008). *Altan Topçı (Moğol Tarihi)*. Ankara: Kültür Ajans Yayınları.
- Gülensoy, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Honko, L. (2009). Ritüellerin Oluşum Süreci. (çev. R. Ersoy). *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 3*. Ankara: Geleneksel Yayıncılık. s. 203-216.
- İnan, A. (1948). Eski Türklerde ve Folklorda Ant. *A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* , VI/4, s. 279-290.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: TTK Basımevi.
- Janhunen, J. (2003). *The Mongolic Languages*. London: Routledge.
- Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kalan, E. (2013). Moğolların Gizli Tarihçesi'ne Göre Moğollar'da Kız İsteme ve Evliliğe Dair Bazı Deyimler ve Gelenekler. Ed. B. Gül. & H. Ş. User, *Yalım*

- Kaya Bitiği. Osman Fikri Sertkaya Armağanı* (s. 373-382). Ankara: TKAE Yayınları.
- Kartallıoğlu, Y. (2010). *Çağdaş Moğolcanın Grameri / Ses ve Şekil Bilgisi*. Ankara: TKAE Yayınları.
- Katzner, K. (2002). *The Languages of the World*. New York: Routledge.
- Kültürel, Z. & Koç, A. (2011). Bir Kürek Kemiği Falı Metni: Risâle-İ 'lmi-i Ketf. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6, s. 131-148.
- May, T. M. (2009). *Culture And Customs of Mongolia*. London: Greenwood Press.
- Moses, L. (1996). Legends by the Numbers is The Symbolism of Numbers in the Secret History of the Mongols. *Asian Folklore Studies*, 55, s. 73-97.
- Obrusánszky, B. (2004). Anda and Koma. *Türkbilig*, 8, s. 124-130.
- Okada, H. (1984). Mongol Chronicles and Chinggisid Genealogies. *Journal of Asian and African Studies* (27), s. 147-154.
- Ögel, B. (1993). *Türk Mitolojisi I*. Ankara: TTK Basımevi.
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi II*. Ankara: TTK Basımevi.
- Örnek, S. V. (1971). *Anadolu Folklorunda Ölüm*. Ankara: AÜ DTCF Yayınları.
- Örnek, S. V. (1974). Anadolu Folklorunda Yas. *I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri* (s. 399-409). Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Örnek, S. V. (1975). Türk Folklorunda Ad Seçme ve Ad Koyma. *Boğaziçi Üniversitesi Halkbilim Yıllığı* (s. 101-112). İstanbul: Taş Matbaası.
- Örnek, S. V. (1977). *Türk Halkbilimi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2005) “Moğollar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, c. XXX, s. 225-229.
- Poppe, N. (1965). *Introduction to Altaic Linguistics*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Poppe, N. (1987). *Introduction to Mongolian Comparative Studies*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Rappaport, R. A. (2009). Ritüel. *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 3*. (çev. K. Korkmaz). Ankara: Gelenekel Yayıncılık. s. 396-406.

- Rasonyi, L. (1971). *Tarihte Türklük*. Ankara: TKAE Yayınları.
- Roux, J.-P. (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. (çev. A. Kazancıgil,) İstanbul: İşaret Yayınları.
- Roux, J.-P. (1999). *Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Roux, J.-P. (2001). *Moğol İmparatorluğu*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Roux, J.-P. (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Tavkul, U. (2007). Kıpçak kökenli Türk Boylarında 'Kürek Kemiği' ve 'Kumalak-Taş' Falı. *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri 2003*. 2, s. 181- 190. Ankara: AÜ DTCF Çağdaş Türk Dili ve Edebiyatları Bölümü.
- Temir, A. (2010). *Moğolların Gizli Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları.
- Togan, İ. (2013). Çinggis Han ve Ahfadı Zamanında Moğol Veraset Düzeni. Ed. B. Gül, F. Ağca, & F. Gökçe, *Bengü Bitig Dursun Yıldırım Armağanı*. Ankara: Öncü Kitap.
- Tryjarski, E. (2011). *Türkler ve Ölüm*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Tsançid, A., & Coimaa, Ş. (2006). *Altan Tobci*. Ulaanbaatar: Mongolin Tuuhen Survalç Biçigiin Tsuvral.
- Tsançid, A., & Coimaa, Ş. (2006). *Erdeni-yin Tobci*. Ulaanbaatar: Mongolin Tuuhen Survalç Biçigiin Tsuvral.
- Tekin, T. (2010). *Orhon Yazıtları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Wichkam-Smith, S. (2015). Literary History of Buddhism in Mongolia. Ed. V. A. Wallace, *Buddhism in Mongolian History, Culture, and Society* (s. 160-178). New York: Oxford University Press.
- Yardımcı, M. (1999). Geleneksel Kültürümüzde ve Aşıkların Dilinde Sayılar. *III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni Sempozyumu Bildirileri* (s. 1-8). Adana: Kollektif, Adana Valiliği-Çukurova Üniversitesi.
- Yardımcı, M. (2007). *Destanlar*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Yıldırım, D. (1998). *Türk Bitiği*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Zamcarano, C. Z. (1955). *The Mongol Chronicles of The Seventeenth Century*.
Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 05/06/2017

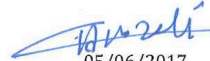
XVII. YÜZYIL MOĞOL KRONİKLERİNİN TÜRK-MOĞOL ADETLERİ YÖNÜNDEN KARŞILAŞTIRILMASI

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

05/06/2017

Adı Soyadı: CİHAN ANZERLİ
Öğrenci No: N14120185
Anabilim Dalı: TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI
Programı: TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI
Statüsü: Y.Lisans Doktora Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Doç. Dr. Bülent GÜL

Telefon: 0-312-2976771

Faks: 0-3122977171

E-posta: turkiyat@hacettepe.edu.tr

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 02/06/2017

XVI. YÜZYIL MOĞOL KRONİKLERİNİN TÜRK-MOĞOL ADETLERİ YÖNÜNDEN KARŞILAŞTIRILMASI

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 110 sayfalık kısmına ilişkin, 02/06/2017 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 4'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Anzerli

02/06/2017

Adı Soyadı: CİHAN ANZERLİ

Öğrenci No: N14120185

Anabilim Dalı: TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI

Programı: TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI

Statüsü: Y.Lisans Doktora Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR

Bülent Gül

Doç. Dr. Bülent GÜL

XVII. YÜZYIL MOĞOL KRONİKLERİNİN TÜRK-MOĞOL ADETLERİ YÖNÜNDEN KARŞILAŞTIRILMASI

ORIJINALLIK RAPORU

% 4	% 3	% 2	% 0
BENZERLİK ENDEKSİ	İNTERNET KAYNAKLARI	YAYINLAR	ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	www.gereklitarama.com İnternet Kaynağı	% 1
2	www.islamansiklopedisi.info İnternet Kaynağı	<% 1
3	DURMUŞ, İlhami. "Türklerde kan kardeşliği ve antla ilgili unsurlar", Milli Folklor, 2011. Yayın	<% 1
4	www.slideshare.net İnternet Kaynağı	<% 1
5	www.yenidenergenekon.com İnternet Kaynağı	<% 1
6	www.xn--edebiyatgretmeni-twb.net İnternet Kaynağı	<% 1
7	derinmillet.org İnternet Kaynağı	<% 1
8	turkish-archery.blogspot.com İnternet Kaynağı	<% 1
9	maturidiyeseviotagi.com İnternet Kaynağı	<% 1

10	m.friendfeed-media.com İnternet Kaynağı	<% 1
11	Submitted to Ege Üniversitesi Öğrenci Ödevi	<% 1
12	nedir.antoloji.com İnternet Kaynağı	<% 1
13	turkiyat.gazi.edu.tr İnternet Kaynağı	<% 1
14	www.dersindir.net İnternet Kaynağı	<% 1
15	www.ayk.gov.tr İnternet Kaynağı	<% 1
16	www.journals.istanbul.edu.tr İnternet Kaynağı	<% 1
17	www.tarihtarih.com İnternet Kaynağı	<% 1
18	auhf.ankara.edu.tr İnternet Kaynağı	<% 1
19	pt.scribd.com İnternet Kaynağı	<% 1
20	chamo.buw.uw.edu.pl İnternet Kaynağı	<% 1
21	GÖMEÇ, Saadettin. "Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet", TUBITAK, 2003. Yayın	<% 1

22	www.biltek.tubitak.gov.tr İnternet Kaynağı	<% 1
23	www.turkbilig.com İnternet Kaynağı	<% 1
24	www.sivaslilar.net İnternet Kaynağı	<% 1
25	turkoloji.cu.edu.tr İnternet Kaynağı	<% 1
26	YOLCU, Mehmet Ali. "Babasız gebelik mitleri bağlamında türk mitolojisinde gök-yer dikotomisi ve ana tanrıça kültünün izleri", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2014. Yayın	<% 1
27	Submitted to Nottingham Trent University Öğrenci Ödevi	<% 1
28	Submitted to Fatih University Öğrenci Ödevi	<% 1
29	Submitted to Istanbul Aydın University Öğrenci Ödevi	<% 1
30	atifakgun.com İnternet Kaynağı	<% 1
31	tr.scribd.com İnternet Kaynağı	<% 1
32	www.altayli.net İnternet Kaynağı	<% 1

33 Avcı, İsmail. "MESNEVİDEN HİKÂYEYE İSKENDER-İ ZÜLKARNEYN: DOĞUM, AD VERME, HÜKÜMDARLIK", Turkish Culture & Hacı Bektas Veli Research Quarterly, 2012.
Yayın

<% 1

34 kitaps.e-mizah.com
İnternet Kaynağı

<% 1

35 biyografi.net
İnternet Kaynağı

<% 1

36 turuz.info
İnternet Kaynağı

<% 1

37 ÖZDEMİR, H. Ahmet. "Klandan imparatorluğa cengiz han'ın, soyu, yetiştiği ortam çocukluğu kişiliği ve yarası", TUBITAK, 2011.
Yayın

<% 1

38 ERSOY, Feyzi. "Moğol Yazısının Tarihi Gelişimi ve Moğolların Kullandıkları Alfabeler", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2007.
Yayın

<% 1

39 KÜTÜK, Ahmet. "İslam/Türk devlet ve toplum geleneği nde renkler ve anlamları", İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2014.
Yayın

<% 1

ALINTILARI ÇIKART KAPAT
BIBLIYOGRAFYAYI KAPAT
ÇIKART

EŞLEŞMELERİ ÇIKAR < 5 WORDS